

EDİTÖR

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

**ATATÜRK
İLKELERİ VE
CUMHURİYET
TARİHİ**

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

**ARALIK
2024**

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı
Birinci Basım / Aralık 2024 - Ankara
ISBN / 978-625-388-109-2

© copyright

2024, Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir
yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**ATATÜRK İLKELERİ
VE
CUMHURİYET TARİHİ
ALANINDA ARAŞTIRMALAR
VE DEĞERLENDİRMELER**

EDİTÖR

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

BEYAZ DEVRİM'İN ALTI UNSURU VE BUNLARIN İSLAM DEVİRİMİ'NE GİDEN SÜRECE ETKİSİ

Kenan DEMİREL 7

BÖLÜM 2

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ANADOLU GEZİLERİ (1924-1938)

Nurhan AYDIN, Kübranur DERİCI 31

BÖLÜM 3

1967 SAKARYA DEPREMİ

Hakan TÜRKKAN, Recep ARSLAN 47

BÖLÜM 4

ULUSAL BİLİNÇ OLUŞTURMADA ADANA HALKEVİ'NİN ROLÜ: BAYRAM TÖRENLERİ

Erdem ÇANAK 65

BÖLÜM 5

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BALKAN MİSÂKİ VE ÖNEMİ

İsmail ÖZER 81

BÖLÜM 6

ADANA HALKEVİ MÜZE VE SERGİ ŞUBESİ (1933-1951)

Erdem ÇANAK109

”

BÖLÜM 1

BEYAZ DEVRİM'İN ALTI UNSURU VE BUNLARIN İSLAM DEVİRİMİ'NE GİDEN SÜRECE ETKİSİ

Kenan DEMİREL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi ABD, k.demirel@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3394-3836>.

Giriş

Devrim kelime anlamı olarak yapılan köklü değişimleri ifade eder. Genel manada bir devletin siyasi, sosyal, askeri vs. gibi yapılarında meydana getirilen büyük değişim ve dönüşümleri ihtiva eder. Devrimler bir halk hareketi olarak tabandan tavana şiddetle iç içe bir isyan hareketinin sonucu olacak şekilde gerçekleşeceği gibi lider kadrolar tarafından halka rağmen halk için düsturuyla kansız da yapılabilir. Ancak bir olayın gerçek manada devrim olarak nitelendirilebilmesi için değişimin yeni bir başlangıç şeklinde ortaya çıkması, şiddetin tümüyle yeni bir yönetim biçimi ve siyasi yapı kurmak için kullanılıyor olması ve baskıdan kurtulma girişiminin de en azından özgürlüğü hedeflemesi gerekir (Arendt, 2012, s. 43). Ancak İran’da meydana gelen köklü değişimler, 1905-06 yıllarındaki meşrutiyet hareketleri ve 1979 İslam Devrimi olayları hariç, Türkiye örneğinde olduğu gibi daha çok devleti yönetenler tarafından ülkenin Avrupa standartlarında modernleşmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Pehlevi Hanedanlığının kurulduğu 1925 ve sonrası dönemde ülkenin merkezi, modern ve ulusal bir devlet hüviyetine bürünmesi için sosyo-kültürel, ekonomik ve askeri alanlarda çok sayıda girişim başlatılmıştır. Rıza Şah döneminde yani 1925-1941 yılları arasında aşiretlerin bölgesel gücünü kırmak ve merkezi bir devlet yapısı vücuda getirmek için güçlü bir ordu kurulmuş, Farsça dışındaki yerel dillerde okuyup yazmak yasaklanarak Fars üst kimliği altında bir İran ulusu yaratılmaya çalışılmış, ekonominin gelişmesi için sanayi atılımları yapılmıştır. Yine aynı dönemde modernleşme adına giyim kuşam da dâhil devlet, halkın sosyo-kültürel yapısına doğrudan müdahale etmiş; geleneksel yerel kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmış ve hatta kadınların tesettürlü bir şekilde sokaklarda dolaşmaları engellenmiştir (Erden, 2017, s. 134-135).

Rıza Şah’ın başlatmış olduğu köklü değişim ve dönüşüm girişimleri İkinci Dünya Savaşı’ndaki işgal yıllarında kesintiye uğramış olsa da Rus ve İngiliz orduları ülkeyi tahliye ettikten sonra oğul Muhammed Rıza Pehlevi döneminde (1941-1979) kaldığı yerden devam ettirilmiştir (Abrahamian, 2018, s. 163-164). Bu dönemin en köklü inkılap girişimi İnkılab-ı Sefid olarak bilinen Beyaz Devrim yenilikleridir. Toprak reformuyla köylüyü arazi sahibi yapıp feodal ağaların baskısından kurtarma girişimiyle başlayan Beyaz Devrim özü itibarıyla bundan çok daha fazla yeniliği ihtiva etmektedir. Köylüyü toprak sahibi yapıp kırsal bölgelerdeki feodal ağalık düzenini yıkmayı hedefleyen Muhammed Rıza Şah toprak reformu girişimini başlatırken aynı zamanda köylerdeki eğitim-öğretim ve adalet işlerine de el atmış, bu alanlardaki girişimlerden sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren birtakım düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır.

İran’ın lider kadrosu tarafından gerçekleştirilen bu yenilikler silsilesi kökenini Şehbazi’nin de belirttiği gibi Amerikalı ünlü sosyolog W. W.

Rostow'un öğretilerinden almaktadır. Başkan Kennedy döneminde Beyaz Saray Danışmanlığı yapan Rostow, Güney Amerika, Orta Doğu ve Doğu Asya ülkelerinde bir ekonomik reformlar silsilesi ve özellikle toprak reformu planı siyasetini takip etmişti (Şehbazî, 1386 hş./2007, s. 302). Teorilerini "The Stages of Economic Growth A Non-Communist Manifesto (Ekonominin Gelişim Safhaları, Anti Komünist Bir Manifesto) adlı kitabında neşreden Rostow, kitabını sadece Amerika için değil Cakarta, Rangun, Yeni Delhi, Karaçi, Tahran, Bağdat ve Kahire için yazdığını belirtmiştir. Eserinde toplumu geleneksel ve sanayi olarak ikiye ayıran Rostow, halkların geleneksel aşamadan sonra tiranlıktan önce gelen evreye girdiğini ve bu dönemin yeni ile eski arasında bir geçiş olduğunu ifade eder. Burada devlet yeni bir sanayi yapısı oluşturmak için hazırlanır. Bunun sağlanabilmesi için sanayi dışındaki alanlarda özellikle tarımda köklü değişikliklerin yapılması gereklidir. Bu değişikliklerin en önemlisi ise Rostow'a göre toprak reformudur (Rostow, 1960, p. 165-167). İran'ın Muhammed Rıza Şah döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan yakınlığı göz önüne alındığında Rostow'un teorilerinin Beyaz Devrim yeniliklerine alt yapı oluşturduğu kolaylıkla anlaşılır. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu İran halkının ve dinamiklerinin bu yeniliklere ne kadar hazır olduğudur. Şüphesiz ki Beyaz Devrim'in diğer birçok yenilikte olduğu gibi toplumun bir kesimi tarafından hoş karşılandığı, diğer bölümü tarafından rahatsız edici bulunduğu birtakım düzenlemeleri bulunmaktadır. Toprak reformu ve kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren düzenlemeler bu rahatsızlıkların en bilinenleridir. Daha çok mollaların ve büyük toprak sahiplerinin tepkisini çeken bu düzenlemeler belli bir safhadan sonra Pehlevi rejimine karşı bir halk hareketine dönüşmüş ve 1979 yılında mollaların önderliğinde gerçekleştirilen bir karşı devrimle sonuçlanmıştır.

1. Beyaz Devrim'in Gerekçeleri

Beyaz Devrim yeniliklerinden önce İran'ın 22 milyonluk nüfusunun yaklaşık 15 milyonu ülkenin kırsal bölgelerinde büyük toprak sahiplerinin kontrolünde oldukça elverişsiz koşullarda yaşamaktaydı. Muhammed Rıza Şah, İran köylüsünün bu kötü durumunu siyah bir ekmek lokması ve bir testi suyla açlıklarını bastırıyorlar diyerek belirtmekte ve bu nedenle ülkedeki ağalık düzenine son vermeyi ve sosyal adaletsizliği gidermeyi kafasına koyduğunu ifade etmektedir (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 40). Ancak İran'daki gerçeklik tam olarak Şah'ın belirttiği gibi değildi. Zaten ifadelerinin devamında Şah da halkın mevcut durumunun o kadar kötü olmadığını, son zamanlarda küçük ölçekli mülk edinmenin yaygınlaşmaya başladığını ve köylünün toprak ağalarından mahsuldeki payını bir ölçüde aldığını belirtmektedir (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 40). İran'daki durum böyleyken Şah'ı tahtını kaybetme tehlikesine rağmen toprak reformunu merkezine alan Beyaz Devrim yeniliklerini yapmaya iten nedenler neydi?

Bu sebepler iç ve dış kaynaklı olarak kategorize edilebilir. İran köylüsünün mevcut durumu, ülkedeki adaletsizlik, zorbalık, sömürü düzeni ve modern dünyanın ilerici ve özgür ulusları gibi her açıdan gelişmiş bir toplumsal yapı vücuda getirme ihtiyacı Beyaz Devrim'e giden süreçteki iç nedenler olarak değerlendirilebilir. Muhammed Rıza Şah'a göre bu geri kalmışlığın ortadan kaldırılması için ülkedeki feodal düzene son verilmeli ve her alanda köklü bir değişim yapılmalıydı. Bu değişim ve dönüşüm gerçekleştirilirken toplumun manevi değerlerine, dini inançlarına, bireysel ve sosyal özgürlüklerin korunmasına dikkat edilmeliydi (Pehlevi, 1980, s. 101). Dış neden olarak da İran'daki işçi ve köylülerin kötü durumu kullanılarak ülke içinde ve dışında faaliyet gösteren Sovyet destekli komünist Tudeh Partisi¹ marifetiyle ülkede bir kızıl devrimin patlak vereceğinden duyulan endişeydi. Sovyetler Birliği'nin İran'da kendisine yakın komünist unsurları desteklediği bilinmekteydi ve II. Dünya Savaşı'ndaki işgal yıllarında Rusların bu ülkede vücuda getirdiği Tebriz ve Mahabad'daki özerk yönetimlerin Tahran üzerinde oluşturduğu travma unutulmamıştı. Ayrıca ABD de İran yönetiminin Sovyetler Birliği'nin etkisine girerek bir eksen kayması yaşamasından ve batı bloğundan uzaklaşmasından endişe etmekteydi. Bu nedenle ABD'li yöneticiler ısrarla İran yönetiminden ülkede sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda bir dizi ıslahat başlatmasını istiyordu. ABD'liler için bu ıslahatlardan en önemlisi toprak reformuydu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İran üzerinde bu ülkeye gönderdikleri danışmanlar eliyle egemenliklerini tesis eden Amerikalılar Muhammed Rıza Şah'ı kontrol altına almış ve ondan ülkesini Sovyetler Birliği'ne karşı bir üs haline dönüştürmesini istemişlerdi. Amerikalılara göre bu üssün korunması için ülkede ABD sermayesine alan açacak birtakım ıslahatların yapılması gerekliydi. Bu ıslahatlar gerçekleşmezse ülkede devrime dönüşecek bir halk ayaklanmasının patlak vermesi kaçınılmazdı. Tudeh Partisi'nin önemli yöneticilerinden olan Nureddin Kiyânurî Amerikalıların bu konudaki endişelerini ABD basınında 1959 yazında çıkan haberlere dayanarak "...İran'da karışıklık başlar ve Amerika olayların ortasında yer alırsa Irak'ta Abdulkerim Kasım'ın yaptığı gibi İran'da da bir devrim ortaya çıkabilir", diyerek belirtmektedir (Muesse-yi Tehkikât-ı ve İntişârât-ı Didgâh, 1371hş./1992, s. 405-406). ABD'liler gerçekten de İran'da devrimle sonuçlanacak bir halk ayaklanmasının çıkmasından ve Sovyetler Birliği'ne karşı bölgedeki üslerini kaybetmekten korkmaktaydı. ABD'li yöneticilere göre İran'ın Sento'ya üye olması, dışardan alınan krediler, Amerika'nın askeri ve ekonomik yardımları bu ülkede ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda ıslahatlar yapılmadığı sürece rejimi koruma konusunda yetersiz

1 Bolşevik İhtilali'nden sonra komünizmin yayılması amacıyla Sovyetler Birliği'nin desteğiyle İran'da kurulan ve ülkenin kuzeyinde faaliyet gösteren Tudeh (Kitle) Partisi, Rıza Şah'ın iktidarı döneminde yasaklanmış; ancak İkinci Dünya Savaşı'ndaki işgalden sonra 25 Ağustos 1941 tarihinde yeniden ve daha teşkilatlı olarak kurulmuştur. Parti, Muhammed Rıza Şah'ın iktidarı döneminde de yasaklanmış ve faaliyetlerini İran dışında sürdürmüştür.

kalacaktır (İvanov, 1337 hş./1958, s. 219). Ancak tek neden bu değildi. Amerikalılar Kiyanurî'nin de ifade ettiği gibi İran'da yatırım ve tüketim olanaklarının arttırılmasını istiyordu. Bunun için ülkedeki feodal düzen sonlandırılmalı, arazileri karşılığında büyük toprak sahiplerine yüklü miktarda para ödenmeli ve bu feodal ağalar yatırımcı olmaya teşvik edilmedi. Böylece ABD, İran'da kendisine bağlı sermaye sahiplerinden oluşan güçlü bir toplumsal üs edinecekti (Muesse-yi Tehkikât-ı ve İntişârât-ı Didgâh, 1371hş./1992, s. 406). Tudeh Partisi'nin birçok yöneticisi ABD'nin bu planın farkındaydı ve onlara göre İran'daki liberal milliyetçiler Amerikan emperyalizminin araçlarıydı. Bu nedenle yapılan ıslahatlar Tudeh'in yerel programıyla birçok alanda uyuşmasına rağmen parti yöneticilerince gerçeğe bulunmamıştı (Amanat, 2017, s. 644).

ABD'lilerin ve Tahran'daki yöneticilerin Sovyetler Birliği'nin Tudeh Partisi marifetiyle İran'daki köylü ve işçileri kullanarak bu ülkede bir kızıl devrim başlatacağı endişesini Beyaz Devrim'in bir gerekçesi olarak kabul etmek doğru bir düşünce olmaz. Çünkü Tudeh Partisi'nin de desteklediği İran'daki Milli Cephe'nin bayraktarlığını yapan Başbakan Dr. Muhammed Musaddık'a karşı ABD ve İngiltere desteğiyle 28 Mordad darbesi 13 Ağustos 1953 tarihinde gerçekleştirilmişti. Darbenin gerekçesi Musaddık'ın takip ettiği İran petrolünü millileştirme politikası ve Muhammed Rıza Şah'la yetki paylaşımı konusunda yaşadığı anlaşmazlıktı. Darbeyle birlikte Musaddık başbakanlık görevinden uzaklaştırıldığı gibi ülkedeki sol görüşlü bütün siyasi partilerin faaliyetleri de durdurulmuştu (Câmî, 1362 hş./1983, s. 568-571, 619-620). İran içerisinde etkisi azalan Tudeh Partisi'nin halkı rejim aleyhine örgütleyecek gücü kalmamıştı. Böyle bir durumda kızıl devrim endişesinin Şah'ı İran'da ıslahatlar yapmaya zorladığı doğru değildir. Beyaz Devrim'in akla en yakın gerekçeleri İran'daki işçi ve köylülerin yaşadığı zorluklar ve ABD'nin bu ülkede kendisine bağımlı sermaye sahiplerinden oluşan yeni bir tabakaya duyduğu ihtiyaç ve bunun için İran yönetimine yaptığı baskıydı.

2. Beyaz Devrim'in Altı Unsuru ve Getirdiği Yenilikler

Merkezinde toprak reformunun olduğu Beyaz Devrim toplamda altı önemli unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi “toprak reformu” olup siyasi alanda yapılanlar hariç diğer unsurlar daha çok bu forma bağlı olarak hayata geçirilmiştir. Bunlar; “su kaynakları, orman ve otlakların millileştirilmesi”, “fabrikaların özelleştirilmesi ve işçileri kâra ortak edilmesi”, “okuma, sağlık ve bayındırlık birliklerinin” oluşturulması, “adalet evleri ve yargı komisyonlarının” kurulmasıdır. Toprak reformundan bağımsız olarak gerçekleştirilen diğer yenilik ise “kadınlara seçme ve seçilme hakkının” verilmesidir. (Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/10-34, Fihrist No: 9937-398, s. 4; Arfa, 1964, s. 437-438). Bu altı unsur 26 Ocak 1963 tarihinde yapılan referandumla halkın onayına

sunulmuş ve kabul edilmiştir. Muhammed Rıza Şah referandum sonucundan duyduğu memnuniyeti 27 Şubat 1963 tarihinde Tahran’da ekonomi konferansındaki açılış konuşmasında söylediği “Kansız Beyaz Devrim” sözleriyle ifade etmiş ve İran’daki feodal düzenin otuz yıl içerisinde tamamen ortadan kalkacağını vurgulamıştır (İvanov, 1337 hş./1958, s. 219-220; Katouzian, 1981, s. 225-26).

2.1. Toprak Reformu Kanununun Kabulü ve İcrası

Muhammed Rıza Şah, toprak reformu hakkında bir kanun tasarısı kabul edilmeden önce İran köylüsünü arazi sahibi yapma işini gönüllülük esasına bağlayarak yürütmek istemiş ve 1950 yılında ilan ettiği bir fermanla ilk adımı atmıştı. Bu fermana göre saltanata ait 2 binden fazla köy ve kırsal arazi topraksız çiftçilere dağıtılacaktı. Saltanata ait toprakların dağıtımı 1958 yılına kadar kesintilere uğrayarak ağır aksak bir şekilde devam etti ve Şah’ın kendi ifadesine göre 200 bin hektardan fazla ekilebilir arazi 25 bin çiftçiye pay edildi. Ancak Muhammed Rıza Şah’ın gösterdiği cömertliği birkaç kişi dışında diğer büyük toprak sahipleri yapmadı. Sonuçta ülkenin büyük bir kısmında köylüler ile toprak sahipleri arasındaki sıkıntı aynı şekilde kaldı (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 40; Telûî, 1376 hş./1997, s. 295-296). Bu problemi çözenin ve İran köylüsünü arazi sahibi yaparken feodal ağalarını sermayedar fertlere dönüştürmenin tek yolu ABD’li yöneticilerin de talep ettiği gibi İran’da kanun esasına dayalı köklü bir toprak reformu yapmaktı. Bu reformla ilgili ilk girişim Kasım-Aralık 1955 tarihlerinde İran Temsilciler ve Senato Meclisi’nde kabul edilen Kamu Mallarının Satışı Kanunu’nun kabul edilmesiyle hayata geçirilecekti. On üç madde ve yirmi dokuz notta oluşan bu kanunda arazilerin cins ve özellikleri açıkça belirtilmiş ve kanunun icrasından Maliye ve Tarım Bakanlıkları sorumlu tutulmuştur. Kanuna göre; Tarım Bakanlığı, mera ve doğal ormanlar hariç olmak üzere devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu araziler, bina ve gayrimenkuller de dâhil tüm kamu mallarının satışı için kanun hükümlerine uygun olarak gerekli işlemleri yapmakla yükümlü tutulmuştur. Kanun hükümleri uyarınca çiftçiler satın aldıkları arazinin on ila on beş hektarlık kısmını yirmi yıla yayılan taksitler halinde ödeyecekti. Yasaya uygun olarak 57.766,7 hektarlık kamu malı arazi 7.081 çiftçiye satıldı (Shamim, 1965, s. 139-140).

1955 yılında çıkarılan Kamu Mallarının Satışı Kanunu, topraksız köylüyü kısmen ihya etse de sadece devlete ait mallarının satışını kapsadığından ülkedeki feodal sistemin çöküşü konusunda bir etkiye sahip olmadı. Bu nedenle daha etkili önlemlerin alınması gerekli görüldü ve Doktor Menûçehr İkbâl Hükümeti döneminde yine bizzat Şah’ın talimatıyla bir toprak reformu kanunu hazırlandı. 15 Mart 1960 tarihinde meclisten geçen kanuna göre; sulu tarımın yapıldığı toprakların mülkiyeti 400 hektar kuru tarımın yapıldığı arazilerin ise 800 hektar olarak belirlendi. Bu kanun Dr.

İkbâl Hükümeti döneminde şeriata ve anayasaya aykırı bulunduğundan icra edilemedi (Avery, 1371 hş./1993, s. 146-147). Ayrıca çoğunluğunu büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu vekiller de yasaya muhalefet etmiş ve kendi çıkarlarına uygun olarak kanun maddelerinde değişiklikler yapmaya çalışmıştı. Toprak reformuna muhalif olan vekillerin yaptığı en önemli değişiklik arazi sahibine yasa yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içerisinde mülklerinin bir kısmını yasal mirasçılara devretmelerine izin veren düzenlemeydi. Bu değişiklik iki yıl sona erene kadar toprak reformu kanununun kimlere uygulanacağını belirlemeyi imkânsız hale getiriyordu. Ayrıca yapılan düzenlemeyle toprak sahibine sulu tarım yapması koşuluyla istediği kadar araziye elinde tutmasına izin veriyordu. Muhammed Rıza Şah bu değişikliklere karşı çıkmış ve meclis, Başbakan Ali Eminî'nin de önerisiyle feshedilmişti. Başbakan Eminî, İran kırsalındaki feodal düzene şiddetle karşıydı ve bu muhalefetini İran Tarım Kuruluşları Konferansı'nda Mayıs 1961'de yaptığı konuşmasında büyük toprak sahiplerine seslenerek, "arazilerinizi kendi iradenizle paylaşmadığınız takdirde hem topraklarınızdan hem de hayatlarınızdan mahrum kalacaksınız" diyerek açıkça dile getirmişti. Onun reform konusundaki bu kararlılığı Şah'ın da takdir ve desteğini kazanmıştı. Sonuç olarak kanun, feodal milletvekillerinin talep ettiği değişiklikler dikkate alınmaksızın yapılan yeni düzenlemelerden sonra 9 Ocak 1962 tarihinde bakanlar kurulunda onaylandı ve 15 Şubat 1962 tarihinde Şah'ın da tasdikini alarak icra edilmek üzere Tarım Bakanlığına havale edildi (Shamim, 1965, s. 140-141; İvanov, 1337 hş./1958, s. 215). Kanuna göre; büyük bir köy veya aynı ölçekteki birkaç küçük köyün mülkiyeti ya da 400 hektarlık ekilebilir bir arazi toprak sahibine ait olabilecektir. Ayrıca bütün meyve bahçeleri, çay tarlaları, günlük ücretle çalışan işçilerin bulunduğu ve teknik tarım araçlarının kullanıldığı topraklar büyüklüğüne bakılmaksızın sahiplerinin tasarrufunda kalabilecektir. Bu durumların haricinde kalan topraklar hükümet tarafından satın alınacak ve buralarda kiracı olan köylülere taksitle satılacaktır. Devlet tarafından satın alınan toprakların değeri ise bölgedeki tarım müdürlüğü tarafından araziden alınan vergi oranında belirlenecektir. Devletten toprak satın alan köylülerin bir tarım kooperatifine üye olup en az 500 riyallik bir aidat ödemesi zorunlu olacaktır (İvanov, 1337 hş./1958, s. 215-216).

Eminî Hükümeti döneminde kabul edilen yeni kanunla hedeflenen kırsal bölgelerde büyük toprak sahiplerinin hâkimiyetini ortadan kaldırıp son zamanlarda filizlenen köylü hareketlerinin önüne geçmek ve ABD'nin istekleri konusunda hareket edildiğini göstermekti. Ancak toprak reformu kanunu bu hükümet döneminde de icra edilemedi. Bunun nedeni Başbakan İkbâl döneminde yeniden örgütlenen Musaddık taraftarı Milli Cephecilerin muhalefeti ve Eminî Hükümeti'nin yolsuzluk ve rüşvetle mücadele ile ıslahatlar konusunda verdiği sözleri tutamamasıydı. Milli Cephecilere göre

Başbakan Eminî, emperyalist ABD'ye hizmet ettiğinden İran'ı içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi karmaşadan kurtaramazdı. Toprak reformuna karşı olanlar da bu kanunun ABD'de hazırlanıp İran'a dayatıldığını ve ülkenin iç dinamiklerine uygun olmadığını öne sürerek Başbakan Eminî'ye muhalefet ediyordu (Mustafî el-Mûtî, 1370 hş./ 1992, s. 89). Başbakan Eminî, hükümeti aleyhine cereyan eden protestoları bastırma ve 1962-63 bütçesini hazırlama konusunda başarısız olunca 18 Temmuz 1962 tarihinde istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Şah tarafından Esadullah Âlem'e hükümeti kurma görevi verilmişti. Başbakan Âlem döneminde toprak reformunun kapsamını genişletmek için Eminî Hükümeti döneminde kabul edilen kanuna, birtakım tamamlayıcı maddeler eklendi ve yeni kanun Ocak 1963'teki referandumla onaylandı. Buna göre büyük toprak sahibi 500 hektara kadar ekilebilir arazisini makineli tarım yöntemlerinden faydalanmak ve ekim karşılığında ücret vermek şartıyla elinde bulundurabilecektir. Ayrıca orta ölçekte topraklara sahip olan kişiler arazilerini otuz yıllığına bölgeden alınan vergilere göre kiraya verebilecektir. Köylünün ödediği kira bedeli beş yılda bir gözden geçirilecektir. Orta ölçekli toprak sahibi, arazisini köylüye on yıllık eşit taksitlerle satabilecek veya topraklarını mahsuldeki payı oranında bölüştürebilecektir (Shamim, 1965, s. 142-143; İvanov, 1337 hş./1958, s. 217-218, 220-221; Avery, 1371 hş./1993, s. 152).

Toprak reformu kanununda bölgelere göre sahip olunabilecek en fazla arazi miktarı açıkça belirtilmişti. Buna göre; Gilân ve Mazenderan'daki pirinç tarlaları için sahip olunabilecek en fazla toprak 20 hektarken, Tahran'ın banliyöleri olan Rey, Demâvend, Veramin ve Şemiran için 30 hektar, diğer ilçeler için 70 hektardı. Senendec, Zahedan ve Kirman hariç bölgedeki diğer iller için 70 hektar, Gurgan, Gonbed-i Kabûs, Deşt-i Moğan ile Gilân ve Mazenderan'da pirinç tarımına uygun olmayan tarlalar için 40 hektar, Huzistan, Sistân ve Belûcistan için 150 hektardı. Bunların dışında kalan bölgeler için ise en fazla sahip olunabilecek toprak miktarı 100 hektar olarak ifade edilmişti (İvanov, 1337 hş./1958, s. 221). Kanunun tamamlayıcı maddelerinde vakıf arazileri için de bir düzenleme yapılmıştı. Kamu ve özel araziler adında iki tür vakıf mülkünün bulunduğu İran'da devletin bu topraklar üzerinde bir tasarrufta bulunması din adamları tarafından hoş karşılanmadı. Mollalara göre kamuya ait vakıf arazilerinin satılması şeriat hükümlerine aykırıydı. Bu nedenle kamuya ait vakıf arazileri için Âlem Hükümeti başka bir çözüm yolu bulmak zorunda kalmış ve buraların 90 yıllığına köylülere kiralanmasına karar vermişti. Bu toprakların kira bedelinin nakit olarak ödenmesi ve beş yılda bir ödenen miktarın gözden geçirilmesi gerekli görülmüştü. Özel vakıf arazileri için böyle bir durum söz konusu değildi. Bu toprakların devlet tarafından satın alınması ve tarım kooperatiflerine üye olan köylülere satılması veya otuz yıllığına köylüye kiralanması ön görülmüştü. Toprakların satışından elde edilen gelirlerin

ise vakıf idarelerinin uhdesinde kalması kararlaştırılmıştı (İvanov, 1337 hş./1958, s. 221). İran'daki en önemli özel vakıf saltanata ait olan Pehlevi Vakfı'ydı. Vergiden muaf olan bu vakfa Şah'a ait arazilerin de idaresi verilmişti. Saltanata ait arazilerin bir kısmı Ocak 1963 referandumundan önce topraksız köylülere dağıtılmıştı. Vakıf, Şah adına Başbakan Esadullah Âlem tarafından idare ediliyordu (Avery, 1371 hş./1993, s. 152; Abrahamian, 2018, s. 169; Telûî, 1376 hş./1997, s. 295).

Toprak reformu kanununda veraset konusu da açıklanmıştı. Buna göre arazi sahibi öldükten sonra toprakları bir çiftçi ailenin geçinemeyeceği kadar küçük parçalara bölünemezdi. Çünkü kanuna göre Tarım Bakanlığı tarafından belirlenen en küçük arazi sınırları dışında kalan toprakların daha küçük parçalara bölünmesini içeren her türlü işlem yasaklanmıştı. Böyle bir durumun yaşanmaması için varisler ya kendi aralarında anlaşarak miras kalan toprakları birleşik bir tarım alanı olarak idare edecek veya aynı köydeki başka bir çiftçiye satacaktı. Varisler arasında bir anlaşmanın sağlanmadığı veya miras kalan toprakları satın alacak biri bulunmadığı durumda ise arazi, geliri sahiplerine verilmek koşuluyla köy kooperatiflerinin uhdesine bırakılacaktı (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 54-55).

İki safhada uygulanan toprak reformu öncelikle Azerbaycan'ın Merağa şehrinde daha sonra bu bölgenin tamamında icra edildi. Bu bölgedeki 250 mülk sahibi toprak reformuna dâhil edildi ve 257.609 hektar olan 1047 parçalık arazi devlete intikal etti. Bu topraklar daha sonra 23.783 köylüye dağıtıldı. Ayrıca yaklaşık 17 milyonluk sermaye ile 45 köy kooperatifi kuruldu. Reform kanunu daha sonra Kazvin, Gilân, Erak şehirleri ile Kirmanşah ve Fars eyaletlerinin bazı bölgelerinde de uygulandı. Eylül 1963'e kadar İran genelinde 8042 köy 243.000 köylüye satıldı ve 250 milyon riyallik sermaye ile 2081 köy kooperatifi kuruldu. Reformun ikinci aşamasında büyük toprak sahiplerinin gücünün kırılmaya başladığı görülmüş ve köylülerle toprak sahiplerinin karşı karşıya gelmesinden endişe edilmeye başlanmıştı. Özellikle 15 Ocak 1963 tarihinde düzenlenen köylü kongresinde ortaya çıkan öfke ve bir köylü partisinin kurulacağına dair söylentiler hükümeti toprak reformunun icrasını yavaşlatmaya sevk etmişti (Avery, 1371 hş./1993, s. 187-189). İkinci safhada toprak reformunun uygulamasındaki baskı hafiflese de Eylül 1964'e kadar yaklaşık 9887 köy devlet tarafından satın alınarak 1.710.948 kişilik 342.204 çiftçi ailesi arasında paylaştırıldı. Muhammed Rıza Şah kanun tam manasıyla icra edildikten sonra bu sayının elli bin köy ve on yedi bin çiftliği kapsayıp toplamda iki milyon aileye ulaştığını ifade etmektedir (Shamim, 1965, s. 143; Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 48; Telûî, 1376 hş./1997, s. 295-296).

2.2. Su Kaynakları, Orman ve Otlakların Millileştirilmesi

1.645.000 kilometre karelik yüz ölçüme sahip olmasına rağmen İran, su kaynakları ve ülkeye düşen yağış miktarı bakımından oldukça fakirdir. Yıllık yağış miktarı Hazar Denizi'ne yakın bölgelerde bir metre olup ülkenin yaklaşık yarısında 200 ila 400 milimetredir. Yezd gibi kurak şehirlerde ise yıllık yağış miktarı 60 mm'ye kadar düşmektedir. Beyaz Devrim yenilikleri icra edilmeye başlandığında ülkenin sadece %45'i ekip biçmeye uygun olup bu oranın da yalnızca 7 milyon hektarında sulu ve kuru tarım yapılmakta yaklaşık 10 milyon hektar ise nadasa bırakılmaktaydı. 33 milyon hektara denk gelen birinci, ikinci ve üçüncü dereceden ekilebilir arazilerden ise su kaynakları ve sulama olanaklarının yetersizliği nedeniyle faydalanılamamaktaydı. Ayrıca ülkenin artan nüfusu ve gelişen sanayisi var olan su kaynaklarının da hızlı bir şekilde tükenmesine neden olmaktadır. Bu nedenler Muhammed Rıza Şah ve dönemin İran hükümetlerini su kaynaklarının millileştirilmesi, içme, sulama ve elektrik ihtiyacının sağlanması için yeni barajların yapılması hususunda harekete geçmeye sevk etti. Su kaynaklarının millileştirilmesiyle tam olarak hedeflenen şey Muhammed Rıza Şah'ın da ifade ettiği gibi tarımla geçimini sağlayan çiftçilerin ekim zamanı ihtiyacı olduğu kadar suya erişmesinin sağlanmasıydı (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 59; Pehlevi, 1980, s. 105-106).

1968 yılından itibaren başlatılan yer altı ve üstü su kaynaklarının millileştirilmesine bağlı olarak İran'da içme, sulama ve elektrik üretimi için çok sayıda baraj inşa edildi. 1953 yılına kadar sadece beş küçük barajın bulunduğu ülkede Beyaz Devrim'in icra edildiği yıllarda sekiz büyük baraj daha yapıldı. Bunlardan 1962 yılında açılan Muhammed Rıza Şah Barajı o dönem orta doğunun en büyük barajı olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca teknolojik olanaklara bağlı olarak 1964 yılına kadar 1170 su kuyusu açılarak 38.124 hektarlık tarım arazisi sulanabilmiştir. İnşa edilen barajlar ve açılan kuyular neticesinde toplamda 13 milyar metreküp su elde edilerek iki milyon dönümden fazla arazinin sulanmasına, büyük miktarda elektrik üretilmesine olanak sağlanmıştır (Shamim, 1965, s. 145; Pehlevi, 1980, s. 105-106).

Su kaynakları ve düşen yağış miktarı açısından fakir olan İran ormanlık alan ve otlak bakımından da zengin değildir. Hazar Denizi'nin çevresi, Elburz Dağları'nın kuzey kısımları ile Astara ve Burucerd bölgeleri ormanlarla çevrilidir. Ayrıca İran'ın batı, doğu, güney ve merkezinde de seyrek ormanlık alanlar yer almaktadır. Ülkedeki ormanların bir kısmı sanayi kullanımına uygunken kalanı sıradan ağaçlık ve çalılık araziden oluşur. İran'daki ormanlık alanlar ve otlaklar Kacar Hanedanlığı döneminde görev gelen hükümetlerin ilgisizliği ve yerel yöneticilerin istismarı neticesinde tahrip edilmiştir. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan büyük toprak sahipleri merkezi hükümetin zayıf olduğu dönemlerde yerel yönetici ve memurlarla

yaptıkları hileler neticesinde orman ve otlak vasfı taşıyan birçok araziyi kendi mülklerine geçirmiştir. Bu durum ormanlık alanların daha fazla tahrip edilmesine neden olurken otlakların yüksek fiyattan hayvancılıkla uğraşan çiftçilere kiralanması et ve süt ürünlerindeki fiyat dengesini bozmuştur. Ayrıca aşırı otlatma meraların tahrip edilmesine neden olmuştur. Ülkede 1920 yılında tarım bakanlığına bağlı olarak görevi ormanlık alanları korumak olan bir koruculuk kurumu oluşturulmuştu ve daha sonraki yıllarda bazı kanuni düzenlemelerle benzer yapılar vücuda getirilmişti. Ancak bunlar orman ve otlak alanlarının korunması hususunda gerekli etkiyi gösteremedi. Bu nedenle Muhammed Rıza Şah Beyaz Devrim yeniliklerinin kapsamını genişleterek orman ve otlakların da millileştirilmesini dönemin hükümetlerinden istemiştir. 16 Şubat 1963 tarihinde meclisin onayına sunulan kanunla ülkedeki bütün, mera, ormanlık ve ağaçlık alanlar devletin malı olarak kabul edilmiştir. Orman ve otlak alanlarını tasarrufuna alan ve tapusu bulunan kimseler de kanuna tabi edilmiştir. Buna göre orman vasfı taşımayan ağaçlık alanlar sahibinde kalırken ormanlık alanlar otlaklar makul bir fiyat karşılığında devlete intikal etmiştir. Kanunla ülkedeki bütün ormanlık alanlar ve otlaklar millileştirilmiş, bu alanları korumak ve geliştirmek için tasarılar hazırlanmıştır (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 71-73; Pehlevi, 1980, s. 104-105).

2.3. Fabrikaların Özelleştirilmesi ve İşçilerin Kâra Ortak Edilmesi

Toprak reformu kanunuyla büyük arazi sahiplerinden devlet adına emlak satın alınması İran hazinesine büyük bir yük getirmişti. Bu nedenle Muhammed Rıza Şah ve dönemin İran hükümeti toprak reformuna mali kaynak bulmak için arayış içerisine girmiş ve devlete ait bazı fabrika ve atölyelerin özelleştirilmesine dair kanunu 27 Kasım 1962 tarihinde hazırlatarak Ocak 1963'te yapılan referandumla halkın onayına sunmuşlardı. Hem toprak reformuna kaynak bulmayı hem de halkın üretim ve ekonomiyeye doğrudan katılımını öngören bu kanun uyarınca Ekonomi Bakanlığı'na bağlı 55 devlet fabrikası özelleştirildi. Özelleştirilen fabrikalar arasında şeker, dokuma, inşaat malzemesi, pamuk ve ipekböcekçiliği, kimya ve gıda üretimi yapan tesisler yer almaktaydı. Bu özelleştirmelerin yapılmasıyla birlikte toprak reformu kanuna göre arazileri satılan mülk sahipleri de elde ettikleri sermaye ile fabrika hisseleri satın alarak hem paralarını değerlendirmiş hem de üretime ortak olma imkânı elde etmişti (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 80-81; İvanov, 1337 hş./1958, s. 224). Devlete ait fabrika ve atölyelerin satışından elde edilen gelir sadece toprak reformunun mali ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmadı. İran hükümeti özel sermayenin gitmediği ülkenin ücra köşelerine yatırımları devlet eliyle yapmaya yöneldi ve bu bölgelerde yerel kaynaklardan da istifade ederek birtakım üretim tesisleri kurdu (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 82-84).

Toprak reformuna kaynak bulmak amacıyla yapılan özelleştirmelerden sonra İranlı işçi ve emekçilerinin haklarında da birtakım düzenlemeler yapıldı. Aslında bu konuda 1946, 1948 ve 1958 yıllarında kabul edilen kanunlarla İranlı işçiler; çalışma yaş ve saatlerinin, haftalık ve yıllık tatillerin ve asgari geçim düzeyinin belirlenmesi ile yardım sandıklarının kurulması, sendika hakkı ve sigortalı çalışma gibi konularda birtakım haklar elde etmişti. İşçilere tanınan haklar Beyaz Devrim yenilikleriyle daha da genişletildi. Mayıs 1963'te Sanayi ve Üretim Tesislerinin Faydasına İşçileri Ortak Etme Tama-yayıcı Kanunu adında bir yasa kabul edildi. Bu kanuna göre işçilere üretim gelirlerinden ve fabrika hisselerinden pay verme, iş kazalarını azaltma ve ikramiye gibi konularda haklar tanındı. Ayrıca fabrika çalışanları veya ço-ğunlu temsil eden sendikaların işverenlerle toplu sözleşme yapması zorunlu kılındı. Muhammed Rıza Şah kabul edilen kanunla işçilerin sermaye ve üre-time ortak olacağını ve böylece onlarda da köylülerde olduğu gibi bir aidi-yet bilincinin oluşacağını ve iş gücünün istismar edilmeyeceğini belirtmiştir (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 95-96; Pehlevi, 1980, s. 107-108).

2.4. Adalet Evleri ve Yargı Komisyonlarının Kurulması

İran'ın kırsal bölgeleri özellikle köyleri ulaşım olanakları ve mad-di imkânların yetersizliği dolayısıyla hukuksal ve kültürel faaliyetlerden mahrum kalmıştı. Köylüler arasındaki su, otlak, hayvan vs. gibi küçük anlaşmazlıklar zamanında yargıya intikal ettirilemediği için çözülememiş ve bunlar daha sonradan büyük problemlere dönüşmüştü. Yargıya aktarı-labilen sorunlar ise uzun bir zaman ve yapılan büyük masraflardan sonra çözülebiliyordu. Bazı durumlarda yargıya konu olan anlaşmazlık mahke-me için harcanan paranın çok küçük bir miktarına denk geliyordu. Ayrıca köylü eğitim seviyesinin düşüklüğünden dolayı mahkemelerde meramını doğru bir şekilde anlatamıyordu. Muhammed Rıza Şah ve dönemin İran hükümetleri kırsal bölgelerdeki bu sorunu çözmek için yargıyı köylünün ayağına getirme kararı aldı. Böylece hem köylü uzun süreli ve masraflı yargı işleriyle uğraşmayacak hem de mahkemelerin yükü hafifleyecekti. Bu amaçlar doğrultusunda Adalet Evlerinin kurulması hakkında bir kanun kabul edildi. Nisan-Mayıs 1965'te İran halk ve senato meclisinde kabul edilen kanuna göre köylerde, üyelerini köy ahalisinin oluşturduğu adalet evleri kuruldu. Kanun 1965 yılında kabul edilmesine rağmen ilk adalet evi deneme amaçlı olarak 1963 yılında İsfahan'daki Mihyâr Köyü'nde kurul-muştu. Bu köyde hukuksal anlamda alınan verimle beraber kanun kabul edildikten sonra adalet evlerinin sayısında ciddi bir artış yaşandı. 1974 yı-lının sonuna kadar ülke genelinde 14.767 köyde faaliyet gösteren 8.125 adalet evi kuruldu. Bu sayı 1977 yılında 19.000 köyde hizmet veren 10.358 eve ulaştı. Ancak bu evler bütün bölgelerde etkili olmadı. Bazı bölgelerde bu kuruluşlar sadece kâğıt üzerinde kaldı. (Pehlevi, 1980, s. 109-110; İva-nov, 1337 hş./1958, s. 232-233).

Bir köy mahkemesi olan adalet evlerini ülkedeki diğer yargı organlarından ayıran birkaç özellik söz konusudur. Bunlardan ilki devlet tarafından atanan bir hâkim yerine köylünün seçtiği birinin davalara bakmasıdır. Bu mahkemenin yargıçları bölgenin beş güvenilir kişisinden oluşmaktaydı. Bunlar bölge halkı ve yerel mahkemelerin nezaretinde seçilir ve üç yıl süreyle görev yapardı. İkincisi bu evlerde yargılamanın ücretsiz oluşudur. Burada İran'daki diğer yargı organlarında olduğu gibi davalı taraflardan hiçbir ad altında para talep edilmez ve yargılama işini yapan heyete herhangi bir ücret ödenmezdi. Ayrıca bu evlerdeki çalışma usulleri karmaşık bürokratik süreçleri gerektirmezdi. Yargılamayı yapan heyet gerekli gördüğü takdirde davacı tarafları ve tanıkları dinleyip taraflar arasındaki dengeyi gözeterek sorunları çözebilir, suçlu bulunduğu kimselere 10 riyalden 200 riyale kadar para cezası verebilirdi (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 169-170; İvanov, 1337 hş./1958, s. 233; Telûî, 1376 hş./1997, s. 333).

Köylerde Adalet Evlerinin oluşturulmasıyla paralel bir şekilde aynı ruh ve mefhumla göre kasabalarda da Şura-yı Dâverî adı verilen yargı komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonların kurulmasının amacı kişiler arasındaki anlaşmazlıkları, sorun mahkemelere taşınmadan önce çözmek ve böylece yargının yükünü hafifletmektir. Temmuz 1966'da kabul edilen bir kanunla kurulan yargı komisyonlarında bölge halkının güvenini kazanmış beş üye çalışacaktı. Seçimle iş başına gelen bu üyelerin görev süresi adalet evlerinde olduğu gibi üç yıldır. Ayrıca Adalet Bakanlığı tarafından emekli bir hâkim danışman olarak bu komisyonlara atanırdı. Yargı komisyonlarında soruşturma ücretsizdi, davacı taraflardan hiçbir şekilde soruşturma için para talep edilmezdi. Bu komisyonlar kendileri için tahsis edilmiş özel bir bina yoksa okul, belediyenin herhangi bir bölümü veya ilçe mahkeme başkanının belirlediği herhangi bir yerde oluşturulabilirdi. Yargı komisyonlarında karara bağlanan sorunlar genellikle nakliye araçlarındaki hasarlar, komşular arasında veya aile içinde yaşanan anlaşmazlıklar gibi küçük çaplı problemlerdi (Pehlevi, 1980, s. 110; Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 171-173).

2.5. Eğitim Sağlık ve Bayındırlık Birliklerinin Oluşturulması

İran'ın kırsal bölgeleri ulaşım olanaklarının yetersizliği ve coğrafi şartların elverişsizliğinden dolayı eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerinden uzunca bir süre mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyetin giderilmesi ve kırsal bölgelerdeki halkın yönetimle bağıını güçlendirmek için 1963 yılında eğitim, sağlık ve bayındırlık birliklerinin kurulmasına dair tasarılar İran meclisinde kabul edilerek kanunlaştı. İlk olarak 26 Ocak 1963 tarihinde kırsal bölgelerde eğitim birliklerinin oluşturulmasına dair kanun kabul edildi. Amanat'ın da ifade ettiği gibi Sovyetler Birliği, Vietnam ve Çin'deki benzer yapılanmalardan ve ABD'deki barış gücünden ilham alınarak kurulan eğitim birliklerinde hali hazırda askerlik görevini yapmakta olan diplomalı erler görev alacaktı (Amanat, 2017, s. 726). Dört aylık bir kurs-

tan geçirilen bu erlerin iki yıllık askerlik görevlerini taşradaki köylerde öğretmen olarak devam ettirmesi düşünülmüştü. Bu askerlerin görevi sadece ilkokullarda mektebe yeni başlayan öğrencileri eğitmek değildi. Bunlar ayrıca akşam kursları açarak okuma yazma bilmeyenlere ders vermek, adalet evlerinde kâtip olarak çalışmak, temizlik, sağlık, kişisel bakım, ziraat vs. gibi konularda köylüye yardımcı olmakla yükümlüydü. Eğitim birliklerine işlerini daha iyi yapabilmeleri için geniş yetkiler verilmişti. Örneğin her eğitim askerinin karşılaştığı zorlukları gidermesi için doğrudan Savaş veya Eğitim Bakanı'na mektup yazma ve onlardan yardım isteme hakkı vardı (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 129-131; Avery, 1371 hş./1993, s. 150; Erden, 2017, s. 132).

Eğitim birlikleri oluşturulduktan sonraki ilk beş yıl içerisinde 32 bin asker gruplar halinde kırsal bölgelere gönderildi. Bunlardan askerlik hizmeti bitenlerden 8300'ü Eğitim Bakanlığı'nın hizmetine girerek buldukları köylerde hizmet vermeye devam etti. Aynı süre zarfında 500 binden fazla erkek ve yaklaşık 130 bin kız çocuğu bu birliklerin kurduğu okullara kaydoldu. 1970 yılına kadar İran kırsalında 3 bin yeni okul inşa edildi ve 1977'ye kadar bu okulların sayısı yaklaşık yedi kat arttı. Eğitim birliklerinden önce İran kırsalındaki okuryazarlık oranı yaklaşık %24 iken köylerde açılan okullar sayesinde bu oran kısa sürede yükseldi ve şehirlerle köyler arasındaki okuryazar sayısı arasındaki fark düştü (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 128-129; Pehlevi, 1980, s. 113; Amanat, 2017, s. 727).

1963 yılında kabul edilen kanunla kurulan sağlık birlikleri Beyaz Devrim'in İran köylüsüne sağladığı önemli hizmetlerden biridir. Kanuna göre; İran ordusunda aktif olarak hizmet veren tıp fakültesi, dış hekimliği, hemşirelik ve mühendislik mezunu askerlerden sağlık birlikleri adında yeni bir bölükler oluşturulmuş ve bunlar gruplar halinde başta köyler olmak üzere sağlık hizmetlerinin ulaşmadığı bölgelere gönderilmiştir. Görev yapacakları bölgelerde seyyar ve sabit gruplar halinde örgütlenen sağlık birliklerinin görevleri; köylerde tedavi hizmetlerinde bulunmak, salgın hastalıklarla mücadele için uygun çevresel ortamı oluşturmak ve bu konuda köylülere rehberlik etmektir. İlk sağlık birliği Ağustos 1964'te hizmete çağırılmış daha sonra bu grupların sayısı arttırılmıştır. Her birlik yaklaşık otuz ila elli köy ve on ila on beş binlik bir nüfusa yetecek kadar ilaç ve tıbbi malzemeyi görev yapacağı bölgeye götürmekle sorumlu tutulmuştur. Ayrıca her on ila on beş birlik için bir üs kurulması ve bu üssün teçhiz edilmesi öngörülmüştür. Bu üslerin her birinde bir laboratuvar, dış hastalıkları ve sağlık mühendisliği yardımcı birimi yer alacaktı. Sağlık birliklerinde çalışan askerlere köy sağlığını ilgilendiren kuyu açma, el pompalarının bağlanması, su kanallarının hijyenik hale getirilmesi vs. gibi alanlarda da geniş yetkiler verilmişti. Askerlerin giderlerinin bir bölümü görev yaptıkları bölge halkı tarafından karşılanırken kalanı Sağlık Bakanlığınca tedarik edilmiştir.

İran köylüsü bu birliklerin sağladığı hizmetten oldukça memnun kalmıştır. Ağustos 1966'ya kadar sağlık birliklerinin kurduğu seyyar ve sabit dispanserlere dört milyondan fazla köylü müracaat etmiş ve dört milyon aşılama yapılmıştır. 1974 yılında sağlık birlikleri kırsal bölgelerdeki tüm tıbbi ve sıhhi hizmetlerin tek sorumlusu haline geldi. 1976 yılına gelindiğinde 1422 klinik, 400 laboratuvar, çok sayıda dispanser ve 1240 doktorla hizmet veren bu birlikler büyük bir sağlık organizasyonuna dönüştü (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 150-152; Pehlevi, 1980, s. 113; Erden, 2017, s. 132-133).

Bayındırlık birlikleri, kırsal kesimin zirai olarak kalkındırılması ve imar edilmesi amacıyla 13 Ocak 1965 tarihinde yürürlüğe giren bir kanunla kurulmuştur. Eğitim ve sağlıkta olduğu gibi bu birlikler de vazifedeki diplomalı askerlerden teşkil edilmiştir. Bunların temel hedefi toprak reformunun icrasıyla başlayan programı tamamlamak olup görevleri, imar ve bayındırlık hizmetiyle birlikte ileri tarım faaliyetlerinin uygulanması konusunda köylüleri bilgilendirmektir. İlk olarak beş yüz askerden teşkil edilen birlik otuzar kişilik ekipler halinde 224 köye yerleştirilmiştir. Bu askerlerin sayısı daha sonra 1400'e ve Ocak 1973'te 4700'e yükselmiştir (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 157; İvanov, 1337 hş./1958, s. 232). Her grubun öncelikli işi görevlendirildiği bölgede "köy kimliği" adında bir anket hazırlamaktır. Bu anketler sayesinde köylerin imarı, toplumsal, ekonomik, kültürel ve tarımsal yapısı hakkında bilgi sahibi olan askerler, hangi şartlarda çalışacaklarını anlayarak köylünün tarım, hayvancılık ve bayındırlık alanlarındaki sorunlarını çözmeye yönelik programlar hazırlamıştır. Her bayındırlık birliği hizmet ettiği dönem boyunca kendi bölgesindeki köylülere tarım ve hayvancılık konularında eğitim programları hazırlamak ve bunları icra etmekle yükümlüydü (Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 157-158; Pehlevi, 1980, s. 111-112). Ayrıca tarımsal afetler, hayvan hastalıkları, modern tarım aletlerinin ve kimyasal gübrenin kullanılması konularında çiftçilere yardımcı olmak ve köyün imarı, sulama kanalları ve kuyuların açılması, su borularının çekilmesi, hamamların yapılması, köprü ve cadde-lerin onarımı gibi hususlar da bu birliklerin görevleri arasındaydı (İvanov, 1337 hş./1958, s. 232).

2.6. Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi

İran uleması kadınlara siyasi haklar verilmesini İslam şeriatına aykırı bulmuş, onların siyasi ve hukuki düşünme yeteneğine sahip olmadıklarını iddia etmiştir. Bu nedenle ne 1905-1906 Meşrutiyet Hareketlerinde ne de sonrası dönemde kadınların siyasi taleplerine olumlu bir yanıt vermişlerdir. Örneğin; 1911 yılında kadınlara oy kullanma ve kendi derneklerini kurma hakkı verecek bir yasa tasarısı ulema sınıfından olan milletvekilleri tarafından reddedilmiş ve hatta siyasi hak talep eden kadınlar din karşıtı propaganda yapmakla suçlanmıştır (Tinas-Tok, 2024, s. 136). Din adamlarının bu düşüncesi İran seçim kanununa da sirayet etmiştir. Bu kanuna

göre başta kadınlar olmak üzere, vesayet altında olanlar, hukuki ehliyeti olmayanlar, deliler, dilenciler, geçimini onursuz yollarla kazananlar, İslam şeriatını ihlal edenler ve suç işleyenler oy kullanma hakkından men edilmiştir (Şahedi, 1386 hş./2007, s. 28; Pehlevi, 1980, s. 117). Cinsiyet eşitliğini ihlal eden kanun görünürde toplumun yukarıdaki şartları sağlayan zengin fakir birçok sınıfına hitap etmekteydi. Ancak gerçekte seçim kanunu ülkedeki şanslı azınlığı oluşturan büyük toprak ve sermaye sahiplerini kollamaktaydı. Bunun nedeni kanuna göre oluşturulan seçim kurullarının çoğunlukla bu sınıflara mensup kimselerin kontrolünde olmasıydı. Ülkedeki adaletsiz seçim sistemi Beyaz Devrim yeniliklerine kadar devam etti ve meclis, çoğunluğunu büyük toprak sahipleri ve sermayedarların oluşturduğu, sıradan halkın ikinci planda bırakıldığı bir yapıda kaldı. Bu durumun düzeltilmesi için ilk adım Ocak 1963 tarihinde atıldı ve seçim güvenliği, usulü ve hürriyetine ilişkin birtakım kararlar alındı. İkinci önemli adım Şubat 1963 tarihinde Muhammed Rıza Şah'ın talebiyle yayınlanan kararname ile atıldı. Kadınların seçimlere katılması, kadın ve erkekler arasında sosyal ve siyasi haklar bakımından eşitliğin sağlanmasını öngören kararname 25 Şubat 1963 tarihinde yasalaştı. Yeni seçim kanunu Ekim 1963 seçimlerinde uygulandı ve meclise birkaç kadın vekil girebilmeyi başardı (Shamim, 1965, s. 195-197; Pehlevi, 1346 hş./1967, s. 107).

Muhammed Rıza Şah kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesini sağlayarak demokrasi adına önemli bir adım attı. Ancak onun demokrasi adına yaptığı icraatlar Mart 1974'te kurdurduğu Diriliş Partisi (Hizb-i Restehriz) eliyle sekteye uğradı. Merdom ve İran-ı Novin Partilerinin dağıtılmasıyla kurulan Hizb-i Restehriz ile İran'da tek parti yönetimi inşa edildi. Şahın Beyaz Devrim'in ilkeleri ve kendi söylemleriyle çelişmesine rağmen bu partiyi kurdurmasındaki amacı ülkedeki muhalif sesleri bastırmak ve farklı görüşteki siyasi oluşumları tek potada eritmektir. Ancak 1975-1979 yılları arasındaki gelişmeler muhalefetin tek parti yönetimiyle susturulamayacağını gösterecekti (Pehlevi, 1980, s.124; Erden, 2017, s. 133; Abrahamian, 2018, s. 196-198).

3. Beyaz Devrim'e Karşı Oluşan Muhalefet ve Protestolar

Beyaz Devrim yeniliklerine karşı gerçekleşen en büyük muhalefet şüphesiz ki arazileri elinden alınan büyük toprak sahipleri ve çıkarları zedelenen ulema sınıfından gelmiştir. Bunların ittifakı toprak reformunun icra edilmesini güçleştirdiği gibi Beyaz Devrim'in diğer yeniliklerinin de hayata geçirilmesini sekteye uğrattı. Din adamları vakıf arazilerinin topraksız köylüye satılmasına, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine ve 1963 yılında yapılan referanduma karşı çıkarak Şah'a ve rejimine muhalefet etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Fahri Korutürk Arşivi, "Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği 1978 Yılı Raporu", Yer No: 6/5-9, Fihrist No: 2029-1, s. 2-3). Onların Kum şehrinde Ayetullah Ru-

hullah Humeynî liderliğinde başlayan muhalefeti büyük toprak sahiplerinin, çıkarları zedelenen diğer zümrelerin, muhafazakâr İran halkının ve hatta komünist Tudeh Partisi'nin maddi ve manevi desteğini alarak büyüdü. Muhammed Rıza Şah'ın devrim yeniliklerinden ödün vermeme si ve din adamlarını siyah irtica olarak adlandırması muhalefetin kanlı ayaklanmalara dönüşmesine neden oldu. Aslında din adamları ve büyük toprak sahiplerinin İran'da yapılan yeniliklere karşı muhalefeti sadece Muhammed Rıza Şah dönemiyle sınırlı değildi. Rıza Şah'ın 1925-1941 yılları arasında ülkede başlatmış olduğu başta merkezileşme programı olmak üzere ulusallaşma ve modernleşme politikaları da din adamları tarafından hoş karşılanmamıştı. Ancak belirtilen dönemde İran'ın içinde bulunduğu bulanım Rıza Şah'a karşı güçlü bir muhalefetin oluşmasını engellemişti. Rıza Şah, I. Dünya Savaşı'ndaki işgalden yeni çıkmış, her alanda çöküş yaşayan bir ülke devraldığı ve gerçekleştirdiği reformlarla ülkeyi ayağı kaldırmaya çalıştığı için din adamları ve diğer gruplar birleşip güçlü bir muhalefet ortaya koyamamıştı. Ayrıca Çağlayan'ın da ifade ettiği gibi Rıza Şah ulemanın halk üzerindeki etkisinin farkındaydı, bu nedenle din adamlarını baskı altına almak yerine onlara görece özerklik vermiş ve böylece kendisine karşı oluşabilecek örgütlü muhalefeti engellemişti (Çağlayan, 2022, s 365).

Muhammed Rıza Şah'ın saltanatının ilk dönemlerinde de ülkedeki mevcut durum aynı olduğundan ona karşı da güçlü bir muhalefet oluşmadı. Hatta din adamları Dr. Muhammed Musaddık'ın başbakanlığı döneminde, Şah ülkeyi terk ettiğinde onun gitmemesini istemişti. Ancak Beyaz Devrim yenilikleri ulema ve feodal yapılanmanın maddi ve manevi gücüne dokunduğu vakit Pehlevi rejimine karşı örgütlü bir muhalefet oluşabilirdi. Bu muhalefetin protesto ve ayaklanmalara dönüşmesinde ise Şah ve Humeynî'nin karşılıklı olarak birbirleri aleyhine yaptıkları konuşmalar etkili oldu (Mustafî el-Mûtî, 1370 hş./ 1992, s. 419). Örneğin; Şah 24 Ocak 1963 tarihinde Kum şehrinde yaptığı konuşmada siyah irticanın bin yıl öncesinden şimdiye kadar düşünsel anlamda bir değişiklik yaşamadığını belirtmişti. Konuşmasının devamında din adamlarının sadece mal mülk edindiğini, zulüm yaptığını vurgulayan Şah ulemanın anlama kabiliyetinden yoksun kötü niyetli kimseleri koruduğunu ifade etmişti. Din adamlarına karşı oldukça sert bir tutum benimseyen Şah'ın bu konuşmasının bir bölümü Başbakan Esadullah Âlem'in direktifiyle sansürlenmiş, radyo, gazete ve dergilerde yayınlanmamıştı. Ayrıca din adamları da Şah'ın bu konuşmasını boykot etmişti. Konuşmasının sansürlenmiş bölümünde din adamlarının bitkin yılanlar gibi hareket halinde bulunduğunu, kendi pisliklerine daldıkları için yorgun bitler misali güneş ışınlarını yavaş yavaş aldıklarını belirten Şah, irtica gafletinden vazgeçemedikleri sürece adalet yumruğunun bunların üzerinde olacağını ifade etmişti (Mustafî el-Mûtî, 1370 hş./ 1992, s. 435, 437).

Muhammed Rıza Şah'ın Kum'da yaptığı konuşma başta din adamları olmak üzere toplumun birçok kesimini rahatsız etmişti. Şah'ın konuşmasının ardından gerçekleştirilen referandum din adamları için bardağı taşıran son damla olmuştu. Humeynî, ulemanın bu konudaki tepkisini dile getiren isim olmuş ve referandum hakkında bir fetva yayınlamıştı. Fetvasında Şah'a iletilen sorunlar hakkında herhangi bir şey yapılmadığını belirten Humeynî, referandumun İran kanunlarında öngörülmediğini, halkın seçimini özgürce yapamadığını vurgulamıştır. Humeynî'ye göre halkın iradesi baskı altına alınarak, referandumda oylanacak maddeler hakkında kamuoyu aydınlatılmamış, bu maddelerin olumlu ve olumsuz yönleri tartışılmamış ve Şah, kadınlar lehine faaliyette bulunma konusunda aldatılmıştır (Avery, 1371 hş./1993, s. 308-309). Humeynî, Şah'a karşı en sert söylemlerini Kum'daki Feyziye Medresesi'ne yapılan baskından sonra irat etmişti. Bu baskını Moğolların İran'ı işgaline benzeten Humeynî, Şah'ın ve dostlarının yağmacı, İslam'a hakaret eden ve Kur'an hükümlerini değiştiren kimseler olduğunu belirterek yapılan referandumun kanunsuz olduğunu yinelemiştir (Şahedi, 1386 hş./2007, s. 59; Amanat, 2017, s. 737-738; Avery, 1371 hş./1993, s. 310-311). Şah ve Humeynî'nin karşılıklı hakaretleri Beyaz Devrim'e karşı olanları birleştirmiş ve başta Tahran olmak üzere İran'ın birçok şehrinde protestolara ve ayaklanmalara neden olmuştu. Bu protestolardan en önemlisi kanlı bir şekilde bastırılan Haziran 1963'teki ayaklanmadır.

3.1. Haziran 1963 Protestoları

İslam Devrimi'ne giden süreçte Pehlevi rejimine karşı gerçekleştirilen en büyük ayaklanmalardan biri 5 Haziran 1963 tarihinde meydana gelmiştir. Barışçıl protestolar şeklinde başlayan olaylar daha sonra şiddet eylemlerine dönüşmüş, çok sayıda kişi bu eylemlerde hayatını kaybetmiştir. 5 Haziran protestolarının nedeni, Beyaz Devrim yenilikleri ile çıkarları zedelenen başta din adamları ve büyük toprak sahipleri olmak üzere İran toplumunun farklı tabakalarından birçok kimsenin Pehlevi rejimine karşı duyduğu öfkedir. Bu öfke İran toplumunda birbiriyle düşünsel anlamda hiçbir yakınlığı bulunmayan ulemayı ve Tudeh Partisi'ni, muhafazakâr halkı, esnaf ve zanaatkârları rejime karşı birleştirerek örgütlü bir muhalefet oluşturdu² (Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/10-34, Fihrist No: 9937-398, s. 4). Bu muhalefetteki en güçlü meydan okuma Katouzian'ın da ifade ettiği gibi ulemadan geldi. Dönemin din adamları arasında üç farklı eğilimin bulunduğu inanan Katouzian; bunlardan ilkinin hem

2 Muhammed Rıza Şah kendi rejimine karşı oluşan bu örgütlü muhalefeti siyah ve kızılın ittifakı olarak isimlendirmektedir. Burada siyah, gerici din adamlarını, kızıl ise komünist Tudeh Partisi'ni temsil etmektedir. Şah bu tespitini Tudeh Partisi'ne yakın radyolarda sık sık Humeynî'yi öven yayınlar yapıldığını delil olarak gösterip desteklemektedir. Şah'a göre Humeynî iddiası din olmakla birlikte soyunun nereye dayandığı belli olmayan, dış güçlerle bağlantılı biriydi ve mutlaka durdurulmalıydı.

toprak reformu ve kadın haklarına hem de Şah'ın potansiyel hegemonyasına karşı olduklarını, ikincisinin Rıza Şah dönemindeki baskıcı yönetimin geri geleceğinden endişe ettiklerini, üçüncünün ise despotizm ve diktatörlüğe karşı olduklarını belirtmektedir. Katouzian'a göre bunlar arasındaki en ılımlı muhalefet Musaddık'ın Milli Cephesiyle kendilerini özdeşleştiren üçüncü gruptaki din adamlarına ait olardı (Katouzian, 1981, s. 227).

Toplumun farklı katmanları rejime karşı din adamları liderliğinde birleştirildikten sonra sıra halkı sokağa dökmeye gelmişti. Muhalifler bu fırsatı 3 Haziran 1963 tarihinde Gülistan Sarayı'nda düzenlenen Hüseyin Yası Merasiminde yakaladı. Muhammed Rıza Şah'ın da katıldığı merasimde ilk olarak dini grupların yas için sokaklara hareketi esnasında bazı siyasi gruplar ve Beyaz Devrim'e muhalif kimseler rejim aleyhine sloganlar atmaya başladı. Ardından Emniyet Genel Müdürü Tahran sokaklarında siyasi protestoların yapılmasını yasaklayan bir bildiri yayınladı ve siyasi slogan atan gruplara karşı kolluk kuvvetlerinin harekete geçeceğini vurguladı. Ancak bu bildirin protestocular üzerinde bir etkisi olmadı. 5-6 Haziran günlerinde toplumun farklı katmanlarından Beyaz Devrim'e ve rejime muhalif olan birçok kişi Tahran sokaklarında toplanarak hükümet ve toprak reformu aleyhine sloganlar atmaya başladı. Barışçıl gibi görünen protestolar kısa bir süre sonra yakıp yıkmaya eylemlerine dönüştü ve birçok devlet idaresi, banka, mağaza ve sinemanın cam ve pencereleri kırıldı. Tesettürsüz kadınlara da saldıran protestocular, içinde kız öğrencilerin bulunduğu bir otobüsü taşıdı. Tahran'da başlayan ve kontrolden çıkan olaylar kısa bir süre sonra Kum, Kaşan, Meşhed ve Şiraz şehirlerine de sıçradı ve ülkedeki genel asayiş bozuldu. İran hükümetinin güçle bastırıldığı ve çok sayıda kişinin ölümüne neden olan bu ayaklanma neticesinde başta Humeynî olmak üzere olaylardan sorumlu tutulan birçok kişi tutuklandı (Amanat, 2017, s.739-740). Kısa süre içinde serbest bırakılan Humeynî önce Türkiye'ye daha sonra Irak'a sürgün edildi. Mustafî el-Mûtî'nin de ifade ettiği gibi bu ayaklanma bastırılmamış ve Humeynî sürgüne gönderilmemiş olsaydı İslam Devrimi çok daha erken bir tarihte gerçekleşebilirdi³ (Mustafî el-Mûtî, 1370 hş./ 1992, s. 424-426). 1963 olayları karşı bir devrimle sonuçlanmadı; ancak 1979 yılında gerçekleşecek olan İslam Devrimi'nin kıvılcımını ateşledi ve Humeynî'yi devrimin tek lideri olarak öne çıkardı.

3 Muhammed Rıza Şah'ın ikiz kardeşi Eşref Pehlevi de Mustafî el-Mûtî gibi düşünmekle birlikte İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin en önemli nedeninin istihbarat eksikliği olduğunu ifade eder. Ona göre bir dönem İran istihbaratı özel büro şefliğini yapmış olan Saltanat Teftiş Kurumu Başkanı ve Şah'ın çocukluk arkadaşı Hüseyin Ferdovs hayatı önemdeki haberleri ve gelişmeleri kardeşinden gizlemişti. Bu istihbaratın gizlenmesi liyakatsizlik ve vefasızlıkla birleşince Muhammed Rıza Şah gelişmelerin vahametini yeterince kavrayamamış ve bu durum onun iktidarını zayıflatmıştı.

Sonuç

İran'da yenilikler çoğunlukla ülkenin en zayıf olduğu dönemlerden sonra gerçekleştirilmiştir. Ülkenin Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki işgalinden sonra devleti derleyip toplayacak merkezi bir güce duyulan ihtiyaç hem Rıza Şah'ın saltanatı döneminde hem de oğlu Muhammed Rıza Şah'ın ilk dönemlerinde gerçekleştirilen ıslahatlara karşı örgütlü bir muhalefetin oluşmasını engellemiştir. Ayrıca iki kutuplu dünyanın batı bloğuna yakın duran Muhammed Rıza Şah içerdeki otoritesini ABD'den aldığı dış destekle perçinlemiş ve elde ettiği bu güçle gerçekleştirmek istediği reformları uygulamaya koymuş; ancak bunu yaparken ülkenin iç dinamiklerini göz ardı etmişti. Beyaz Devrim yenilikleri hayata geçirilirken din adamlarının manipülasyonuna açık muhafazakâr İran halkının tepkisi ve ülkenin siyasi ve ekonomik koşulları yeterince dikkate alınmamıştı. Bu durum Beyaz Devrim yeniliklerine kadar içerde büyük ve örgütlü bir muhalefetle karşılaşmayan Pehlevi rejiminin, 1963 yılından itibaren din adamları liderliğinde oluşan örgütlü muhalefetle tanışmasına neden oldu. Aslında Beyaz Devrim'in altı unsuru da görünürde İran halkının yararına idi. Toprak reformuyla köylünün arazi sahibi yapılması, kırsal bölgelerdeki sağlık, eğitim, adalet ve bayındırlık koşullarının iyileştirilmesi ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi halkı rejim aleyhine harekete geçirecek gelişmeler değildi. Sorun reformlar gerçekleştirilirken ülkenin sosyal ve ekonomik şartlarının yeterince dikkate alınmamasıydı. Özellikle toprak reformu köylünün sorunlarına bir ölçüde çözüm bulup kırsaldaki feodal yapılanmayı zayıflatsa da uzun vadede ülkenin tarım üretimini zarara uğratmıştı. Sanayinin gelişmeye başlamasıyla oluşan iş gücü ihtiyacı birçok köylünün daha iyi yaşam standartlarına kavuşmak arzusuyla topraklarını terk edip şehirlere yerleşmesine ve dolayısıyla şehirlerde sosyal sorunların artmasına ve tarımsal üretimin azalmasına neden olmuştu.

İç göçle birlikte büyük şehirlerde başlayan huzursuzluk Beyaz Devrim'le çıkarları zedelenen grupları harekete geçirdi. Arazileri ellerinden alınan feodal toprak ağalarının finansörlüğünde ve din adamlarının liderliğinde başlayan muhalefet kısa sürede bir biriyle fikri anlamda hiçbir birlikteliği olmayan unsurları da bünyesine katarak büyüdü. Din adamları Humeynî liderliğinde Beyaz Devrim yeniliklerine iki açıdan karşı çıkmıştı. Bunlardan ilki ve en önemlisi vakıf arazilerinin toprak reformu kapsamına alınmasıyla yaşadıkları ekonomik kayıptı. İkincisi ise kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesiydi. Din adamları oluşan muhalefetin maddi kayıplardan dolayı ortaya çıkmadığı göstermek için dikkatlerini kadınların siyasi haklarında yapılan düzenlemelere yoğunlaştırmıştı. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve 1963 yılındaki referandumu anayasa aykırı bulan Humeynî ve destekçileri başta Esadullah Âlem Hükümeti olmak üzere Muhammed Rıza Şah'a ve Beyaz Devrim'e taraftar olan her-

kese savaş ilan etmişti. Humeynî, Âlem ve şah arasında cereyan eden ve hakaret boyutuna varan demeçler ve Savak'ın⁴ gelişmeleri değerlendirme ve şah'ı bilgilendirme konusunda yetersiz kalışı Haziran 1963 olaylarını tetiklemişti. 1963 olayları ise İşlam Devrimi'ne giden sürecin ilk ve en önemli gelişmesiydi.

4 İşan istihbarat teşkilatı olan Sâvâk (Sâzmân-ı Emniyet-i Keşver) 13 Ağustos 1953 darbesinden sonra İşan'daki ABD'lilerin önerisiyle karşı istihbarat servisi olarak kurulmuş ve kısa sürede bölgedeki önemli teşkilatlardan biri haline dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2018). Modern İran Tarihi, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Amanat, A. (2017). Iran A Modern History. London: Yale Universty Press.
- Arendt, H. (2012). Devrim Üzerine/Seçme Eserler 7. çev. Onur Eylül Kara. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arfa, H. (1964). Under Five Shahs. London: John Murray Press.
- Avery, P. (1371hş./1992). Târih-i Muâssır-ı İran (Ez Kûdetâ-yı 28 Mordad Tâ Islâhat-ı Arazî). III. Tercüme-yi Ez İngilizî Be Farsî: Muhammed Refîi Meh-râbadî. Tehran: Mûesse-yi Matbûât-ı Âtâî.
- Câmî. (1362 hş./1983). Gozeşte Çırağ-ı Rah-ı Âyende Est (Tarih-i İran Der Fâsî-le-yi Do Kudetâ). Tehran: İntişârât-ı Kaknûs.
- Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/10-34, Fihrist No: 9937-398.
- Cumhurbaşkanlığı Fahri Korutürk Arşivi, Yer No: 6/5-9, Fihrist No: 2029-1.
- Çağlayan, E. (2022). Yakın Akrabalar Kemalist Türkiye ve Pehlevi İran. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Erden, M. S. (2017). Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İvanov, M. S. (1337 hş./1958). Tarih-i Novin-i İran. Tercüme: Tizâbî, İntişârât-ı İslûc. Tehran.
- Katouzian, H. (1981). The Political Economy of Modern Iran (Despotism and Pseudo-Modernism). London: The Macmillian Press.
- Muesse-yi Tehkikât-ı ve İntişârât-ı Didgâh. (1371/1992). Hâtırât-ı Nureddin Kiyânürî. Tehran: İntişârât-ı Ittılâ'âtı.
- Mustafî el-Mûtî (1370 hş./1992). İran Der 'Âsr-ı Pehlevî (Ceng-i Gudret Der İran). XI. London: Çaphâne-yi Pikâ.
- Pehlevi, M. R. (1346 hş./1967). İnkılâb-ı Sefid. Tehran: Ketaphâne-yi Saltanat-ı Pehlevi.
- Pehlevi, M. R. (1980). Aswer to History, The United States of America: Stein and Day Publishers.
- Rostow, W.W. (1960). The Stages of Economic Growth A Non-Communist Manifesto. Cambridge: Cambridg At The Universty Press.
- Shamim, A. A. (1965). Iran In The Reing of His Majesty Mohammad Reza Shah Pahlavi, Translate: Aladin Pazargadi. Tehran: Kayhan Press.
- Şahedî, M. (1386 hş./2007). Nigâh-ı Gozerâ Be Muhalefet-i Ruhaniyûn ve İslâm-gerâyan Bâ Levayih-i İnkılâb-ı Sefid Der Dovre-i Nehostvezir-i Esedullah Âlem (Tir 1341-15 Hordad 1342). Tarih-i Muassır-ı İran. 43 (11), 23-74.

- şehbâzî, A. (1386 hş/2007). Zuhûr û Sukût-ı Saltanat-ı Pehlevî (Costarhâ-yi Ez Tarih-i Mu'âssır-İran). II. Tehran: İntişârât-ı İttıla'ât.
- Telûî, M. (1376 hş./1997). Men û Bıraderem (Hatırat-ı Eşref Pehlevi). Tehran: Neşr-i Őlum.
- Tınas, R. ve Tok Esin Erginbaş. (2024). İnan Kadın Hareketi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi. 11 (4), 133-158.

BÖLÜM 2

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ANADOLU GEZİLERİ (1924-1938)

Nurhan AYDIN¹, Kübranur DERİCİ²

1 Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com

2 Doktora Öğrencisi Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, kubraozturk73@gmail.com

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk, İstiklal Harbi sırasında ve özellikle de savaşı kazanmalarının hemen ardından yurt gezilerine başlamıştır. Atatürk bu gezilere son derece önem vermiş, geziler sırasında halkın nabzını yoklayarak onların ihtiyaçlarını anlamaya çalışmıştır. Savaştan çıkan bir milleti anlamak, onların ihtiyaçlarını kendi ağızlarından duymak istemiş, bu nedenle yurdun çeşitli yerlerine geziler düzenlemiştir. Gittiği yerlerde vatandaşlarla belediye, Türk Ocağı, Halk evleri, okul gibi yerlerde buluşmuştur. Bu gezilerle birlikte halktan alınan taleplerin hükümet programlarında yer almasından anlaşıldığı kadarıyla Atatürk halkın istek ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek amacıyla hareket etmiştir. Zaman içerisinde bu yurt gezileri, halkın talepleri doğrultusunda gerçekleşen yeniliklerin halkta yarattığı etkileri görmek amacıyla da düzenlenmiştir¹.

Atatürk'ün yurt gezilerine genel anlamda bakıldığında; bu gezilerin sıradan veya öylesine yapılmış geziler olmadığı görülür. Bu yurt gezilerinde siyasal, askeri, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaptıkları tespitleri ile alınması gereken tedbirler üzerinde durmuştur. Yurt gezilerinde halkın içine girerek onların görüşlerini ilk plana koymuş, yapılacak uygulamaların adımlarını da buna göre atmıştır. Atatürk'ün yapacağı yenilikler halkın istek ve ihtiyaçlarına göre olsa da yeniliklerin zaman içerisinde halkta oluşturduğu etkileri görmek amacıyla da yurt gezilerini tekrarlamıştır. Ayrıca yapacağı yeniliklerin kalıcı ve verimli olması amacıyla da halkın nabzını yoklamak amaçlı yurt gezilerine çıktığı da biliniyordu. Atatürk'ün yurt gezilerinde bu amaçlarının yanı sıra bir de halkın birlik ve beraberliğini sağlamayı hedeflediği de bir gerçektir².

1. Atatürk'ün İzmir'i Ziyareti

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı olmasının ardından ilk İzmir ziyaretini 1924 yılının Ocak ayında gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti kapsamında 16 Ocak günü İzmir Sanatlar Okulu'nda incelemelerde bulunmuştur. 1925 yılının Ekim ayında da İzmir'e ziyarette bulunmuş, burada Naim Palas Oteli'nde konaklamıştır. Burada Karşıyaka ve Göztepe bölgelerinden kendisini görmeye gelenlere hitap etmiştir. Atatürk konuşmasında; *"Ben bütün İzmir'i ve İzmirliyi severim. Güzel İzmir'in temiz kalpli insanların da beni sevdiklerinden eminim. Yalnız bir tesadüf beni Karşıyaka'ya daha çok bağlamıştır. Karşıyakalılar, anam sizin bağrınızda, sizin topraklarınızda yatıyor."* İfadelerini kullanmıştır³.

1 İsa Yıldırım, "Atatürk'ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, Yıl: 2021, s.203.

2 Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, Yıl: 2006, s.53-54.

3 Melih Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 16, Yıl: 2008, s.23.

Atatürk'ün bir diğer İzmir ziyareti 1926 yılında gerçekleşmiştir. Kendisine düzenlenen suikast girişiminin ardından İzmir'e gelen Atatürk, 24 Haziran'da İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ve Fahrettin Altay Paşa ile birlikte Karşıyaka Spor Kulübü'nü ziyaret ederek burada incelemelerde bulunmuşlardır. Aynı yıl Bornova'daki Ziraat Mektebi'ne de gitmiştir. Bir sonraki İzmir ziyaretini ise 1930 yılında gerçekleştirmiş, bu gelişinde Gazi Atatürk'e İzmir'de sürekli konakladığı yer olan Naim Palas Otelini hediye edilmiştir. Atatürk bu ziyaretinde Buca'ya giderek burada Sarıgöllü Hasan Ağa'nın 1926'da satın aldığı bahçeyi gezmiştir. 1931 yılındaki İzmir ziyaretlerinde ise İzmir Kız ve Erkek Liselerini ziyaret etmiş, öğrencilerle bir araya gelerek onların derslerine katılmıştır⁴. 1933 yılında İzmir'e geldiğinde ise öncelikle İzmir Valiliği, İzmir Şehir Komutanlığı ve Belediye'yi ziyaret etmiştir. Geldiğinin ertesi günü ise Bornova Ziraat Mektebi ile Karşıyaka Halk Eğitim Merkezi'ni, daha sonra da Milli Kütüphane ile İncir Kooperatifini ziyaret etmiştir. Haziran 1934'te de bir ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaretinde İran Şahı Rıza Pehlevi de gelmiştir. Atatürk, Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Rıza Pehlevi ile geldikleri İzmir'de Bornova Ziraat Enstitüsü, Kız Muallim Mektebi, Halkevi ve Milli Kütüphaneyi ziyaret etmişlerdir. 1934 yılı Atatürk'ün İzmir'e geldiği son yıl olmuştur⁵.

2. Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri

Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk Bursa seyahati, Milli Mücadele sonrası ülkede atılacak önemli adımların halkta yarattığı tesiri görmesi açısından oldukça önemliydi. Bursa gezisi sırasında Atatürk, basına verdiği demeçlerde ekonomik ve siyasi anlamda tam bağımsız bir devletin kurulacağı ve bundan da asla ödün vermeyeceklerini dile getirmiştir. 1924 yılının sonbaharında Atatürk Cumhurbaşkanı olarak ilk kez Bursa'ya gelmiştir. Bu ziyaretinde Çekirge Köşkü'nde dinlenerek Bursa'nın kurtuluş törenlerine katılmıştır. O gezisinden tam bir yıl sonra 1925 yılının sonbaharında şapka inkılabı hakkında halkı bilgilendirmek, yapılacak yeni inkılaplar için halkın fikirlerini almak üzere Bursa'ya tekrar gelmiştir. 22 Eylül'de deniz vasıtasıyla Mudanya'ya gelmiş, oradan da Bursa'ya geçmiştir. Bu gezisinde Bursa Türk Ocağı temsilcileri başta olmak üzere Bursa'da bulunan diğer heyetlerle görüşmüş, Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile görüşmüştür. Ayrıca 1 Ekim 1925'te Bursa Dokuma Fabrikası'nın da temel atma törenine katılmıştır. 1926 yılında tekrar Bursa'ya geldiğinde ise amacı dinlenmek ve bölge halkıyla daha yakından ilgilenmek olmuştur. 1927 yılında da Bursa'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, ancak bu ziyaret günübirlik olmuştur⁶.

4 Gazi Mustafa Kemal'in İzmir Kız Lisesi'ni Ziyareti, **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı**, Cumhuriyet Arşivi, 243-1217-4, 14.10.1933.

5 Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları", s.24-25.

6 Atatürk'ün Bursa Ziyareti, **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, 2-9-25, 05.10.1927.

Burada İsmet Paşa ile görüşmesinin ardından tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1928 yılının Ağustos ayında tekrar Bursa'ya gelen Atatürk, başta Hükümet Konağı olmak üzere vilayet memurları ve sonrasında halkı ziyaret ederek yeni harfler konusunda halkın nabzını tutmuştur⁷.

1929 yılının Ağustos ayında Atatürk Bursa'ya tekrar bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Burada halk tarafından coşkuyla karşılanmış, top atışlarıyla Atatürk'ün gelişini kutlamışlardır. Atatürk halkla buluşmasının ardından dinlenmek üzere Çekirge'de bulunan köküne geçmiştir. Köşkte cemiyet temsilcileri ile bir araya gelmiş, onlarla da sohbet etmiştir. Atatürk'e bu seyahatinde Dahiliye ve Maliye Vekilleri, Londra Büyükelçisi, Mebuslardan Salih, Kılıç Ali ve Saffet Beyler de Atatürk'e eşlik etmek için Bursa'ya gelmişlerdir⁸.

Gazi Atatürk'ün bir sonraki Bursa ziyareti 1931'de gerçekleşmiştir. 4 Ocak'ı 5 Ocak'a bağlayan gece saat 24.00'te beraberindekilerle Mudanya'ya gelmiştir. Geceyi burada geçiren Atatürk, ertesi gün Bursa'ya geçmiştir. Burada Vilayet binasına gitmiş, oradan Cumhuriyet Halk Fırkası binasına geçmiştir. Fırka binasında fırka üyeleriyle sohbet ettikten sonra oradan ayrılmıştır. Fırkadan çıkmasının ardından Hacı Sabri Bey'in Türk Japon İpek Fabrikası'nı gezmiştir. İpek sanayii ile bir fabrikayı daha gezmiş, buralarda tetkikatta bulunarak bilgiler almıştır. 5 Ocak günü öğle saatlerinde Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş, burada gençlerle sohbet ederek Türk Ocaklarının ne yapmaları gerektiği hakkında görüşlerini belirtmiştir. Buranın ardından Cumhuriyet Köşkü'ne geçmiş, sonrasında Fırka Kumandanlığına geçmiştir. Ardından akşam saatlerinde Mudanya'ya hareket etmiş, oradan da vapurla İzmit'e hareket etmiştir. İzmit'te kendisini Vali ile Kolordu Kumandanı Naci Paşa karşılamıştır. İzmit'ten de trenle Ankara'ya hareket etmiştir⁹.

Atatürk'ün bir sonraki Bursa ziyareti 1933 yılında gerçekleşmiştir. Ocak 1933'te Bursa'ya gitmiş, burada Vilayet, belediye binası ve komutanlığa ziyaretler gerçekleştirmiştir. Kurum ziyaretlerinin ardından Gemlik zeytin üreticileri ile bir araya gelmiştir. Ardından Çekirge'de bulunan kaplıca inşaatı ile İpek-iş fabrikasını ve hastaneyi ziyaret etmiştir. 1934 ve 1935 yıllarında da Bursa'ya gününbirlik ziyaretler gerçekleştiren Atatürk bu ziyaretlerinde halkla buluşarak onlarla sohbet etmiştir. 1936 yılında da Bursa'ya gelmiş, bu gelişindeki amaç ise manevi kızı Sabiha Gökçen'in kişiliğinde Türk gençlerini ve kadınlarını havacılığa özendirmek olmuştur. Bununla birlikte Atatürk, Sabiha Gökçen'in gösterdiği cesareten dolayı

7 Özer Küpeli, "Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Şehir Halkıyla Münasebetleri", **Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı**, Bursa 2015, s.261-262.

8 Nedim Sarıgüzel, "Atatürk'ün Yurt Seyahatleri ve Türkiye'nin Sosyoekonomik Yapısı (1929-1931)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Konya 2020, s.111.

9 Sarıgüzel, "Atatürk'ün Yurt Seyahatleri ve Türkiye'nin Sosyoekonomik Yapısı (1929-1931)", s.178-179.

duyduğu gurur ve sevinci de halkla paylaşmak istemiştir. Gazi Atatürk'ün Bursa'ya son gezisi ise Ocak 1938'de gerçekleşmiştir. Bu son gezisinde Gemlik Suni İpek Fabrikası ile Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışlarını yapmak üzere gelmiştir. Geldiği akşam kendisi için yapılan baloya katılmış, ertesi gün 3 Şubat 1938 günü Bursa'dan ayrılmıştır. Bu gezi Atatürk'ün son Bursa gezisi olmuştur¹⁰.

3. Atatürk'ün Karadeniz Gezileri

3.1. Atatürk'ün Trabzon'u Ziyareti

Atatürk'ün Trabzon'u ilk ziyareti "Ağustos-Ekim 1924 Sonbahar Gezileri" kapsamında gerçekleşmiştir. Eylül 1924'te Bursa'ya ziyaret gerçekleştiren Atatürk, oradan Mudanya'ya geçmiş, 12 Eylül 1924 sabahının erken saatlerinde de Trabzon'a hareket etmiştir. Karadeniz'e doğru yola çıktığı bu gezisinde Gazi Atatürk'e eşi Latife Hanım, Rize Mebusu Rauf Bey ile Bozok Mebusu Salih Bey eşlik etmişlerdir. 15 Eylül sabahı Hamidiye Kruvazörü Trabzon limanına gelmiş, burada birçok kayık ve motor Atatürk'ü karşılamaya gelmişlerdir. Komutanlar, memurlar, özel ve resmi kuruluşlar, öğrenciler, askerler ile şehrin önde gelenleri Gazi ve eşini karşılamak üzere limanda toplanmışlardır. Atatürk'ün geldiği esnada Trabzon kalesinden Hamidiye ve Şevket gemilerinden karşılıklı selam topları atılmıştır¹¹.

Atatürk'ün Trabzon'a geldiği günün akşamı Belediye Başkanı Kazasoğlu Hüseyin, Atatürk'ün gelişi sebebiyle belediye binasında yemek vermiştir. Atatürk burada bulunanlara yaptığı konuşmada; yaptığı devrimlerin temsili için sağlam bir kale arayışında olduğunu belirtmiş, aynı zamanda şehrin kalkınması için gerekli girişimlerin yapılmasını arzu ettiğini dile getirmiştir. Trabzon gezisinin ikinci gününde şehrin önemli yerlerini gezerek tetkiklerde bulunmuştur. Hükümet dairesinde amirlerle görüşerek çalışma koşulları hakkında bilgi almış, eğitim, nüfus, vakıflar, tarım gibi birimlerin de ihtiyaçlarını sormuştur¹².

Atatürk, Trabzon'a ikinci ziyaretini 27-29 Kasım 1930 tarihlerinde gerçekleştirmiştir¹³. 27 Kasım günü halkın sevgi ve tezahüratları eşliğinde karşılanmıştır. Atatürk'ün ikinci Trabzon ziyaretine; Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM İkinci Reisi ve Trabzon Mebusu Hasan Saka Bey, Seryaver Rusuhi Bey, Kütahya Mebusu ve Trabzon Hemşehrisi Recep Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Afyon, Bolu, Sinop, Yozgat ve Aydın mebusları ile Halk Partisi üyeleri ve çeşitli kurumların müfettişleri eşlik etmiştir. Şükrü

10 Küpeli, "Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Şehir Halkıyla Münasebetleri", s.263.

11 İsmail Hakkı Baran, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Karadeniz Bölgesi Gezileri (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2016, s.6-8.

12 Elif Atalay, "Atatürk'ün Doğu Karadeniz Gezileri ve Bölgeye Yansımaları", *Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Artvin 2023, s.51-53.

13 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Cumhuriyet Arşivi, 2-9-36, 27.11.1930.

Kaya ve Rusuhi Beyler ile Trabzon Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş, buradan da Valilik ve Belediyeye ziyaretler gerçekleştirmiştir. Ziyaretinin ikinci günü Cumhuriyet Halk Fırkası'na giderek burada incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra da Trabzon'un ihtiyaçları hakkında bilgi almış ve konuyla ilgili olarak Elektrik Şirketi ile görüşmüştür. Görüşmenin ardından kentin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Sanayi Bankası'na Trabzon Elektrik Şirketi'ne borç verilmesi için telgraf yazılmıştır¹⁴.

Atatürk Trabzon'a son ziyaretini Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in davetiyle Doğu vilayetlerini görmek amacıyla 10-12 Haziran 1937 tarihinde gerçekleştirmiştir¹⁵. 10 Haziran günü deniz yoluyla Trabzon'a gelen Atatürk'ü Trabzon'da Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, Korgeneral Muzaffer Ergüder, Başmüşavir Nizamettin Bey, Trabzon Valisi Yahya Sezai Uzay, Erzurum Valisi Haşim İşcan, Kars Valisi Akif Eyidoğan, Erzincan, Gümüşhane, Rize ve Ağrı Valileri ile Belediye Başkanları, kaymakam ve bazı mebuslar Atatürk ve beraberindekileri karşılamışlardır¹⁶. Atatürk halk tarafından da bölgede coşkuyla karşılanmış ve kaleden toplar atılmıştır. Atatürk Trabzon seyahati esnasında Tahsin Uzer'in belirlediği program doğrultusunda ilerlemiştir. Programa göre ikinci gün Vilayet, Cumhuriyet Halk Partisi, Umumi Müfettişlik Makamı, Belediye, Halkevi ve Kumandanlık Makamını ziyaret etmiştir. Atatürk'e her gittiği yol boyunca halk alkış ve tezahüratlarda bulunmuştur. Atatürk Tahsin Uzer'den Trabzon'un ihtiyaçları hakkında bilgi aldıktan sonra kentin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli direktifleri vermiştir¹⁷.

3.2. Atatürk'ün Rize Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılında düzenlediği sonbahar gezileri kapsamında Trabzon'dan sonraki durağı Rize olmuştur. Rize'de de bir gün kalmıştır. Atatürk Rize gezisinde Belediye, Hükümet Konağı, Halk Fırkası ile Komutanlığı ziyaret etmiştir. Hükümet Konağında çevre illerden gelen temsilcilerle de görüşmüştür. Diğer taraftan Rizeli kadınlar da Atatürk'ün eşi Latife Hanıma yakınlık göstererek yanından ayrılmamışlardır. Atatürk Rize'de yapılan iki çeşmenin de açılışına katılmış, çeşmelerden birine "Gazi" diğere de "Cumhuriyet" adı verilmiştir. Aynı gün saat 16.00 sularında Gazi, Rize'den ayrılmıştır¹⁸.

14 Zehra Aslan, "Atatürk'ün Trabzon'a Yaptığı Ziyaretler ve Bunların Trabzon Kamuoyundaki Algısı", **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2016**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2016, s.76-77.

15 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri**, Cumhuriyet Arşivi, 2-12-4, 09.06.1937.

16 Atatürk'ün Trabzon'a Gelmeye Nedeniyle, Kolordu Komutanı M. Ergüder'in Erzurum'dan Trabzon'a Hareket Edeceğine Dair Belge, **Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi**, 110-9-1-11 (Atatürk Koleksiyonu), 40-0-34, 02.06.1937.

17 "Atatürk'ün Trabzon'a Yaptığı Ziyaretler ve Bunların Trabzon Kamuoyundaki Algısı", s.81-83.

18 Atalay, "Atatürk'ün Doğu Karadeniz Gezileri ve Bölgeye Yansımaları", s.118-119.

3.3. Atatürk'ün Giresun Ziyareti

Gazi Atatürk “Sonbahar Gezileri” kapsamında 15-17 Eylül 1924'te Trabzon'u, 17-18 Eylül'de Rize'yi, 19 Eylül'de de Giresun'u ziyaret etmiştir. 19 Eylül 1924 günü Hamidiye Zırhlısı ile Giresun'a ulaşmıştır. Atatürk'ü burada karşılamak için halk günlerdir hazırlık yapmış, şehri bayraklarla donatmışlardır. Atatürk kıyıya ulaştığı sırada çevresi kayıklarla sarılmış, “*Yaşa, Varol Gazimiz*” sesleriyle karşılanmıştır. Atatürk burada halkı ve öğrencileri selamlamış, ardından Halk Fırkası'nı ziyaret etmiştir. Ardından Hükümet Konağı ile Belediye'yi ziyaret etmiş, bölgenin durumu hakkında malumat almıştır. Atatürk de halkın kendisini bu denli coşkulu karşılamasından son derece memnuniyet duyduğunu belirterek Giresun halkını ve gençlerini tebrik etmiştir¹⁹.

3.4. Atatürk'ün Ordu'yu Ziyareti

Gazi Atatürk 19 Eylül'de Giresun'u ziyaret ettikten sonra rotasını Ordu'ya çevirmiştir. Atatürk'ün Ordu'ya geleceğini duyan halk sabahın erken saatlerinde onu karşılamak için toplanmıştır. Şehrin her tarafı bayraklarla donatılmıştır. Atatürk, 19 Eylül 1924 günü beraberindekiler ile birlikte öğleden sonra şehre varmıştır. Gazi ve arkadaşlarını şehirde karşılayanlar arasında Ordu Valisi Rıfat Vona, Ordu Milletvekili Faik Günday, Belediye ve Halk Fırkası Reisi Yusuf Furtun bulunuyordu. Bu kişilerin yanı sıra Gazi'yi karşılayanlar arasında Hilal-i Ahmer, Ticaret Odası, Muallimler Birliği, İdman Yurdu, İl Genel Meclisi, İhtiyat subayları, Gençler Yükselme Birliği, manifaturacılar, kundura ve terzilerin temsilcilerinden oluşan heyet de bulunuyordu. Atatürk'ün geldiği esnada şehirde bir sevinç gösterisi olarak 22 pare top atışı yapılmıştır. Ordu'ya gelmesinin hemen ardından Valilik, Belediye binası ve Halk Fırkası'na giderek burada çalışanlardan malumat almıştır. Valilikten ayrılmasının ardından gençler Gazi'yi İdman Yurdu Kulübüne davet etmiştir. Atatürk bu davete icabet etmiş, Kulübün hatıra defterini imzalamıştır²⁰.

3.5. Atatürk'ün Sinop Gezisi

Gazi Atatürk 1928 yılındaki Karadeniz gezisine Sinop'tan başlamıştır. Atatürk ve beraberindekiler 16 Eylül 1928 günü saat 14:30'da Sinop'a gelmiştir. Sinop'a varıldığı sırada bölge halkı Atatürk'ü büyük bir coşkuyla karşılamıştı. Gazi Atatürk de kendisini karşılayanlara “*Merhaba hanımlar, merhaba evlatlar!*” diyerek selam vermiştir. Gazi'yi karşılayanlar arasında Vali Ethem, askerlik şubesi reisi Faik Bey, Belediye Reisi Mustafa İzzet, Mahkeme Reisi Hasan Fikri, Halk Fırkası Mutemet Vekili Şaban ile Türk Ocağı Reisi Lütfü ve diğer kurum müdürleri bulunuyordu. Hükümet Ko-

19 Sezai Balcı, “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Giresun'u Ziyaretleri”, **Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996: Bildiriler**, İstanbul 1997, s.351-353.

20 Baran, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Karadeniz Bölgesi Gezileri (1923-1938)”, s.108-109.

nağı'nda bir süre dinlenen Atatürk, daha sonra bütün halkın ve öğrencilerin Yatı Mektebi'nde toplanmasını istemiştir. Okulun bahçesinde yeni harflerle ders veren Gazi Paşa, iki saat boyunca memurlar, öğrenciler, kadınlar ve halktan okuma yazma bilmeyenler yeni harfler konusunda imtihan etmiştir. Okulun bahçesindeki bu dersten sonra Halk Fırkasına giden Atatürk, yol boyunca kahvehane ve dükkanlara girerek halkla sohbet etmiştir. Fırka binasında da yeni harflerle ilgili öğretim yöntemleri hakkında birtakım açıklamalar yapmıştır. Akşam yemeği sırasında da yine yeni harfler ile ilgili konuşmalarının yanı sıra Türk tarihi ve Türk dili hakkında da birtakım tartışmalarda bulunmuştur. Gazinin açıklayıcı konuşması karşısında halk da etkilenmiştir²¹.

4. Samsun, Amasya, Tokat, Erzurum ve Erzincan Gezileri

4.1. Samsun Gezisi

Gazi Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasının ardından yaptığı “Sonbahar Gezileri” kapsamında bir diğer uğrak yeri de Samsun olmuştur. Samsun, Millî Mücadelenin başladığı yer olması açısından hem halk hem Gazi Paşa nezdinde büyük bir önem teşkil ediyordu. Gazi, deniz yolu aracılığıyla Hamidiye Kruvazörü ile 20 Eylül 1924 günü sabah saatlerinde Samsun'a varmıştı. Bundan beş yıl önce Gazi'nin Millî Mücadele sebebiyle geldiği Samsun'da hem halk hem de Atatürk açısından oldukça duygular yaşandı. Samsun halka Hamidiye Kruvazörünü motor ve sandallarla karşılayarak Gazi'ye büyük sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı Atatürk ve maiyeti Samsun'a ayak basmalarının ardından Belediye'ye gitmişlerdir. Belediye'de yöneticilerle görüşüp bölgenin durumu hakkında malumat almasının ardından dinlenmek üzere Şahinzade Remzi Bey'in Konağı'na geçmiştir. Atatürk akşam yemeği için eşi Latife Hanım ve beraberindekiler ile birlikte saat 21:00 sularında Belediye'ye geçmiştir. Belediye Başkanı İbrahim Veysi Bey, Gazi'nin şerefine verdiği yemekte Gazi Atatürk'ü tekrar Samsun'da görmelerinden duyduğu büyük sevinç ve şükranlarını belirten bir konuşma yapmıştır. Atatürk de bu konuşma sonrası Belediye Başkanına kendisine gösterilen ilgi ve alakadan memnun olduğunu belirterek teşekkür etmiştir²².

Atatürk geldiği günün ertesi gününde Türkiye'nin ilk kez yerli sermaye ile inşa edilen Samsun-Çarşamba Demiryolunun temel atma merasimine katılmıştır. Açılış konuşmalarının tamamlanmasının ardından Samsun Valisi Fahri Bey, önceden hazırlanmış olan gümüş kazma ve kürekle inşaatın temelini attılar. Aynı gün Atatürk, Hükümet Konağı, hastaneler ve Millî Mücadele yıllarında karargah olarak kullandığı ev olan Mıntuka Palas'ı ziyaret etti. Mıntuka Palas sahipleri binayı Gazi'ye hediye etmişler, Gazi

21 Baran, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Karadeniz Bölgesi Gezileri (1923-1938)”, s.115-118.

22 Taner Gün, “Atatürk'ün Donanma Gemileri ile Yaptığı Geziler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2007, s.67-68.

de bunun karşısında memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Gazi Samsun gezisi esnasında askeri kışlaları da ziyaret etmiş, daha sonra İstiklal Ticaret Okulu'nda öğretmenlerin düzenledikleri çaya katılmıştır. 24 Eylül günü saat 10:00'da Gazi Atatürk beraberindekiler ile birlikte Hamidiye Kruvazörü aracılığıyla İstanbul'a hareket etmiştir²³.

4.2. Atatürk'ün Amasya Gezisi

Gazi Atatürk Amasya'ya ilk defa Milli Mücadele yıllarında gelmiş, Samsun'dan sonra en önemli duraklarından biri de Amasya olmuştur. Burada yayınlanan Amasya Genelgesi ile Milli Mücadele'nin amaç ve yöntemi belirlenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından Atatürk'ün Cumhurbaşkanı sıfatıyla Amasya'ya gelişi ise 1924 yılında gerçekleştirdiği "Sonbahar Gezileri" kapsamında gerçekleşmiştir. 24 Eylül 1924 günü saat 10:00'da Gazi Paşa ve eşi Latife Hanım, beraberindekiler ile birlikte Samsun'dan Havza'ya geçmiş, akşam saatlerinde de Amasya'ya varmışlardır. Atatürk, eşi Latife Hanım ve beraberindekiler, Amasya'ya varmalarının ardından Belediye'ye kendileri adına düzenlenen akşam yemeğine katılmışlardı. Atatürk'ün Amasya'ya gelmeleri şerefine kaleden top atılmıştı. Belediye'de düzenlenen yemeğe Amasya Musiki Cemiyeti saz grubu da eşlik etmişti. Yemeğin ardından Gazi Atatürk uzun bir teşekkür konuşması yapmış, konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "*Muhterem Efendiler;*

Benim için, memleket için, inkılap için çok mühim günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum. Bu şehrin muhterem ahalisi gecenin zulmetine rağmen beni uzaklardan çok parlak, pek hararetle samimi tezahüratla karşıladılar. Bu dakikada halkın kıymetli mümessilleriyle, mensuplarıyla bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyâtım, efkârım o kadar çok, o kadar heyecan halindedir ki, bunları ifade ve izah için beşeri lisani gayri kâfi görüyorum. Biliyorsunuz ki, kalbden kalbe yol vardır. Benim bu dakikada bütün tahassüslerimi en vazih bir surette kendi kalplerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz. Yalnız Amasya'da geçirdiğim iki hatırayı ihyâ etmeden geçemeyeceğim. Biri el-yevm müftünüz bulunan Kamil Efendi Hazretlerine aittir. Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyet-i hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş vardı. Dimağlar adeta durgun bir halde idi. Ben burada birçok zevatla beraber Kamil Efendi Hazretleriyle de görüştim. Efendi Hazretleri bana itimad ettiler ve derhal teşebbü aldılar. Aldıkları teşebbüs, bir Cuma günü, şimdi ismini hatırlayamayacağım bir cami-i şerifte, hakikati halka izah etmiş olmasıdır. Efendi hazretleri halka dediler ki: "Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icab ederse vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Bu noktada büyük milletin azim ile iman ile beraber çalışması lâzımdır ve ilâve ettiler ki, artık Padişah olsun, halife

23 Gün, "Atatürk'ün Donanma Gemileri ile Yaptığı Geziler", s.68-70.

olsun isim ve unvanı her ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne care-i halâs halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve irâdesini kullanmasıdır.” İşte Efendi Hazretlerinin bu müşşidâne vuku bulan va’z ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bunun içindir ki, Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yadediyorum. Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder...

İkinci hatıram şudur:

Bilirsiniz ki, yeni Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti teessüs etmezden evvel birçok kimseler büyük ecdadımızın sırtlarına yüklenerek muhtelif devletler, muhtelif hükümetler teşkil ettiler. Bunlar hiçbir vakit milletin mevcudiyetini tanımamışlar ve ona hürmet etmemişlerdir. Milletin maddi ve manevi bütün mevcudiyeti, her şeyi, kendi şahsî makam ve menfaatlerinden ibaretti.

Kendi mevkileri için milleti, memleketi fedâ etmekte asla tereddüt etmezlerdi. Çok vesileler, bilhassa en son hadiseler bunu ispat etmiştir. Efendiler, milletin mevcudiyetini zül adledenler, kendilerinin Allah’ın gölgesi olduğunu iddia gâfletinde, cüretinde, sahtekarlığında bulunanlar, en nihayet bu mukaddes varlığa ilk defa bu şehirde hürmete mecbur olmuşlardır. Bu noktayı izah etmek için bir iki kelime ilave edeyim. Cümleliz hatırlarsınız ki, Sivas Kongresi’nde milletin iradesini temsil etmek üzere bir hey’et teşekkül etmiş idi. Ben o heyetin rivasetinde idim. Demin izah ettiğim makam sahiplerinin bir murahhası (Bahriye Nazırı Salih Paşa), millet mümessilleriyle karşı karşıya gelmeği kabul ederek İstanbul’dan Amasya’ya gelmişlerdi. Ben milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını esas olarak ihtiva eden bir itilâfnâmeyi o murahhasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya İnkılap ve Cumhuriyet tarihinde ehemmiyetini daima muhafaza edecek bir mevkii ihrâz eylemiştir. Efendiler beş sene sonra Amasya’da geçirmekte olduğum bu dakikaların bence çok kıymetli olduğunu beyan etmekle iktifa ediyorum.”²⁴

Atatürk’ün Cumhuriyetin İlanından sonra Amasya’ya ikinci gelişi 1928 senesinde olmuştur. Atatürk’ün 1928 yılının sonbaharında yaptığı gezilerin amacı ise yeni Türk alfabesini tanıtmak olmuştur. Gazi’nin bu gezilerden tek amacı ve isteği yeni alfabenin halk tarafından benimsenmesini sağlayarak herkesin okuma yazma öğrenmesini istemesiydi. Gazi Atatürk’ün bu gezisi üç buçuk ay sürmüş ve “Yazı Dersi Gezisi” olarak adlandırılmıştır. 18 Eylül 1928 günü sabah saatlerinde Samsun’dan Amasya’ya demiryolu üzerinden gelmiştir. Atatürk beraberinde Başbakan İsmet İnönü ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile gelmiştir. Trenle Amasya’ya varmasının ardından halkı selamlayarak Halkevi’ne geçmiştir. Burada da Amasya

²⁴ Mehmet Korkud Aydın, “Atatürk’ün Amasya Gezileri”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, Yıl: 2014, s.90-91.

Valisi Mehmet Faik Üstün ve Belediye Başkanı Arpacızade Hürrem Bey ile birlikte askeri ve mülki erkan, öğrenciler ve memurlar ile kara tahta karşısına geçip yeni harflerle okuma yazma yeteneklerini göstermişlerdir²⁵.

Atatürk'ün Amasya'ya beşinci ve son gelişi ise 1930 yılında olmuştur. Atatürk'ün 1930 yılında yurt gezisine çıkmasının en önemli nedeni ekonomik krizin ülkeye yansımaları görmek ve bu krizin halk üzerindeki etkilerini tespit edebilmektir. Atatürk bu gezisinde Turhal üzerinden Amasya'ya gelmiş, Turhal-Amasya arasındaki demiryolunu inceleme imkânı da bulmuştur. Amasya'ya gelir gelmez Amasya Belediye binasına giderek burada bölgenin durumu hakkında bilgi almıştır. Belediye binasında çeşitli heyetleri kabul eden Atatürk, bu görüşmelerin ardından kendisi onuruna verilen öğle yemeğine katılmıştır. Yemekten sonra Saraydüzü mevkiinde bulunan Amasya Orta Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Atatürk burada öğrenciler ve öğretmenler tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Gazi Atatürk Orta Okul'u ziyaretinin ardından Cumhuriyet Halk Fırkası binasına giderek burada fırka üyeleriyle sohbet etmiş, halktan talepleri olanların taleplerini sırayla dinlemiştir. Atatürk Amasya'da yaptığı incelemelerin ardından demiryolu ile Samsun'a hareket etmiştir²⁶.

4.3. Atatürk'ün Tokat Ziyareti

Gazi Atatürk Cumhurbaşkanı olmasından sonra düzenlediği “Sonbahar Gezileri” kapsamında Tokat'a da ziyarette bulunmuştur. Gazi'nin Tokat ziyareti Sonbahar Gezileri kapsamında dördüncü gelişine tekabül etmekteydi. 1924 yılından önce tam üç kez Tokat'ı ziyaret etmişti. Buraya gelmesindeki sebep de Milli Mücadele yıllarına denk gelmişti. 1924 yılında gerçekleştirdiği bu gezide Gazi'ye eşi Latife Hanım eşlik etmiştir. Atatürk, Tokat'a gelmeden evvel Amasya'ya gitmiş, burada incelemelerde bulunmasının ardından Tokat'a doğru yola çıkmıştır. Yolda Turhal'da bir süre dinlenmiş, ondan sonra Tokat'a varmıştır. Yol boyunca halkla görüşmüş, onların derdini dinlemiştir. Gazi Tokat'a geldiği sırada şehrin ileri gelenleri vali, askeri birlikler, öğrenciler ve halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. “Yaşasın Cumhuriyet” nidalarıyla karşılanmasının ardından belediye binasına geçmiş, burada şehirle ilgili malumat almıştır. Ertesi gün ise vilayet binasında memurlarla toplantı yaparak şehrin sorunları hakkında bilgi almıştır. Resmi görüşmelerin ardından şehirde bir gezintiye çıkarak sorunları bizzat tespit etmeye çalışmıştır. Şehirde tespit ettiği eksiklikleri İsmet Paşa'ya mektupla bildirmiştir. Atatürk, yazdığı mektupta şikayetlerin yanı sıra bunlara çözüm önerileri de sunmuştur. İşsiz durumdaki göçmenlerin yokluk içinde yaşadıklarını, kendilerine ayrılan toprakların onlara verilmediğini ve bu toprakların devlet memurları tarafından kullanıldığını, il yöneticilerinin de buna göz yumduklarını mektu-

25 Aydın, “Atatürk'ün Amasya Gezileri”, s.91-92.

26 Aydın, “Atatürk'ün Amasya Gezileri”, s.92-94.

bunda belirtmiştir. İsmet Paşa ise Gazi'ye cevaben gönderdiği mektupta bu sorunlara kayıtsız kalınmadığını, bundan sorumlu il yöneticilerinin cezalandırılacağını ve gerekli işlemlerin başlatıldığını yazmıştır²⁷.

Atatürk'ün Tokat'a bir sonraki gelişi ise 1928 yılında yeni Türk alfabesini tanıtmak amacıyla gerçekleşmiştir. Samsun'dan Amasya'ya, oradan da Tokat'a gitmek üzere yola çıkmış, yolda Turhal'da mola vermiştir. Gazi Atatürk'e Tokat ziyareti sırasında Başvekil İsmet Paşa, Sıhhiye Vekili Refik Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Safvet Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Kütahya, Rize, Yozgat, Bolu ve Sinop mebusları eşlik etmiştir. Gece vakti Tokat'a varmalarına rağmen halk büyük bir coşkuyla Gazi Atatürk'ü karşılamıştır. Gazi, halkı selamlamasının ardından dinlenmek için Belediye binasına geçmiştir. Ertesi gün Hükümet Konağı'na giderek burada memurlar ve yöneticilerle görüşmüş, onları yeni harfler konusunda imtihan etmiştir. Atatürk'ün Tokat'a bir sonraki ziyareti son ziyareti olmuştur. Atatürk'ün bu ziyareti de Kasım 1930'da gerçekleşmiştir²⁸. Sivas ziyaretinin ardından Tokat'a gelen Gazi, burada da halkı selamlamasının ardından dinlenmek üzere belediyeye gitmiştir. Ardından Tokat ili hakkında malumat almasının ardından Tokat Mebusu Mustafa Bey'in evine dinlenmeye geçti. Ertesi gün de halkın ileri gelenleriyle buluşup sohbet etmiş, oradan da Turhal'a geçmiş orada da büyük bir kalabalık Atatürk'ü karşılamıştır. Atatürk Tokat ve Turhal ziyaretlerinin ardından Amasya'ya geçmiştir²⁹.

4.4. Atatürk'ün Erzurum Ziyareti

Atatürk'ün Erzurum'a ilk gelişleri Millî Mücadele yıllarına rastlar. Samsun'da başlayan Millî Mücadele hikayesi Havza, Amasya ve Erzurum'da devam etmiş, buradan da Sivas'a geçerek Millî Mücadele'nin gidişatına yön veren kararlar alınmıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından Atatürk Erzurum'a 1924 yılında gelmiştir. 1924 yılında Erzurum'da deprem olmasının ardından bölgeye gitmiştir. Atatürk'e bu gezisinde eşi Latife Hanım, Bozok Milletvekili Salih Bozok, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi, Gaziantep ve Rize Milletvekilleri ile Genel Sekreter, Muhafız Birliği Komutanı ve Başyaver eşlik etmiştir. Atatürk Erzurum'a gelmesinin ardından Erzurum Valiliği ile Belediye Başkanlığına giderek geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştur. Atatürk Erzurum'un durumu hakkında bilgi almak istediğine dair bir telgraf istemiş, buna karşılık Erzurum Valisi Zühtü Bey de durumu anlatan bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporda ölü ve yaralı sayıları, depremin saati, yıkılan binalar ve cami minareleri, hasar gören köprüler ve demiryolları ile halkın içinde bulunduğu durumdan söz edilmiştir. Atatürk aldığı telgraf üzerine Erzurum'a gitme kararı almış, 30

27 Abdullah İlgazi, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 52, Yıl: 2002, s.131-133.

28 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı**, Cumhuriyet Arşivi, 2-9-31, 21.11.1930.

29 İlgazi, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", s.133-135.

Eylül 1924 günü akşam saatlerinde Erzurum'a varmıştır. Erzurum'a vardığı sırada halk Gazi'yi büyük bir coşkuyla karşılamış, Gazi de halkı selamlamasının ardından Hükümet Konağı'na gelmiştir. Sonrasında Belediye Başkanı Nazif Dumlu, Erzurum'da cadde açılışını yapması için Gazi'yi davet etmiştir. Belediye Başkanı caddeye "Gazi Kemal Caddesi" verilmek istendiğini belirtse de Atatürk caddeye "Cumhuriyet" adının verilmesini daha uygun bulmuştur³⁰.

1 Ekim 1924 günü Atatürk, depremzedeler için kurulan "Hareket-i Arz Felaketzadeganı Komisyonu" ile bir araya gelmiş, depremzedelerin taleplerini dinlemiştir. Ayrıca depremin oluşturduğu hasarlarla ilgilenmiş, eşi Latife Hanım ile birlikte depremzedelere yardımda bulunmuşlardır. Ertesi gün Gazi, beraberindekiler ile birlikte Kolordu Komutanı eşliğinde Hasankale ilçesiyle köylerini ziyarete bulunmuş, burada da coşkulu halk tarafından karşılanmıştır. Atatürk ve beraberindekiler 4 Ekim'de Sarıkamış'a gitmiş, 6 Ekim'de de Kars'a gitmiştir³¹.

4.5. Atatürk'ün Erzincan Ziyareti

Gazi Atatürk'ün yurt gezilerinde yer verdiği bir diğer ilimiz de Erzincan'dır. 1924 yılında Erzurum'da üç tane deprem olması üzerine Atatürk rotasını buraya çevirmiş, Erzurum'u ziyaretinin ardından Erzincan'a geçmiştir. Deprem haberini de Trabzon'da iken almış, hemen bölgede incelemelerde bulunmak üzere buraya gelmiştir. Atatürk Erzurum'a gelmek üzere önce Sivas'tan yola çıkmış, oradan Suşehri'ne, ardından Refahiye'ye gelmiştir. Burada halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Gazi Atatürk ve beraberindekiler Refahiye'nin ardından Erzincan'a doğru yola çıkmışlardır. Burada Erzincan Valisi Faiz Bey, 8. Kolordu Komutanı Asım Gündüz, Belediye Başkanı Hakkı Altınok ve Halk Fırkası Heyeti tarafından karşılanılmışlardır. Şehrin girişinde 21 pare top atışı gerçekleştirilmiştir. Şehrin girişinden belediye binasına kadar öğrenciler, halk ve esnaf cemi-yetleri Gazi'yi karşılamışlardır. Gazi belediye ziyareti sonrasında Hükümet Konağı, Kolordu ve Halk Fırkası'nı ziyaret etmiştir³².

Gazi Atatürk aynı yıl ikinci kez Erzincan'a gelmiştir. 10 Ekim 1924 tarihli bu ziyarette Erzurum'dan hareketle önce Tercan'a, ardından Erzincan'a gelmiştir. Akşam vakitlerinde Erzincan'a vardığı sırada herhangi bir karşılama veya kutlama yapılmaması konusunda talimat vermiştir. Gazi geldiği sırada Halk Fırkası'nda onun şerefine yemek verilmiştir. Yemeğin ardından dinlenmek üzere odasına geçmiş, Ertesi sabah da Erzincan'dan ayrılmıştır³³.

30 Nurhan Aydın-Elif Ergün, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", **Tarih ve Günce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: 2018, s.152-154.

31 Aydın-Ergün, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", s.154-155.

32 Salim Gökçen-Mutlu Özbayık, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'a Yapmış Olduğu Ziyaretler", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 14, Yıl: 2018, s.162-163.

33 Gökçen-Özbayık, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'a Yapmış Olduğu Ziyaretler", s.164-165.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele sonrası ve yeni Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ülkede yeni düzenin oturması amacıyla pek çok çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmaları yapmak ve yaptığı çalışmaları da yerinde görmek amacıyla çeşitli dönemlerde yurt gezilerine çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Cumhuriyetin kurulmasının ardından çıktığı ilk yurt gezisi 1924 yılında "Sonbahar Gezileri" adıyla gerçekleştirilmiştir. Sonbahar gezileri kapsamında Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezmiş, halkla yakından ilgilenerek onların dertlerini dinlemiştir. 1924 yılından itibaren olmak üzere 1926, 1927 yıllarında da gezilere çıkarak, halkın taleplerini dinleyerek onların dertlerine çözüm bulmaya çalışmıştır. 1928 yılında yeni Türk alfabesine geçilmesiyle birlikte tekrar yurt gezilerine çıkmış, halkın yeni alfabeye olan ilgisini yerinde görmek isteyerek onları yeni harflerle imtihan etmiştir.

Atatürk, vefatına kadar yurt gezilerine hiç ara vermemiş, halkla daha yakından ilişki kurmak amacıyla sürekli gezilere çıkmıştır. Herhangi bir olumsuz durumda anında bölgeye gitmiş, halkın ihtiyaçlarını gidermiş, yöneticilerin de halkla yakından ilgilenmeleri konusunda direktiflerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 2-9-25, 05.10.1927.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 243-1217-4, 14.10.1933.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 2-9-36, 27.11.1930.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 2-9-31, 21.11.1930.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, 2-12-4, 09.06.1937.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, 110-9-1-11 (Atatürk Koleksiyonu), 40-0-34, 02.06.1937.

Kitaplar ve Makaleler

- ASLAN, Zehra, (2016). “Atatürk’ün Trabzon’a Yaptığı Ziyaretler ve Bunların Trabzon Kamuoyundaki Algısı”, Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2016, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara.
- ATALAY, Elif, (2023). “Atatürk’ün Doğu Karadeniz Gezileri ve Bölgeye Yansımaları”, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2023, s.51-53.
- AYDIN, Mehmet Korkud. (2014). “Atatürk’ün Amasya Gezileri”, Turkish Studies Dergisi, 9:4, 77-96.
- AYDIN, Nurhan-ERGÜN, Elif, (2018). “1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa”, Tarih ve Günce Dergisi, 1:2,145-168.
- BALCI, Sezai, (1997). “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Giresun’u Ziyaretleri”, Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996: Bildiriler, İstanbul.
- BARAN, İsmail Hakkı, (2016). “Mustafa Kemal Atatürk’ün Karadeniz Bölgesi Gezileri (1923-1938)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÖKÇEN, Salim-ÖZBAYIK, Mutlu,(2018), “Mustafa Kemal Paşa’nın Erzinan’a Yapmış Olduğu Ziyaretler”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5:14, 152-169.
- GÜL, Muhittin, “Atatürk’ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2006, 8:3, 51-72.

- GÜN, Taner, (2007). “Atatürk’ün Donanma Gemileri ile Yaptığı Geziler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- İLGAZİ, Abdullah, (2002). “Atatürk’ün Tokat Gezileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 18:52, 107-158.
- KÜPELİ, Özer, “Atatürk’ün Bursa Gezileri ve Şehir Halkıyla Münasebetleri”, Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı, Bursa 2015.
- SARIGÜZEL, Nedim, (2020). “Atatürk’ün Yurt Seyahatleri ve Türkiye’nin Sosyoekonomik Yapısı (1929-1931)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- TINAL, Melih, “Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir’deki Yankıları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2008, 7:33, 19-33.
- YILDIRIM, İsa, “Atatürk’ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2021, 9:2, 201-219.

BÖLÜM 3

1967 SAKARYA DEPREMİ

Hakan TÜRKKAN¹, Recep ARSLAN²

1 Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E mail: hakanturkkan@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-2681-6230

2 Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E mail: receparslan@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0003-4389-692X

Giriş

Zelzele olarak da tabir edilen deprem, bir şeyi hareket ettirmek, şiddetle sarsmak veya vurmak gibi anlamlara gelmekte olup gerek günümüzde gerekse tarih boyunca insanoğlunun can ve mal kaybına uğramasına neden olan tabii bir afettir (Arslantaş, 2013: 227). Sismoloji, depremle ilgili olayları inceleyen bir bilim dalı olarak depremin oluşmasını, deprem dalgalarının yayılmasını, deprem aletlerini ve depremle ilgili diğer konuları inceler ve araştırır. Deprem yerin içinde bulunan ve fay düzlemi olarak isimlendirilen kırıklarda toplanan enerjinin sıkışması ve sıkışan enerjinin aniden boşalması sonucunda oluşan bir jeoloji olayıdır. Yerin altında bulunan magma tabakası üzerinde irili ufaklı levhalar yüzer haldedir. Büyük boyutlardaki levhaların hareket etmesi ve sürtünmesinden dolayı yüksek miktarlarda kinetik enerji ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan enerjinin büyük bir güçle boşalması sonucunda yer katmanlarında şok dalgaları meydana gelmekte ve bu durum deprem hadisesini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada deprem konusu teknik açıdan değil tarihi yönleriyle ele alınacak olmakla birlikte meselenin izahı ve anlaşılmasında bazı terim ve tabirlerin bilinmesi gereklidir.

Deprem konusunda en fazla karşılaşılan terimlerden biri olan *depremin merkezi* ifadesi deprem enerjisinin boşalmaya başladığı, sismik dalgaların çıkış kaynağı olan noktayı ifade eden bir terimdir. Bu noktanın yani depremin merkezinin yeryüzündeki izdüşümü ise *depremin merkez üssü* olarak ifade edilmektedir (Arslan, 2017: 237; Unat, 2013: 231). Depremin şiddeti ve büyüklüğü de yine depremle ilgili temel kavramlardandır. Depremin şiddeti, deprem nedeniyle oluşan hasarı yansıtan bir tabirdir. Depremin şiddeti, depremin kaynağında ne kadar enerji boşalmı gerçekleştiğini ifade etmez. Depremin şiddeti çoğunlukla “*Mercalli*” şiddet ölçeği ile ifade edilir. Deprem odağından boşalan enerji miktarı esas alınarak gerçekleştirilmiş olan ölçümler sonucu ortaya konulan değerlere ise depremin büyüklüğü denilir. Depremin büyüklüğü 1935 yılında C.F. Richter tarafından tanımlanmış olup depremin büyüklüğü ile ilgili ölçü değerleri de yine “*Richter ölçeği*” ile ifade edilmektedir (Atabey, 2000: 23-24).

Richter büyüklük ölçeği ile ortaya koyulan değer aralıklarına göre depremlerin büyüklüklerine göre etkileri şu şekildedir:

Richter ölçeğine göre depremlerin büyüklükleri ve etkileri (Atabey, 2000: 26).

Büyüklik	Depremin Etkisi
1.0-3.0	Hissedilmez, Sismografla kaydedilebilir.
3.1-4.0	Sık hissedilir. Çok az hasar verir.
4.1-6.0	Binalarda ve diğer yapılarda hasar oluşturur.
6.1-6.9	Nüfusun yoğun olduğu yerlerde büyük hasar oluşturur.
7.0-7.9	Şiddetli deprem. Ciddi hasar oluşturur.
8.0- daha büyük	Çok şiddetli deprem. Yerleşim yerleri tümüyle yok olabilir.

Depremler insanoğlu tarafından eski dönemlerden beri anlaşılmaya çalışılan bir jeoloji olayı olmuştur. Konuyla ilgili olarak Yunan filozof Aristo tarafından kaleme alınan “*Meteorologica*” isimli eser mühimdir. Kur’an’da da zaman zaman sözü edilen deprem olayı beş ayette geçer. Deprem yani zelzele terimi, bu ayetlerin ikisinde kıyametin kopması esnasındaki yer sarsıntısı, üçünde önceki ümmetlerle Hz. Peygamber’in ve sahabenin dinleri uğruna çektiği zorlukları anlatmak için kullanılmıştır. Deprem, Orta Çağ İslam âlimlerinin de ilgisini çekmiştir. Aristo’nun yukarıda belirtmiş olduğumuz “*Meteorologica*” isimli eserinden de yararlanan Orta Çağ İslam âlimlerinin depremle ilgili düşünceleri, günümüzdeki bilimsel açıklamalar ile kısmen örtüşür (Arslantaş, 2013: 227). Her sahada olduğu gibi deprem alanında da insanoğlu teknolojik imkanları kullanmak suretiyle depremin oluş şekli, etkileri ve depremle mücadele konularında antik dönem ve orta çağlarla kıyaslanamayacak derecede bilgi ve tecrübe sahibi olmuştur. Ancak tüm bilgi ve tecrübelerine rağmen depremin etkileri zaman zaman büyük mal ve can kayıplarına yol açmaya devam etmektedir.

Anadolu’da Yaşanan Depremler

Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alan Anadolu depremleri, Afrika ve Arabistan levhalarının kuzey ve kuzey doğu yönünde hareket etmelerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yine Kızıldeniz boyunca deniz tabanı yayılmasından dolayı Arabistan levhası kuzeye doğru hareket etmeye zorlanmakta ve Arabistan levhasının Avrasya levhası altına doğru itilmesine neden olmaktadır. Bu durum Arabistan ve Avrasya levhaları arasında yer alan Doğu Anadolu bölgesinde yoğun bir sıkışmaya neden olmakta ve fay kırıklarının harekete geçmesine yol açmaktadır (Atabey, 2000: 27). Ayrıca Ölüdeniz fayının kuzeydoğuya uzanan hatları ve Kuzey Anadolu fayı da Anadolu depremlerinin oluşumunda etkilidir (Arslantaş, 2013: 228). Sözü edilen levha hareketleri kısa dönemli olmayıp milyonlarca yıldır devam eden ve günümüzde yaşanan depremlerin de sebebi olan yer hareketleridir (Atabey, 2000: 27).

Anadolu tarihin her döneminde çeşitli depremlere maruz kalmış bir bölgedir. Yapılan araştırmalar ışığında, yaklaşık olarak miladi 2. yüzyıldan 1950’li yıllara kadar Anadolu’nun kuzeyinde 191 deprem, güneyinde ise 135 deprem olduğu bilinmektedir. 11. yüzyıldan 1950 yılına kadar ise Batı Anadolu coğrafyasında 750, Orta Anadolu’da ise 42 deprem meydana geldiği görülür. Belirtilmiş olan bu rakamlar Anadolu’da tarih boyunca depremlerin gerçekleştiğini ve bölgenin bir deprem bölgesi olduğunu ortaya koymaktadır (Özer, 2016: 99). Bu nedenle Anadolu tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok depreme maruz kalmış, Marmara ve çevresi bu depremlerde pek çok kez şiddetli sarsıntılara maruz kalmıştır.

Bu yüzden İstanbul başta olmak üzere Sakarya'nın da dahil olduğu pek çok şehirde ağır can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Kuzey Anadolu fay hattında 1419'da gerçekleşen depremden Amasya, Tokat, Bursa ve İstanbul etkilenmiştir. Görüleceği üzere çok geniş bir coğrafyayı etkilemesi ve şiddetinden dolayı bu dönemde halkın üç ay kadar evlerine giremedikleri ve çadırlarda yaşamak zorunda kaldıkları görülür. Yine aynı fay hattı üzerinde, modern ölçüm aletleri ile ölçülmemiş olsa da 1668 yılında büyüklüğü 7,8-8,0 dolaylarında olduğu tahmin edilen bir deprem gerçekleşmiştir. 17 Ağustos 1999 depremi ise sözü edilen fay hattı üzerinde, merkez üssü Gölcük olan ve büyüklüğü 7,4 olarak ölçülen bir deprem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu depremin acıları ve etkileri gerek Türkiye gerekse Sakarya halkı üzerinde halâ tesirini korumaktadır (Arslantaş, 2013: 228).

Son dönemde yaşanan ve “*asrın felaketi*” olarak ifade edilmekte olan 6 Şubat 2023 tarihli depremler sonrasında ülkemizde depremle ilgili farkındalıklar artmıştır. Çalışmada, Sakarya'da 22 Temmuz 1967 yılında gerçekleşen ve gerek Sakarya gerekse çevresinde etkileri hissedilen deprem ele alınacaktır.

1967 Sakarya Depreminin Meydana Gelişi

22 Temmuz 1967 tarihinde saat 18:41¹ sularında gerçekleşen ve Murgaz Vadisi depremi olarak da ifade edilen Sakarya depremi 1939 yılında gerçekleşmiş olan Erzincan depremiyle başlayan hareketlenmenin bir devamı niteliğindedir. $M=7.1$ büyüklüğünde gerçekleşen depremin sarsıntısının hissedildiği alan 450000 km² olarak tespit edilmiştir (Zabcı, 2005: 73). Sakarya'yı da kapsayan Marmara havzasında, batıda Soros körfezinden başlayıp Marmara'yı geçerek İzmit Körfezi, Sapanca ve Adapazarı'na kadar ulaşan tektonik çöküntü havzasında geçmiş dönemlerde de çok sayıda deprem gerçekleşmiştir (Kalafatçioğlu, 2023: 129). Bununla birlikte 1943, 1957 ve 1959 tarihlerinde gerçekleşmiş olan depremler Sakarya'da çok fazla can ve mal kaybına neden olmuştur. 1967 Sakarya depremi ise yaklaşık 332 kişinin yaralanmasına, 86 kişinin ölümüne ve 5000'den fazla binanın yıkılmasına ve hasar görmesine yol açmıştır (Zabcı, 2005: 73)². İstanbul Rasathane Müdürlüğü Sakarya ve çevresinde büyük mal ve can kaybına yol açan bu depremin merkez üssünün İstanbul'a 140 km. uzaklıkta yer alan Sakarya'nın Geyve ilçesi olduğu bilgisini vermiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1).

Depremin Ortaya Çıkardığı Hasar ve Kayıplar

Depremden bir gün sonra depremin izleri dönemin basın yayın organlarına yansımaya başlamıştır. Deprem Sakarya çevresini de etkilemiş İstanbul

1 Depremin saati bazı kaynaklarda 18:51 veya 18: 54 olarak belirtilmiştir.

2 1967 Sakarya depremi ile ilgili rakamsal veriler kaynaklarda küçük farklar arz edebilmektedir.

başta olmak üzere çevre il ve ilçelerde de hissedilmiştir. İstanbul'un çeşitli bölgelerinde yaklaşık 15 kişi yaralanmış ve 1 kişi vefat etmiştir. Çemberlitaş semtinde Vezir hanı olarak bilinen iş hanı çökmüş ve enkaz altında kalan bir genç kız koma halinde Cerrahpaşa Hastanesine götürülmüş fakat vefat etmiştir. Yine İstanbul Hasköy bölgesinde de bir kahvehane çökmüş üç kişi yaralanmıştır (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1). İstanbul dışında Bolu, İzmit ve Eskişehir gibi illerde de depremden kaynaklı mal ve can kayıpları yaşanmıştır. Örneğin Bolu'da deprem şiddetli bir biçimde hissedilmiş pek çok binanın duvarları çatlamıştır. İzmit dolaylarında da deprem şiddetli hissedilmiş ve elektrikler kesilmiştir. 18:41'deki sarsıntının ardından 22:35'te gerçekleşen ikinci sarsıntıda SEKA'nın bacası ve inşaat halindeki bazı kısımları çökmüştür. Ayrıca çeşitli ev ve işyerleri ile resmî dairelerde çökmeler meydana gelmiştir. Bu nedenle bölgede bulunan fabrikalar ikinci bir emre kadar kapatılmıştır. Aynı şekilde deprem Eskişehir ilinde de etkili olmuş ve telefon haberleşmesi ve elektrikler kesilmiştir. Şehrin elektriği depremin olduğu gün saat 22: 00'de İzmir-Soma hattından verilebilmiştir. Eskişehir'de pek çok yaralının yanı sıra başına tuğla düşen 5 yaşında bir kız çocuğu vefat etmiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 7).

Depremi çevre illerde yıkıcı etkilerinin yanı sıra en fazla mal ve can kaybı Sakarya'nın Adapazarı, Karasu, Düzce, Akyazı, Doğançay, Sapanca, Ali Fuat Paşa, Geyve ve Pamukova gibi yakın ilçe ve köylerinde gerçekleşmiştir. Sakarya'ya en yakın ilçelerden biri olan Akyazı'da depremin ilk saatlerinde 8 kişinin öldüğü ve yaklaşık 60 yaralının olduğu tespit edilmiştir. Sakarya'nın köylerinde de büyük can ve mal kayıpları olmuştur. Ancak özellikle depremin ilk saatlerinde telefon irtibatı da sağlanamadığı için köylerden haber alınamamıştır. Karasu'nun Tepetarla Köyünde çatlayan yoldan suların fışkırdığı bilgisi alınmıştır. Yine Karasu'da bir yetişkin ile bir çocuk deprem sırasında korkudan kendilerini pencereden atarak yaralanmışlardır. Aynı bölgede bir kadın depremde yaşadığı korku nedeniyle vefat etmiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1,7).

Yaşanan şiddetli depremin etkisiyle Sakarya-Adapazarı merkezinde Atatürk Bulvarı, Kavaklar, Ankara ve Çark Caddeleri gibi kesimlerle Karağaçdibi, Yenidoğan ve Yenicami mahallelerinde 150'den fazla bina yıkılmıştır (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1,7). Kavaklar Caddesinde bulunan Bayraktar Apartmanında 10 ailenin oturduğu ve binada en az 50 kişinin bulunduğu görülür (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 7). Yine Bayraktar Apartmanı (Bayraktar Hanı olarak da ifade edilmiştir) enkazında vefat eden Dr. Emin Karacaoğlu enkazdan çıkartılmıştır. Fakat Karacaoğlu'na ait mücevher kutusu bir şahıs tarafından çalınmıştır (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Yine aynı caddede yer alan sinema ve İkbâl Kıraathanesi de yıkılmış ve çok sayıda vatandaş enkaz altında kalmıştır (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 7). Yenicami Mahallesinde hasar gören iki evde ise elektrik kontağından

kaynaklanan yangınlar meydana gelmiştir (Milliyet 25 Temmuz 1967: 7).

Yıkılan veya hasar gören binalar içinde iş hanları, 5 katlı apartmanlar ve resmî dairelerin de bulunduğu görülür. Sözü edilen resmî dairelerden özellikle Zirai Donatım Fabrikası ve PTT binası büyük hasar görmüştür (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1). 14,5 milyon liraya malolan Vilayet sitesi de hasar görmüş ve “Girilemez” raporu verilmiştir. Bu nedenle Valilik faaliyetleri Merkez Ortaokulu binasında yürütülmeye başlamıştır. Emniyet Teşkilatı Ticaret Lisesi binasına Jandarma Merkezi ise Atatürk heykeli yanına kurulan çadıra taşınmış ve çalışmalarını orada sürdürmüşlerdir (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Deprem sırasında ibadethaneler de zarar görmüş, Orta Cami, Mecidiye Cami de dahil olmak üzere 11 tane caminin minareleri yıkılmıştır. Bir kadın Mecidiye Camiinin yıkılan minaresi altında kalarak vefat etmiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1).

Sakarya depreminde kurtarma çalışmalarına katılan üç er butan gazı patlaması nedeniyle yaralanmış ve İzmit'teki askerî hastanelere sevk edilmişlerdir (Milliyet 25 Temmuz 1967: 7). Depremde bu tür ölüm olaylarına rastlanmakla birlikte ölü sayısının fazla olmasında çok katlı binalarda oturanların enkaz altında kalmalarının etkili olduğu bu dönemde de ifade edilen hususlar arasındadır (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1).

Dönemin Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, Söz konusu deprem nedeniyle sadece Sakarya ilinde 2700 binanın yıkıldığını ve yaklaşık 30 milyon lira kadar bir zarar bulunduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Sakarya'da bulunan Şeker Fabrikası da depremden zarar görmüş ve fabrikaya bağlı iki kireç ocağı yıkılmıştır. Bu nedenle fabrikanın faaliyet ve planları ertelenmiştir. Depremin ilerleyen günlerinde sarsıntıların aralıklarla devam ettiği görülür. Bu nedenle Doğançay yakınlarında bulunan Fındıksu Dağı, güneyde yer alan Haydarpaşa-Eskişehir demiryoluna doğru kaymıştır. Dağın kayması sonucu demiryolu kullanılamaz hale gelmiş ve 25 tane ev yıkılmıştır (Milliyet, 26 Temmuz 1967: 3).

22 Temmuz sonrasında da Sakarya'da şiddetli sarsıntılar olmaya devam etmiştir. Örneğin 30 Temmuz 1967 günü gece saat 03:00, 03:20 ve 03:33 saatlerinde şiddetli sarsıntılar olmuştur. Çevre il ve ilçeleri de önemli oranda etkileyen ve hasara neden olan bu depremle Ordu evi ve Devlet Hastanesinin duvarları da hasar almıştır. Elektrik kesintilerinin de yaşandığı Sakarya'da depremler korku ve paniğe yol açmıştır. Öyle ki Hacıoğlu mahallesinde 18 yaşındaki Müyesser adındaki genç kız korkudan kalbi durarak vefat etmiştir. Halk kıyafet ve ayakkabıları olmadan kendisini dışarıya atmış ve evlerine girmedikleri gibi korkudan tepelere çıkmaya başlamışlardır. Dönemin Sakarya Valisi, Belediye hoparlörlerinden halkı sakinleştirmeye çalışmıştır (Milliyet 31 Temmuz, 1967: 1,7).

Kandilli Rasathanesi 22 Temmuz 1967 sonrasında gerçekleşen depremlerin, Rasathanenin yaklaşık 140-150 km uzağında ve doğu, güney doğu yönünde 26 şok halinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Mercalli Cetveline göre 6,5-7,5 şiddetinde olduğu tespit edilen bu artçı depremlerin hali hazırda hasarlı olan binaların yıkılmasına neden olabileceği ifade edilmiştir (Milliyet, 31 Temmuz 1967: 7).

Kurtarma ve Yardım Faaliyetleri

Depremi gerçekleştiren ilk saatlerden itibaren Türk Ordusu hasar tespit ve kurtarma faaliyetlerine girişmiştir. Sakarya'da bulunan tümene ait uçaklarla şehrin üzerinde alçak uçuşlar gerçekleştirilmiş, şehir ve çevresinin hasar durumu anlaşılmaya çalışılmıştır (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1). Depremi akşam saatlerinde meydana gelmesi ve sarsıntı nedeniyle elektrikler kesilmesi birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Elektrik kesintisi kurtarma çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve kurtarma faaliyetlerinin el fenerleriyle yapılmasını gerektirmiştir. Buna rağmen 22 Temmuz tarihinde kurtarma çalışmaları geç vakitlere kadar devam etmiş, enkazlardan 26 ölü ve 100'den fazla yaralı çıkarılabilmektedir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 1). Elektrik ve telefon hatlarının zarar görmesinden dolayı Sakarya ile çevre iller ve Ankara arasında telefon haberleşmeleri ya hiç gerçekleştirilememiş veya kesintili olarak gerçekleştirilebilmiştir. Bu yüzden özellikle Ankara ile irtibat kurulabilmesi için Türk Ordusu'nun askerî telsizleri kullanılmıştır. Bu sayede bölgeye 15. Kolordudan kurtarma ekipleri sevk edilmiştir. Sakarya-İzmit yolunun çatlamış olması Sakarya ve çevresine kurtarma ekiplerinin ve yardım malzemelerinin ulaştırılmasını olumsuz etkilemiştir. Ali Fuat Paşa ile Doğançay arasında demiryoluna taş ve kayaların yuvarlanması sonucu demiryolu zarar görmüştür. Bu yüzden demiryolu ulaşımı yol güvenliği sağlanıncaya kadar durdurularak trenler İzmit ve Sapanca'da bekletilmiştir. Geyve bölgesindeki yaralıların nakledilmesi için ise Mithat Paşa İstasyonu'nda bulunan trenler hazır tutulmuştur. Adapazarı'nda enkazdan yaralı olarak çıkartılan vatandaşlar İzmit civarında kullanılabilir durumdaki hastanelere askerî araçlarla nakledilmişlerdir. Bölgeye Eskişehir'den 22 Temmuz günü saat 22:00'den sonra ilk yardım malzemelerinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Kızılay Genel Merkezi Sakarya'ya ilk aşamada 500 çadır, 1000 battaniye, 50 çuval un ve 5 yataklı bir seyyar hastane göndermiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 7).

Deprem tüm bölgeyi etkilemiştir. Ancak bazı bölgelerde depremin etkilerinin daha çok hissedildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Akyazı civarının depremden en fazla etkilenen kesimlerden biri olduğu ve burada ilk günlerde elektrik, su ve ekmek sıkıntısının yaşandığı ve buna bağlı huzursuzlukların ortaya çıktığı görülmektedir (Milliyet 25 Temmuz 1967: 1,7). Dönemin Sakarya Valisi Alaeddin Eriş, Afetler Genel Müdürlüğü'nden Sakarya için 160.000 liralık bir yardımın geldiğini ve 100.000 liralık yardımın da talep

edildiğini belirtmiştir (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Sakarya'ya Türk halkı topyekûn destek olmuş ve depremzedeler için yalnızca İstanbul ve ilçelerinden yaklaşık 50.000 lira toplanmıştır (Milliyet, 03 Ağustos, 1967: 1). Sakarya'ya gelen dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses, bütün müftülüklerle depremle ilgili bir tamim göndermiştir. Söz konusu tamimde, müftü, vaiz ve hatiplerden yapacakları vaazlarda halkın felaketzedelere yardım etmeye çağırılmasını ve kendilerinin de yardım komitelerinde bizzat görev almalarını istemiştir (Milliyet, 26 Temmuz 1967: 3).

Deprem bölgesinde zaman zaman halkın ihtiyaçlarının karşılanamamasından kaynaklı mağduriyetler de oluşmuştur. Örneğin Doğançay yakınlarında bulunan Fındıksu Dağı'nın kayması sonucunda yıkılan 25 ev sahibine çadır temin edilememiştir. Bu nedenle halk vilayet bürosu önünde toplanarak Valiliği protesto etmiş ve kalabalık güçle dağıtılabilmıştır (Milliyet, 26 Temmuz, 1967: 3).

Gerek Sakarya depreminden gerekse hemen sonrasında gerçekleşen Tunceli depreminden zarar gören vatandaşlara ulaştırılmak üzere Türkiye'ye dış yardımlar da gelmiştir. Amerikan Kızıllaç Teşkilatı tarafından gönderilmiş olan 2500 battaniye ile İngiliz Büyükelçisi tarafından Türk Kızıllaç teşkilatına teslim edilen 2000 battaniye gelen ilk dış yardımlar arasında yer alır (Milliyet, 29 Temmuz 1967: 7).

22 Temmuz 1967'de gerçekleşen depremin ardından artçı şokların şiddetli şekilde devam etmesi Sakarya halkında büyük korku, panik ve moral bozukluğuna neden olmuştur. Bu nedenle ilgililer halkın moralini düzeltecek ve sakinleştirecek adımlar atmaya çalışmışlar ve bu maksatla eğlence yerleri ve sinemaların açılmasını düşünmüşlerdir. Fakat bu istek eğlence yeri ve sinema salonu sahipleri tarafından kabul edilmemiştir (Milliyet, 01 Ağustos 1967: 1).

Deprem Yansımaları

Sakarya depremi tüm Türkiye'de büyük üzüntüye neden olmuş ve Devletin tüm imkânları hızlı bir şekilde devreye sokulmuştur. Dönemin devlet erkanı gerek taziye mesajları ile gerekse bizzat bölgeyi ziyaret etmek suretiyle depremzedelerin yanında olmuşlardır. Depremi Amasra'da bir gezi sırasında öğrenmiş olan dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay gezisini iptal etmiş ve Karadeniz Ereğlisi üzerinden Sakarya'ya geçmiştir. Cevdet Sunay depremle ilgili yayınlamış olduğu mesajında;

“Hükümet ve ilgili kuruluşlar, gerekli her türlü yardımı sür'atle yapacaktır. Bu yardıma halkımızın da seve seve katılacağını ümit ediyorum. Felâketzedelere geçmiş olsun der, yurdumuzu bu kabil felâketlerin tekrardan korumasını niyaz ederim” ifadelerini kullanmıştır.

Deprem sırasında Konya’da bulunan Başbakan Süleyman Demirel, Devlet Bakanı Müftüoğlu ile Sağlık Bakanı Özkan’ı bölgeye göndermiştir. Süleyman Demirel’in bu sırada Tahran ziyareti planladığı anlaşılmaktadır. Ancak Sakarya depreminin henüz yaraları sarılmamışken Tunceli dolaylarında da büyük yıkıma yol açan bir deprem olmuş ve Başbakan Süleyman Demirel, İran gezisini erteleyerek Tunceli’ye hareket etmiştir (Milliyet, 28 Temmuz, 1967: 28).

Bu sırada CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü ise depremi öğrendikten hemen sonra Adapazarı Belediye Başkanı’na bir telgraf çekerek taziyelerini bildirmiştir. İnönü taziye telgrafında;

“Adapazarı’nın uğradığı deprem felâketinden pek müteessir oldum. Adapazarlı vatandaşlarımıza sayın şahsınızda teessürlerimizi saygı ile sunarım. Vatandaşlarımızın felâketlerinin devletimizin ve milletimizin yardımlarıyla hafifleyeceğine emin olmanızı dilerim” demiştir.

Dönemin CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit de beraberindeki heyetle deprem bölgesine gitmiştir (Milliyet, 23 Temmuz 1967: 7). Deprem bölgesini bizzat ziyaret eden devlet erkanı arasında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses de bulunmaktadır. Hakses 25 Temmuz tarihinde bölgeyi bizzat ziyaret ederek felaketedelerle bizzat görüşmüş kendilerine taziyelerini bildirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1967 Sakarya Depremi

1967 Sakarya depremi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemine İstanbul Milletvekili Reşit Ülker’in önergesi ile gelmiştir. “27.12.1967 tarihli Millet Meclisi Tutanak Dergisi”nde yer alan önerge şu şekildedir:

“İstanbul Milletvekili Reşit Ülker’in, Adapazarı deprem bölgesinde, sağlam ve hasar görmemiş binaların yanındaki betonarme binaların bir moloz yığını haline gelmesi nedenlerini tespit etmek üzere Anayasanın 88. maddesi uyarınca bir Meclis araştırması yapılmasına dair Önergesi” (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 94).

Söz konusu önerge vesilesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde meselenin kapsamlı bir biçimde tartışıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan konuşmalarda, Sakarya-Adapazarı bölgesinde sağlam binaların yanında yeni ve betonarme binaların neden yıkıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Sağlam binaların depremde yıkılmamış olması bunların 1948 depreminden ibret alınarak deprem mevzuatına uygun inşa edilmiş olmalarına bağlanmıştır. Binaların yıkılma sebepleri ise kanunlara uyulmamasına ve deprem mevzuatına aykırı şekilde ehil olmayan kişilerce yapılmış olmalarına bağlanmıştır. Ayrıca ucuz ve kalitesiz inşaat malzemesi kullanılması da yıkılma sebepleri arasında belirtilmiştir. Önerge ile bölgede bazı binaların özellikle de betonarme binaların yıkılma nedenlerinin araştırılması istenmiştir. Bu

sayede Meclisin konu hakkında daha fazla bilgilendirilmesi, vatandaşların uyarılması ve Afetler Kanunu'nun Meclis gündemine getirilerek en son tecrübe ve bilgiler ışığında yeniden tedvini amaçlanmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 94).

Reşit Ülker, Türkiye'nin geçmiş depremlerde de pek çok vatandaşını kaybettiğini ifade ederek araştırma önergesini Meclise sunma sebebini;

"...Biz fakir bir milletiz, çocuklarımızın ağabeylerimizin, evlatlarımızın, büyüklerimizin kanını akıtacak takatimiz yok ve zelzelede heder edeceğimiz fazla malımız, mülkümüz de yok. Bu intiba ile hareket ettim." sözleriyle açıklamıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 95).

Ülker, depremin ertesi günü Sakarya'ya gittiğini ve bu sırada Türk halkının Sakarya'ya yardım için akın ettiğini belirterek bununla iftihar etmiştir. Bölgede vatandaşlarla görüşen Ülker, yerin 20-30 cm. yarılmış olmasına rağmen bazı binaların yıkılmadığını fakat özellikle betonarme binaların yıkıldığını gözlemlemiş ve bu durumu anlamaya çalışmıştır. Yapmış olduğu görüşmelerde bazı vatandaşlar kendisine, betonarme binaların yıkılma sebebinin binalarda donmuş çimento kullanılması olduğu bilgisini vermişlerdir. Reşit Ülker, betonarme binaların yıkılmasının, Meclisin işe el koyması için bir fırsat olduğunu ifade etmiştir. Yapılan etütler ve 1963 yılında yayınlanmış olan deprem haritasına dayanarak Türkiye'nin tamamının çeşitli derecelerde deprem bölgesi olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade eden Ülker, depremlerin devam edeceğini dolayısıyla bu konunun milli bir mesele olarak ele alınıp ciddi tedbirler getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda depremle ilgilenecek, araştırmalar yapacak, laboratuvarları bulunan kapsamlı bir planlama dairesi kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Milletvekili Ülker, yapıların deprem yönetmeliğine uygunluğunun denetlenmesi işinin, Afetler Kanunu'na göre belediyelere ve köylerde muhtarlara verilmesini de eleştirmiştir. Eleştirme sebebini ise belediyelerin ve muhtarların oy kaygısı ile hareket edebileceklerini bu nedenle mevzuata uygun olmayan yapılara uygunluk raporu verebilme ihtimallerinin bulunması olarak açıklamıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 94).

Bu konuda söz alan isimlerden biri de Türkiye İşçi Partisi Grubu adına Kars Milletvekili Adil Kurtel'dir. Kurtel, Sakarya Mimarlar Odası'nın bölgede yaptığı incelemeler neticesinde hazırladığı rapordan söz etmiştir. Söz konusu raporda, deprem bölgesinde inşa edilen yapıların şartlara uygun olmadığı ve projelerinin de teknik kurallara aykırı olduğu ifade edilir. Ayrıca beton malzemesinin çok düşük olduğu belirtilir. Daha da önemlisi, yıkılan 8 tane büyük beton binanın 5'inde teknik uygulama sorumluluğu bu tür yapılar için yasal yetkisi bulunmayan tek bir şahıs tarafından üstlenilmiştir. Aynı kişinin belediyeden aynı anda 49 teknik uygulama sorumluluğu

aldığı ve bu durumun tehlikeli görülerek belediyenin uyarıldığı ancak sonuç alınmadığı raporda belirtilmiştir. Kurtel tarafından Mecliste okunmuş olan bu raporda belirtilen hususlar son derece önemlidir. Ayrıca yapıların deprem yönetmeliğine uygunluğunun denetlenmesi yetkisinin belediyelere ve muhtarlıklara verilmesi konusunda Reşit Ülker tarafından yöneltilen eleştirileri de destekler niteliktedir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 100).

Söz konusu önerge üzerinde görüş bildiren milletvekillerinden biri de Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına söz alan Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal'dır. Meselenin Türkiye'nin önemli fakat şimdiye kadar üzerinde durulmamış bir meselesi olduğunu ifade eden Uysal, Reşit Ülker'in önergesinin gerçeği ifade ettiğini söylemiştir. Bu bağlamda Türkiye'de depremlerin halk üzerinde sosyo-psikolojik etkileri olduğunu vurgular. Konuşmasında, meselenin en önemli ve Türkiye'de aşılamayan yönünü şu sözlerle ifade eder:

“...deprem olduğu anda büyük patırtı kopar, basın ilgilenir, yaraları sarıcı tedbirler alınır bir müddet sonra bunların hepsi unutulur tâki bir başka deprem gelene kadar.” (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 101).

Mecliste konuyla ilgili konuşmalara da değinen uysal, her parti sözcüsünün meseleyi başka bir yönden ele aldığına ve diğer parti sözcülerinin ortaya koydukları düşünceleri çürütmeye çalıştıklarına dikkati çekmiştir. Elbette bu durum depremde yaşanan faciaların ve kayıpların acısı ile bağdaşan bir durum değildir. Uysal, Türkiye'de konuyla ilgili mevzuatı da eleştirir ve Türkiye'de Afetler Kanunu'nun eskisinin de yenisinin de deprem olduktan sonra tedbir almaya yönelik olduğunu söyler. Halbuki Türkiye'nin depremden önce gerekli tedbirleri alması en mühim konudur. Fakat bu konuyla ilgili olarak daha önce de çok kez gerekli düzenlemelerin yapılması yönünde talepler olmuşsa da bunların gerçekleşmediğini söyler (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967:101-102).

Millet Partisi adına söz alan Sinop Milletvekili Hilmi İşgüzar da diğer sözcülerle aynı yönde sözler söylemiştir. İşgüzar, denetleme meselesine vurgu yaparak nüfusun artması ve şehirlerin büyümesine paralel olarak çok katlı ve kaçak yapılarda artış olacağını bu bakımdan depremle ilgili tedbirlerin yalnız deprem bölgelerinde değil ülke genelinde alınması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle inşaat işlerini yürüten müteahhitlerin kat sayısını arttırmak, kâr amacı gütmek ve kalitesiz malzeme kullanmak yoluna gidebileceklerinden betonarme binaların kontrol ve denetiminin ciddi bir şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 99-100).

Konuyla ilgili olarak Güven Partisi Grubu adına Erzurum Milletvekili Adnan Şenyurt görüşlerini açıklamıştır. Şenyurt da meselenin önemine

binaen Meclis tarafından vakit geçirilmeksizin araştırılmasını istemiştir. Bu sayede deprem ve zararlarıyla ilgili bazı noksanlıkların da fark edilebileceğini ve bunun ileride yaşanacak felaketlerin önlenmesi açısından yararlı olacağı düşüncesini belirtmiştir. Ayrıca depremle ilgili hazırlanacak kanunların tüm ülkeye şamil olması gerektiğini ve deprem yaşanan diğer bölgelerde de bu kanunların uygulanması gerektiğine dikkati çekmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1967: 99-100).

Yukarıda belirtilen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1967 Sakarya depremi özelinde söz alan milletvekillerinin hepsi Sakarya depreminden duyulan acıyı ve üzüntüyü dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra söz alan milletvekilleri Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğunun kabul edilmesi ve bir daha bu felaketlerin yaşanmaması için gerekli her türlü önlemin alınması noktasında ortak görüş bildirmişlerdir.

Alınan ve Alınması Düşünülen Tedbirler

Dönemin Sakarya Belediye Başkanı Selahattin Gürdrama, Sakarya'da 5 yıldan beri inşaatlarda deprem yönetmeliğine uyulduğunu belirtmiştir. Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kurallara göre Sakarya'da beş katlı bina yapımına izin verildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte yıkılan beş katlı binaların müteahhitlerinin tespit edilerek haklarında tahkikat yapılacağını söylemiştir (Milliyet, 26 Temmuz 1967: 3). Depremden sonraki günlerde dönemin Sakarya Belediye Başkanı ve Sakarya İnşaat Mühendisleri Odası yetkililerinin depremle ilgili olarak birbirlerine ihmal suçlamaları yönelttikleri görülür. Bu bağlamda Başkan Gürdrama, İnşaat Mühendisleri Odasından kendisine herhangi bir uyarıda bulunulmadığı ve yıkılan binaların aynı kişi tarafından yapılmadığı yönünde beyanat vermiştir (Milliyet, 01 Ağustos 1967: 7).

Her ne kadar konuyla ilgili bu tür tartışmalar olsa ve sorumlular hakkında tahkikatlar yürütüleceği ifade edilse de depremden etkilenen bölgelerde daha somut ve ileriye dönük önlemlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden hem yaşanan depremden kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi amacıyla hem de ileride yaşanabilecek depremlerin yeniden felakete dönüşmemesi, can ve mal kayıplarının daha aza indirilebilmesi adına birtakım önlemler alınması da düşünülmüştür. Bu bağlamda Sakarya deprem bölgesinde öncelikli olarak halkın temel ihtiyaçlarının giderilmesine ve çıkabilecek sağlık sorunlarına yönelik tedbirler alınmasına çalışılmıştır. Bu tedbirler doğrultusunda salgın hastalık riskine karşı halka gerekli aşılardan yapılması hedeflenmiştir. (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Özellikle depremden sonra içme suyuna mikrop karışması ihtimali olduğundan halka tifo aşısı yapılmasına karar verilmiştir (Milliyet, 26 Temmuz 1967: 3).

Bölgede ticari hayatın canlandırılabilmesi ve mağduriyetlerin önlenilmesine yönelik de tedbirler alınmıştır. Özellikle vergi ve banka borçla-

rının ertelenmesi, depremden zarar görenlere kredi imkânı sağlanması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7). Dönemin İmar ve İskân Bakanı Haldun Mentешеođlu da kredi konusundan söz etmiştir. Meneteşeoğlu, Sakarya’da evleri yıkılan depremzedelere uzun vadeli ve faizsiz kredi verileceğini belirterek, kredi rakamının köylerde 4000-7500, şehirlerde ise 7000-15000 lira civarında olacağını ifade etmiştir (Milliyet, 29 Temmuz 1967: 7). Bu rakam ilerleyen günlerde Bakanlar kurulu kararı ile netleşmiş ve köy ve şehirlere yukarıda belirtildiği üzere yapılacak yardımın toplamda 36milyon 500 bin lira olması kararı alınmıştır (Milliyet, 04 Ağustos 1967: 1; CCA, 30-18-1-2). Buna karşılık Hükümet kararıyla depremzedelere vergi muafiyeti tanınması kararı alınmakla birlikte Sakarya’da vergi tahsil edilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Sakarya’da bu konuyla ilgili makamlar hala Sakarya halkından vergi tahsil edilmeye devam edilmesini, Hükümet kararını bildiren yazının kendilerine ulaşmaması şeklinde açıklamışlardır (Milliyet, 01 Ağustos 1967: 1).

Devlet Bakanı Seyfi Öztürk bu dönemde “*Parolamız hiç kimseyi aç ve açıkta bırakmamaktır*” düşüncesiyle hareket edildiğini belirtmiştir. İleriye dönük olarak ise Bakan Öztürk, deprem bölgelerinde dört, beş, altı katlı bina inşaatlarının Hükümet tarafından yasaklanmasını istemiş ve önermiştir. Bakan Öztürk ayrıca Türkiye’de afetler fonu ayrılmasını ve felaket zamanlarında kullanılabilmesi için ülkenin her tarafında sağlık malzemesi istasyonlarının kurulması gerektiğini ifade etmiştir (Milliyet, 25 Temmuz 1967: 7).

27 Temmuz 1967 tarihli Milliyet Gazetesinde, İstanbul Fen Fakültesi Öğretim Üyesi Hüseyin Soysal, konuyla ilgili olarak bir yazı kaleme almıştır. Soysal yazısında özetle; depremin tabii bir hadise olduğunu, Tanrının bir cezası olarak düşünülmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda İslam alimi Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “*Hesap ve hendese (geometri) ile çözülebilen işleri dinle ilgili zannetmek dine karşı cinayet olur...*” sözüne yer vermiştir. Soysal son Varto depremini örnek vererek her deprem sonrasında olduğu gibi 1967 depremi sonrasında da büyük üzüntülerin ve kayıpların yaşandığını, pek çok tedbirler alınacağının söylendiğini, düzensiz bağışlar yapıldığını belirterek belli bir süre sonra depremle ilgili endişelerin ve alınması düşünölen tedbirlerin saman alevi gibi söndüğünden şikâyet etmiştir. Bu bağlamda Soysal, depremlerde çok fazla can ve mal kaybı yaşanmasına rağmen hala depremlere karşı köklü tedbirlerin alınmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle UNESCO raporlarında da belirtildiği üzere Türkiye’de depremlerle ilgili olarak genel bir çalışmaya girişilerek özel bir kurumun oluşturulması gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 27 Mayıs 1967: 2).

Bu bağlamda bazı somut adımların atıldığı ve depremle ilgili olarak bazı kanuni düzenlemelerin ve değişikliklerin gerçekleştirildiği görülür.

Söz konusu değişiklik 18 Ağustos 1967 tarih ve 12677 sayılı Resmî Gazetede yer alan 6/8613 sayılı kararla gerçekleştirilmiştir. Buna göre “*Deprem afetine ilişkin hizmetlerin yürütülmesi hakkındaki 5/9/1966 gün ve 6/6990 sayılı Kararname ile yürürlüğe giren yönetmeliğin bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu yönetmeliğe bazı maddelerin eklenmesi...*” kararlaştırılmıştır. Belirtilen yönetmeliğin 1. ve 3. maddeleri değiştirilmiştir. Değiştirilen birinci madde ile “*Deprem Bölgeleri İmar ve İskân İcra Heyeti Başkanlığı*” kurulmuştur. Sözü edilen madde aşağıdaki şekildedir.

Değiştirilen 1. madde: “*19/8/1966, 22/7/1967 ve 26/7/1967 tarihleri ile onu takip eden günlerde meydana gelen ve bundan sonra yurdumuzda meydana gelecek olan depremlerden zarar gören veya zarar görecek olan yerlerde 7269 Sayılı Kanun’un kapsamındaki baraka, konut, amme tesisleri işlerini yapmak ve yürütmek üzere İmar ve İskân Bakanlığı’na bağlı <Deprem Bölgeleri İmar ve İskân İcra Heyeti Başkanlığı>” kurulmuştur.*” (Resmî Gazete, 1967: 12677)

Gerçekleştirilmiş olan bu değişiklikte aslında Doç. Dr. Hüseyin Soy-sal tarafından da ifade edilmiş olan, deprem felaketi sırasında koordinasyon ve düzeni sağlayacak ve depremle mücadelede yardımcı olacak özel bir kurum oluşturulmaya çalışıldığı görülür.

Yine aynı kararla değiştirilen 3. madde ise; “*Deprem bölgeleri İmar ve İskân İcra Heyetine bağlı olarak deprem bölgelerinde İcra Heyeti başkan yardımcılığı, inşaat amirlikleri, şantiye şeflikleri kurmaya İmar ve İskân Bakanlığı Yetkilidir.*” şeklindedir. (Resmî Gazete, 1967: 12677) Bu değişiklikle deprem bölgelerinde gerçekleştirilen imar ve iskân işlerinin hızlandırılmasının ve kolaylaştırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 27.12.1967 tarihinde İstanbul Milletvekili Reşit Ülker’in önergesi münasebetiyle konunun tartışılması sırasında da alınması gereken teknik ve kanuni düzenlemeler üzerinde etraflıca durulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Deprem insanlık için her zaman ve her şartta büyük bir felaket anlamına gelmiştir. Deprem, büyük mal ve can kayıplarına yol açması nedeniyle devlet ve toplum hayatını etkileyen bir doğal afettir. Anadolu coğrafyasının yapısı itibarıyla deprem riski yüksek olan bir bölge olduğu genel kabul görmüş bir durumdur. Tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanan deprem olaylarında Anadolu'da yerleşim yerlerinin büyük oranda tahrip olduğu görülür. Yaşanan can ve mal kayıpları gerçekleşen depremin şiddeti ve tahribatıyla orantılı olmuştur. Anadolu coğrafyasının bina inşası açısından depreme dayanıklı, can ve mal kayıplarını en aza indirici bir nitelik arz etmediği, depremler sonrasında gerçekleşen can kayıplarından anlaşılmaktadır.

Ülkemizde her deprem sonrasında büyük acılar yaşanmış olmasına rağmen şu ana kadar deprem konusunda kesin, net ve sürdürülebilir önlemler alınmadığı ve depremle mücadele yönünde bir anlayışın oluşmadığı bilinen bir gerçektir.

17 Ağustos 1999 depremi öncesinde gerçekleşmiş olan 22 Ağustos 1967 tarihli deprem de Türkiye'nin deprem tarihine kaydolmuş bir depremdir. Söz konusu deprem Sakarya'da çok fazla can ve mal kaybına neden olmuş halk büyük korku ve panik yaşamıştır. Devlet organlarının depremin hemen sonrasında yaşanan faciadan kaynaklı acıları dindirmeye çalıştığı görülür. Devlet adamlarının en üst düzeyde Sakarya'da bulunmaları ve halkla temas etmeleri Sakarya halkını bir nebze de olsa rahatlatmıştır. Bununla birlikte dikkat çekici olan husus ise dönemin basınında Sakarya depremi özelinde konunun ele alınması ve daha önceki depremlerde de aynı felaketlerin yaşandığının belirtilmesidir. 1967 depremi sonrasında ortaya konulan görüş, düşünce ve hedeflerin daha önceki dönemlerde olduğu gibi gerçekleştirilememiş olduğu görülür. 17 Ağustos 1999 depreminde yine çok daha fazla kayıpların yaşanması söz konusudur. 17 Ağustos 1999 depreminin meydana getirdiği büyük yıkım, yaşanan can ve mal kaybı Türkiye'nin hafızasından henüz silinmemiştir. 1967 depreminde gerçekleşen tepkilerin ve unutulmuş depremle mücadele anlayışının 17 Ağustos 1999 depremi için de geçerli olduğu görülür.

Kaynakça

Araştırma Tetkik Eserler

ARSLAN, Recep, “1957 Fethiye Depremi ve Bölgeye Etkileri”, *Turkish Studies*, Yıl 2017, Cilt 12, Sayı 35, s. 33-47.

ARSLANTAŞ, Nuh, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, 2013, s. 227-231.

ATABEY, Eşref, *Deprem*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, Eğitim Serisi No: 34, Ankara 2000.

KALAFATÇIOĞLU, Adnan *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 1967 Yılı Sakarya Depremine Ait Kısa Not, Yıl 1968, Sayı 70.

ÖZER, Sevilay, “1938 Yılı Kırşehir Depremi 1938”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, sayı: 5, Mart 2016, s.99-115.

UNAT, Yavuz, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, 2013, s. 231-233.

ZABCI, Cengiz *Dokurcun-Beldibi (Adapazarı) Arasının Morfotektonik Ve Paleosismolojik Özellikleri*, İstanbul Teknik üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2005.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

CCA, Yer No: 30-18-1-2, Tarih: 1968.

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, 18 Ağustos 1967, Karar: 6/8613, Sayı 12677 s. 1.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 23, Toplantı 3, Tarih 27.12.1967. s.94-104.

Gazeteler

Milliyet, 23 Temmuz 1967, “Sakarya’da Büyük Can ve Mal Kaybı Var”, s.1

Milliyet, 23 Temmuz 1967, “Sakarya’da Büyük Can Kaybı Var”, s.7.

Milliyet, 25 Temmuz 1967, “Sakarya’da Yine Deprem Oldu”, s.1.

Milliyet, 25 Temmuz 1967, “Sakarya’da Yine Deprem Oldu”, s.7.

Milliyet, 26 Temmuz 1967, “Deprem Bölgesinde Bir Dağ Kayıyor”, s.3.

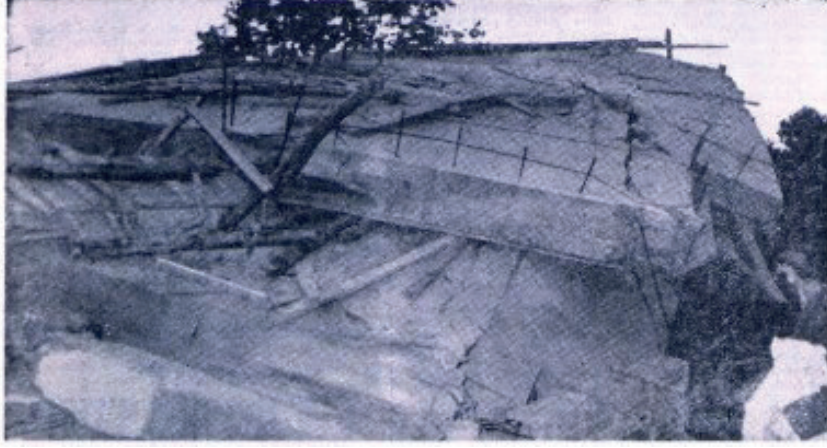
- Milliyet, 27 Temmuz 1967, Hüseyin Soysal “*Depremler İçin Bir Uyarma*”, s.2.
Milliyet, 28 Temmuz, 1967, “*Başbakan İran Gezisini Erteleledi*”, 28, s.7.
Milliyet, 29 Temmuz 1967, “*Ölü Sayısı 108 Yaralı ise 200*”, s.7.
Milliyet 31 Temmuz, “*Adapazarı Üç Defa Sallandı*”, 1967, s.1
Milliyet, 01 Ağustos 1967, “*Sakarya’da Halk Eve Giremiyor*”, s.1
Milliyet, 03 Ağustos, 1967, “*İstanbul’da Üç Deprem Oldu*”, s.1
Milliyet, 04 Ağustos 1967, “*Deprem Bölgesine Yapılacak Yardım Tespit Edildi*”
s.1

İnternet Kaynakları

<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1967.07.23>

EKLER:

Ek 1: 22 Temmuz 1967 Sakarya depremine dair görüntü.

Resim: 22 Şubat 1967 Sakarya depreminde yıkılan Sinema binasının enkazına dair görüntü. (Milliyet 23 Temmuz 1967: 1) Milliyet Gazetesi arşivinden alınmıştır: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarix=1967.07.23> (14.12.2024/12:30)

”

BÖLÜM 4

ULUSAL BİLİNÇ OLUŞTURMADA ADANA HALKEVİ'NİN ROLÜ: BAYRAM TÖRENLERİ

Erdem ÇANAK¹

¹ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Halkevleri, bireylerin Cumhuriyet değerlerini yaşayarak öğrenmesi amacıyla ilk defa 19 Şubat 1932'de Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmış, zamanla da sayıları artmıştır (Özacun, 1996: 91-92). İlerleyen süreçte açılan halkevlerinden birisi de Adana Halkevi'dir. Halkevinin açılması Adana'da büyük memnuniyet yaratmıştır. Zira bir yerde halkevi açılabilmesi için ilk etapta en az üç şubenin açılması gerekirken duyulan memnuniyetin sonucu olarak Adana Halkevi dokuz şubesiyle birlikte faaliyete geçmiştir. Halkevleri bütün faaliyetlerini bu şubeler aracılığıyla yapmışlardır. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler; Kütüphane ve Neşriyat, Temsil, Güzel Sanatlar, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, İctimai Yardım, Dil-Edebiyat-Tarih, Köycüler ile Müze ve Sergi Şubesi'dir. Şubeler, halkevleri talimatnamelerinde belirtilen ilkeler ve hedefler doğrultusunda faaliyetler yapmışlardır. Bu bağlamda gerek şehir gerekse de toplum açısından önem arz eden günler törenlerle kutlanmıştır. Bu törenler, rejimin hedeflediği milli kimlik ve ulusal bilinci oluşturmak açısından büyük önem arz etmiştir. Bundan dolayı günler öncesinden hazırlıklarına başlanarak halkın da yoğun katılımıyla kutlanmışlardır. Toplumsal birlik ve beraberliğin canlı örnekleri olan bu etkinlikleri genel olarak Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi organize etmiştir. Bu nedenle Adana Halkevi'nin düzenlediği kutlama törenlerini de Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda şube, Türk toplumu açısından önemli isimlere yönelik anma, günlere yönelik de kutlama törenleri düzenlemiştir. Anma töreni düzenlenen isimler arasında Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Abdülhak Hamit Tarhan, Dr. Reşit Galip, Kubilay, Mimar Sinan, Mithat Paşa, Namık Kemal, Nedim, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp gibi isimler sayılabilir. Ancak bu isimlerden sadece Ulu Önder'i anmaya yönelik törenler süreklilik arz ederken diğerleri sınırlı sayıda kalmıştır. Bunların yanı sıra Adanalı şair Hasan Talat Muter (Yeni Adana, 16 Aralık 1943; Türk Sözü, 17 Birincikanun 1943; Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943); S.60 (I. Kanun 1943) ile Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifi Umum Müdürü ve CHP Bucak Başkanı olan Mithat Saraçoğlu örneğinde olduğu gibi istisna törenler de yapılmıştır (Yeni Adana, 7 Eylül 1949; 8 Eylül 1949).

Yıldönümleri törenlerle kutlanan önemli günler arasında Atatürk Günü, İnönü Günü, Çanakkale Zaferi, İkinci İnönü Zaferi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, Lozan zaferi, Zafer Bayramı, Dil Bayramı ve Cumhuriyet Bayramı'nın yanı sıra halkevlerinin açılış yıldönümü gibi günler gelmektedir. Halkevinin özel olarak hazırladığı programlarla kutladığı bu günlerin yanı sıra Adana'nın Kurtuluş Bayramı örneğinde olduğu gibi kutlama programına

destek verdiği önemli günler de olmuştur.¹ Bunların dışında kutlandığına dair basında haber olarak yer almakla birlikte yüzeysel şekilde bilgi verilen Montrö Zaferi, Preveze Deniz Zaferi ve Toprak Bayramı gibi günler de söz konusudur.

Halkevlerinin Açılış Yıldönümü

Halkevlerinin açılış yıldönümü, 1935 yılına kadar 19 Şubatı takip eden ilk Cuma günü, bu yıldan itibaren ise takip eden ilk Pazar günü kutlanmıştır. Adana Halkevi 1933 yılında açıldığı için ilk kutlama 1934 yılında yapılmıştır. Günler öncesinden hazırlığına başlanan kutlama öncesinde (Türk Sözü, 25 Kânunusani 1934; 4 Şubat 1934; 15 Şubat 1934), CHF Reis Vekili kimyager ve eczacı Mustafa Rıfat Bey ile mektep müdürlerinin iştirakiyle 17 Şubat günü Halkevinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 18 Şubat 1934). Toplantı sonunda kutlama programını hazırlamak üzere Erkek Lisesi öğretmenlerinden Muhiddin, Oğuz, Reşat Sadi ve Dr. Ali Hikmet Bey'den oluşan bir komisyon oluşturulmuştur (Türk Sözü, 19 Şubat 1934). Komisyonun çalışmaları neticesinde belirlenen kutlama programı şu şekildedir (Türk Sözü, 20 Şubat 1934; 21 Şubat 1934; 23 Şubat 1934; Yeni Adana, 21 Şubat 1934; 22 Şubat 1934; 23 Şubat 1934; 25 Şubat 1934):

* 23 Şubat günü saat 13.00'de Halkevi bahçesinde toplanılacak ve bando terennüme başlayacak

* Bütün teşekküller ve halk, saat 13.00'de mevcut plana göre yerlerini almış olacak

* Hitabeden evvel halkın iştiraki ve bandonun refakatiyle İstiklal ve Cumhuriyet marşları söylenecek

* Saat 13.30'da bir zat hitabede bulunacak

* Hitabeden sonra mektepler avdet edebilecek

* Saat 14.00'de başlayacak olan Ankara'daki radyo neşriyatı hitamına kadar dinlenecek ve gündüz merasimine nihayet verilecek

* Halkın şehirde istifade edecekleri radyo mahalleri şuralardır: Halkevi, Ziraat Bankası, Yeni Otel, Belediye ve Köprübaşında muhasebe-i hususiye

* Ankara radyosunun hitamından sonra Halkevi salonunda temsil başlayacak

* Gece ve ertesi gece verilecek müsamereler davetiyelidir.

¹ Adana Halkevi'nin 5 Ocak Kurtuluş Bayramı kutlamalarına olan katkısına dair bkz. (Çanak, 2022: 50-53). Adana'nın ilk kurtuluş bayramı için bkz. (Sansar vd., 2016: 17-48).

Soğuk ve rüzgârlı havaya rağmen gerçekleştirilen kutlamaya binlerce kişi katılmıştır. İstiklal ve Cumhuriyet marşlarının söylenmesinin ardından kürsüye çıkan Neşriyat Şubesinden Cavit İhsan Bey halkevlerinin kuruluş sebeplerinden, görevlerinden, inkılabın geniş halk kitlelerine yayılması için Türk gençliğinin yorulmak bilmez çalışma azminden ve Halkevinin bir yıllık faaliyetinden bahsederken, Erkek Muallim Mektebi izcilerinden Recep adlı bir öğrenci ise yazdığı şiiri okumuştur. Şiirden sonra isteyenler şehrin muhtelif yerlerine konulmuş olan radyolardan Ankara Halkevinde söylenen nutukları dinlemiştir. Saat 20.00'den sonra Temsil Şubesi tarafından düzenlenen ve Erkek Muallim Mektebi'nin saz takımı ile başlayıp mandolin ve kemanın çalınmasıyla devam eden bir müsamere gerçekleştirilmiştir. Müsamereden sonra Onuncu Yıl Marşı söylenerek *İstibattan Cumhuriyete* ile *Yarım Osman* piyesi oynanmıştır. Piyesler, 24 Şubat günü tekrar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 25 Şubat 1934).² Adana Halkevi, gerçekleştirmiş olduğu kutlamanın yanı sıra Adana'nın çok canlı bir şekilde anlatıldığı 100 sayfadan oluşan ve ilk yayını olduğu belirtilen bir de kitap bastırılmıştır (Türk Sözü, 25 Şubat 1934).³

Kutlama dolayısıyla, Atatürk başta olmak üzere TBMM Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, CHF Umumi Kâtibi Recep Bey ile Halkevleri Umumi Reisine birer tebrik telgrafi çekilmiştir. Gönderdikleri telgraflarla mukabelede bulunan bu isimlerden Atatürk'ün telgrafi şu şekildedir (Yeni Adana, 27 Şubat 1934; Türk Sözü, 27 Şubat 1934; Türk Sözü, 28 Şubat 1934):

Adana Halkevi Reisi Şadi Beye:

Halkevlerinin açılmasının yıldönümünden ötürü hakkımda bildirilen candan duygulara teşekkür eder, ülkümüze ulaşmak yolundaki çalışmalarınızdan muvaffakiyetler dilerim efendim.

Reisicumhur Gazi M. Kemal

Halkevlerinin açılışının yıldönümü, kapandıkları 1951 yılına kadar kutlanmıştır. Hatta gerçekleştirilen törenler, ilerleyen süreçte halka izlettirilmek amacıyla zaman zaman filme de alınmıştır (Yeni Adana, 19 Şubat 1938).

² Müsamere, kutlama günü gündüz ve gece, ertesi gün de gece tekrarlanmıştır (23 Şubat Merasimi, Türk Sözü, 25 Şubat 1934). Halkevi yönetimi, başarılı bir şekilde gerçekleştirilen müsamereden dolayı Temsil Şubesine teşekkür ederek müsamerede rol alanlara teşekkür belgesi göndermiştir (Türk Sözü, 27 Şubat 1934).

³ Kitaptan 1.000 adet bastırılmıştır (Türk Sözü, 1 Mart 1934).

Atatürk Günü (15 Mart)

Atatürk, Milli Mücadele sonrasında Adana'yı ilk defa 15 Mart 1923 tarihinde ziyaret etmiştir (Çanak, 2014: 49-81; Çanak, 2016: 15-96). Ziyaretin gerçekleştiği 15 Mart günü, Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesinden dolayı duyulan sevgi ve minnetin bir ifadesi olarak 1939 yılından itibaren *Atatürk Günü* olarak kutlanmaya başlanmıştır (Türk Sözü, 28 Kânunusani 1939; 7 Mart 1939; 8 Mart 1939; 15 Mart 1939; 16 Mart 1939; Yeni Adana, 15 Mart 1939; 16 Mart 1939; Görüşler, S.17 (Nisan 1939). Hazırlanan programa göre tören, saat 20.30'da İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlayacaktır. Müteakiben Atatürk'ün Adana'daki günlerinin Kurtuluş Savaşı açısından öneminden bahsedilerek yaptığı devrimlerin eşsizliği tebarüz ettirilerek şiirler okunup vecizeler söylenip, Adana'da alınan filmler gösterilecektir (Türk Sözü, 15 Mart 1939).

Atatürk Parkı'ndaki Atatürk heykeline çelenk konulmasıyla başlayan kutlamanın gündüz kısmı, İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra Ulu Önder'in aziz hatırasına hürmeten gerçekleştirilen üç dakikalık saygı duruşuyla tamamlanmıştır. Kutlamanın Halkevindeki akşam kısmı saat 20.30'da İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlamış, İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra söz alan Türk Sözü Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Nevzat Güven Atatürk'ün hayatı ile şahsiyetinden bahsederken Kız Lisesi öğrencisi Bedia ile Öğretmen Celal Sahir Mutur de Atatürk için yazılmış birer şiir okumuştur. Şiirlerin okunmasından sonra Atatürk'ün Adana'ya gelişi ile Hatay mitingine dair görüntüler gösterilmiş, Öğretmen Belkis Zencirkıran bir söylevde bulunmuş, Erkek Öğretmen Okulu'ndan bir öğrenci şiir okumuş, Rasim Göknel de Atatürk'ün vecizelerinden örnekler vermiştir (Yeni Adana, 16 Mart 1939; Görüşler, S.17 (Nisan 1939).⁴ Adanalıların yoğun katılımıyla kutlanan Atatürk günü, 1950 yılına kadar kutlanmaya devam edilmiştir.

İnönü Günü (11 Mart)

İsmet İnönü'nün Adana'ya ilk geldiği 11 Mart günü⁵, 1943 yılından itibaren törenle kutlanmaya başlamıştır (Türk Sözü, 7 Mart 1943; 10 Mart 1943; 11 Mart 1943; 12 Mart 1943; 9 Mart 1944; 12 Mart 1944). Bu doğrultuda Halkevi, bir taraftan töreni organize edecek komiteyi oluşturmaya çalışırken bir taraftan da CHP Genel Sekreterliğine müracaat ederek İnönü'nün Adana seyahatine ve bilhassa son Adana konferansına ait filmleri, törenin olacağı akşam sinema salonunda göstermek üzere istemiştir (Türk Sözü, 7 Mart 1943; 10 Mart 1943; 11 Mart 1943). Kutlama programının ise şu şekilde olacağı açıklanmıştır (Türk Sözü, 10 Mart 1943):

4 Adana Halkevi'nin süreli yayını olan Görüşler dergisinin Mart sayısı, Atatürk özel sayısı olarak yayınlanmıştır (Görüşler, S.16 (Mart 1939).

5 İsmet İnönü, Adana'ya ilk defa 11 Mart 1926 tarihinde gelmiştir (Türk Sözü, 10 Mart 1943).

Gündüz (Saat 15.00'de)

- * Halkevi bandosu tarafından İstiklal Marşı çalınacak
- * Hitabe (Maarif Müdürü Şevket Süreyya Ayaç tarafından)
- * İnönü'nün konakladığı evi ziyaret (Asker, polis müfrezesi)
- * Ev önünde hitabe (Muallim Vehbi Evinç tarafından)
- * Evin kapısına levha taliki töreni

Gece (Saat 21.00'de)

- * Halkevi temsil salonunda bando tarafından İstiklal Marşı çalınacak
- * Bir Halkevli tarafından İnönü'nün hayatına ve menkıbelerine dair konferans verilecek
- * Müzik (Halkevi Ar Şubesi garp müziği kolu tarafından)
- * İsmet İnönü ve inkılaba dair şiirler okunacak (Öğretmen Celal Sahir Muter ve üç öğrenci tarafından)
- * Müzik (Halkevi halk türküleri kolu tarafından)
- * Sinema (İnönü'nün Çörçil ile Adana'da mülakatına dair olan film)

Program uyarınca tören, Halkevi bandosunun saat 15.00'de Vali Akif Eyidoğan, tümen komutanı, belediye başkanı, parti başkanı, daire amirleri, orta ve ilk tedrisat öğrencileri, izciler, bir askeri kıta ve büyük bir halk topluluğu huzurunda çaldığı İstiklal Marşı ile başlamıştır. İstiklal Marşı'nın söylenmesinden sonra Maarif Müdürü Şevket Süreyya Ayaç bir konuşma yapmış, konuşmadan sonra da önde Halkevi bandosu olduğu halde Abidin Paşa Caddesi takip edilerek İnönü'nün Adana'ya ilk geldiğinde kaldığı nehir kenarında bulunan Suphi Paşa'nın evine gidilerek kapısına, *İnönü Adana'ya ilk gelişlerinde bu evde oturdu. 11 Mart 1926* ibaresini taşıyan bir levha asılmıştır. Ticaret Lisesi Türkçe Öğretmeni Vehbi Evinç'in burada yaptığı hitabe ile de kutlamanın gündüz kısmı sona ermiştir. Kutlamanın gece kısmı ise saat 21.00'de Halkevi temsil salonunda bandonun İstiklal Marşı'nı çalmasıyla başlamıştır (Türk Sözü, 12 Mart 1943). Marştan sonra Sanat Okulu Müdürü Şükrü Doyar tarafından İnönü'nün hayatı ve şahsiyeti anlatılmış, Ar Şubesi garp müziği kolu konser vermiş, Öğretmen Celal Sahir Muter ile öğrenciler İnönü ile inkılaba dair çeşitli şiirler okumuş, Halkevi halk türküleri kolu halk türkülerinden mürekkep bir konser vermiş, İnönü ile Çörçil arasında Adana'da gerçekleşen konferansa dair gösterilen filmle birlikte de kutlama sona ermiştir (Türk Sözü, 12 Mart 1943; Görüşler, S.48-51 (1. Kanun 1942-Mart 1943). İnönü'nün Adana'ya ilk gelişi 1944 yılında da törenle kutlanmıştır (Yeni Adana, 9 Mart 1944; 11

Mart 1944; Türk Sözü, 9 Mart 1944; 11 Mart 1944; 12 Mart 1944). Ancak çok partili hayata geçişin etkisiyle olsa gerek ilerleyen dönemlerde kutlandığına dair basına yansıyan habere tesadüf edilmemiştir.

Çanakkale Zaferi (18 Mart)

Türk tarihi açısından büyük öneme sahip olan Çanakkale zaferi, Halkevleri tarafından düzenlenen etkinliklerle kutlanmıştır. Adana Halkevi de 1934 yılında düzenlediği etkinlikle büyük zaferi ilk defa kutlamıştır (Adana Halkevi, 1938: 20). Mülki ve askeri erkânın yanı sıra öğretmenler, öğrenciler ile halkın katılımı ile gerçekleşen kutlama, 18 Mart günü saat 20.30'da askeri bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile başlamıştır. İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra erkân-ı harp binbaşı İsmail Hakkı Bey zafere dair bir konferans vermiş, Orta Mektep tarih öğretmeni Ömer Kemal Bey Türk inkılabı ve Atatürk içerikli bir konuşma yapmış, Kız Muallim Mektebinden öğretmen Leman Hanım Mehmet Akif'in *Çanakkale*, Erkek Muallim Mektebinden Rıza Efendi Enis Behiç'in *Şehidin Kalbi*, Orta Mektepten Fatma Asım Hanım Sabri Bey'in *Çanakkale*, Kız Muallim Mektebinden Dürdane Hanım Mithat Cemal'in *Heykeltraş Kanoni Kabesi*, Kız Lisesi'nden İclal Hanım Hüseyin Siret'in *Gazi*, Muallim Mektebi'nden Haydar Efendi Yalçın Tekin'in *1914-1918'ini*, Orta Mektepten Abidin Efendi ise Sabri Bey'in *Yaşasın Ordu'sunu* okumuştur. Müteakiben Erkek Muallim Mektebi'nden Raşit Bey bir konuşma yapmış, Fırka Kumandanı Kiramettin Paşa da Çanakkale'de bulunduğu sırada vuku bulan Yavuz ve Midilli zırhlılarının boğaza girmesi ile devamında yaşanan gelişmelerden bahsetmiştir. Cumhuriyet Marşı'nın okunmasıyla birlikte de kutlama sona ermiştir (Türk Sözü, 18 Mart 1934; 19 Mart 1934; Yeni Adana, 19 Mart 1934). Çanakkale zaferinin yıldönümü ilerleyen yıllarda da kutlanmaya devam edilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında kutlandığına dair yerel basına yansıyan herhangi bir haber olmamıştır. Bu da, savaş yıllarında kutlama yapılmadığı intibasına neden olmaktadır.

İkinci İnönü Zaferi (1 Nisan)

Halkevi, İkinci İnönü zaferinin yıldönümünü ilk defa 1935 yılında düzenlediği törenle kutlamıştır (Adana Halkevi, 1938: 24). Kutlama kapsamında Hasan Ferit harbin safahatı hakkında bilgi vermiştir (Türk Sözü, 26 Mart 1935; 31 Mart 1935; 1 Nisan 1935; Akgünler, S.4 (6 Nisan 1935); Yeni Adana, 1 Nisan 1935). Kalabalık bir topluluk huzurunda gerçekleştirilen 1936 yılındaki kutlama töreni ise 31 Mart akşamı saat 20.30'da bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile başlamıştır. Marştan sonra Baki Tonguç Arık zaferin öneminden, Kurmay Yüzbaşı Kemal ise zaferin askeri bakımdan öneminden bahsettikten sonra Türk-Yunan kuvvetlerinin miktar, sevk ve idare durumlarını harita ile kroki üzerinde anlattığı bir konferans vermiştir. Konferanslardan sonra program mucibince Hadi Okan şiir okumuş,

Halkevi bandosu da çeşitli parçalar çalmıştır. Gerçekleştirilen bu etkinlikler, şehrin muhtelif yerlerindeki hoparlörler yardımıyla kahve ve meydanlardaki kişilere de ulaştırılmıştır (Akgünler, S.15 (1 Nisan 1936); Türk Sözü, 1 Nisan 1936). Zaferin yıldönümü ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen törenlerle kutlanmaya devam edilmiştir.

23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Haftası, Halkevi tarafından ilk defa 1933 yılında gerçekleştirilen etkinliklerle kutlanmıştır (Türk Sözü, 13 Nisan 1933; 19 Nisan 1933; 20 Nisan 1933). Halkevi Reisliğinin açıkladığı bayram kutlama programı şu şekildedir (Yeni Adana, 21 Nisan 1933; 23 Nisan 1933; Türk Sözü, 21 Nisan 1933; 23 Nisan 1933):

Gündüz Programı

* 23 Nisan 1933 Pazar günü sabahleyin saat 9.00'da Hükümet Konağı avlusunda halk, memurlar, mektepliler toplanmış olduğu halde merasim başlayacaktır.

- * Talebe ve bando tarafından İstiklal Marşı söylenecek
- * Hitabe
- * Şiir (Taç Giyen Millet)
- * Şiir (İstiklal Ordusu Şehitlerine)
- * Teganni (Talebe ve bando tarafından Gençlik Marşı)
- * Gazi'nin Nutuk'larından parçalar
- * Şiir (Gazi Söylüyor)
- * Şiir (Zafer)
- * Şiir (Akdeniz Kıyılarında)
- * Ant (Talebe ve bando iştirakiyle)
- * Himaye-i Etfal Cemiyeti programı başlayacaktır.

Gece Programı

- * Saat 21.00'de Halkevi salonunda toplanılacak
- * İstiklal Marşı (Halkevi mensupları tarafından söylenecek)
- * Musahabe
- * İlk Meclis açılış hatıraları
- * Şiir

* Zeybek oyunu

* Şiir

Muallimler, memurlar ile halkın yoğun ilgi gösterdiği Halkevindeki kutlama programı, saat 21.00'de İstiklal Marşı'nın söylenmesiyle başlamıştır. Marşın okunmasından sonra Orta Mektep Tarih Muallimi Ömer Kemal Bey 23 Nisanı doğuran hadiselerle dair bir konuşma yapmış, eski mebuslardan İsmail Safa Bey de ilk Meclisin doğuşu ve işleyişine dair bilgi vermiştir. Bu esnada Halkevi bandosu binanın kapısının önünde marşlar çalmıştır. İsmail Safa Bey'den sonra Erkek Muallim Mektebi Müdürü Necmettin Halil Bey iki şiir okumuş, İlkmektep muallimlerinden İslam Bey zeybek oyunu oynamış, Necmettin Halil Bey'in okuduğu *Bir Yolcuya* isimli şiiriyle de tören sona ermiştir (Türk Sözü, 25 Nisan; Yeni Adana, 25 Nisan 1933). Halkevi yönetimi, bayram dolayısıyla Atatürk başta olmak üzere BMM Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa ile CHF Umumi Kâtipliğine birer kutlama telgrafı göndermiştir. Atatürk'e gönderilen telgraf şu şekildedir (Türk Sözü, 25 Nisan 1933; Yeni Adana, 25 Nisan 1933):

Büyük Gazi Hazretlerine

23 Nisan bayramını coşkun tezahüratlarla kutlulıyan Adana Halkevi, büyük günün başşlayıcısı aziz ve eşsiz kurtarıcısına tükenmez tazimlerini ve ülkü yolculuğunda büyük kılavuzluğunuza çözümler bağlarla bağlılığını bir daha teyit ederiz. Büyük kurtarıcımız.

Halkevi Reisi Doktor Kâşif

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Haftasını, Halkevi tarafından ilerleyen yıllarda da gerçekleştirilen etkinliklerle kutlamaya devam edilmiştir.

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı

Atatürk'ün Anadolu'ya ayak basarak Mili Mücadeleyi başlattığı 19 Mayıs günü çeşitli törenlerle kutlanmıştır. Adana Halkevi, Türk tarihi açısından büyük önem arz eden bu önemli günü kutlamak üzere ilk olarak 1936 yılında harekete geçmiş, hatta bir de kutlama programı yayınlamıştır (Adana Halkevi, 1938: 28). Programa göre kutlama şu şekilde cereyan edecektir (Yeni Adana, 19 Mayıs 1936):

* Sabahleyin, Halkevi Spor komitesi tarafından tertip edilen bisiklet yarışı yapılacak. Yarış için Halkevinde toplanacak olan sporcular saat 16.00'da Halkevinden hareketle Kız Lisesi, Köprübaşı, Irmak Boyu Caddesi ve set üzerinden geçerek Vali Konağı yolundan asfalta çıkacaklar ve

Yeni İstasyondan Kurt Tepesine kadar gidip geri dönerek Asfalt Cadde, Belediye ve Saat Kulesi önünden Halkevine geleceklerdir.

* Saat 15.00'de talebeler Namık Kemal Okulunda toplanarak Kız Lisesi'ne gelecek ve Halkevi önünde Halkevi bandosunun katılmasıyla spor kurumu delegeleriyle birlikte saat 15.15'de hareket edeceklerdir.

* Kafile, önde Halkevi bandosu olduğu halde Hükümet Konağı, Saat Kulesi, Belediye, Yeni Otel civarından geçerek Atatürk Parkı'na varacaklar.

* Ulu Önder Atatürk'ün heykeline Halkevi ve Spor Kurumu Çukurova bölgesi heyeti tarafından hazırlanan çelenkler İstiklal Marşı'mızın çalmasıyla konulacak ve oradan spor gösterisi yapılacak olan Şehir Stadyumuna gidilecektir. Stadyumdaki spor gösterileri yalnız talebe tarafından yapıp kulüpler iştirak etmeyecektir.

* Saat 16.30'da geçit resmine başlanacak ve geçit resmi bittikten sonra bayrak çekilme töreni başlayacaktır.

* Bayrak selamlama töreninden sonra önce kız ve onlardan sonra da erkek talebelerin jimnastik programları tatbik edilecektir.

* Kız talebelerin jimnastik gösterileri, Kız Lisesi muallimlerinden Feriha ile Erkek Lisesi muallimlerinden Halis Kadri tarafından idare edilecektir.

* Bu törenlerin idare amiri Halis Kadri'dir.

* Bütün bu törenler Halkevi tarafından filme alınacaktır.

* Bugün saat 21.00'de Halkevi salonunda Dil, Tarih ve Edebiyat komitesi üyesinden Necmettin Necip Esin tarafından bir söylev verildikten sonra Halkevi sinema makinesiyle atletizm filmleri gösterilecektir.

Program uyarınca 19 Mayıs günü yapılması gereken etkinliklerin bir kısmı aşırı yağış nedeniyle 23 Mayıs'a ertelenmiştir (Türk Sözü, 19 Mayıs 1936; 20 Mayıs 1936; Yeni Adana, 21 Mayıs 1936; 23 Mayıs 1936). Ancak bisiklet yarışı, Halkevi salonunda yapılacak olan film gösterimi ile söylev gibi etkinlikler gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 19 Mayıs 1936). Film gösterimi kapsamında Adana Halkevinin o ana kadar çekilen muhtelif kollarının faaliyetlerine ve atletizm müsabakalarına dair filmler gösterilmiş, gösterimden sonra da Öğretmen Necmettin Necip Esin bir söylev vermiştir (Türk Sözü, 20 Mayıs 1936). 23 Mayıs'a ertelenen stadyumdaki jimnastik etkinlikleri ise halkın yoğun katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Halkevi sinema makinesi ile filme alınan etkinlikleri, 19 Mayıs'ta yapılan bisiklet yarışında dereceye girenlerin ödül töreni izlemiş ve ödüllerin verilmesiyle de kutlamalar sona ermiştir (Türk Sözü, 23 Mayıs 1936; Yeni Adana, 26 Mayıs 1936).

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ilerleyen yıllarda da kutlanmaya devam edilmiştir. Ancak 1937 yılındaki gündüz etkinliklerinin dışında bir de gece düzenlenmiştir. Halkevindeki gece, Eymen Göknel'in okuduğu Orhan Seyfi'nin *Gazimiz* hitabesiyle başlamış, öğretmen Mürşide Ak-yol'un Atatürk'ün 19 Mayıs gününe kadar olan hayatı ile Taha Toros'un 19 Mayısın öneminden bahsettiği konuşmayla devam etmiştir. Konuşmalardan sonra ortaokul ve lise öğrencileri Atatürk'e ithaf edilen şiirlerden, Halil Okan da Atatürk'ün vecizelerinden örnekler sunmuştur. Müteakiben Halkevi orkestrası Selanik Marşı ile değişik parçalar çalmış, Onuncu Yıl Marşı'nın okunmasıyla da gece sona ermiştir (Türk Sözü, 20 Mayıs 1937; Görüşler, S.4 (1. Teşrin 1937); Adana Halkevi, 1938: 57, 66).

Lozan Zaferi (24 Temmuz)

Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınmasını sağlayan çok önemli bir antlaşmadır. Bu önemine binaen de kutlanmıştır. Adana Halkevi ise ilk geniş kapsamlı Lozan'ın yıldönümü kutlamasını 1937 yılında gerçekleştirmiştir. Halkevi bahçesinde tertip edilen gece, askeri bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile başlamıştır. İstiklal Marşı'nın söylenmesinden sonra Taha Toros'un vermiş olduğu konferansı, Halkevi orkestrasının çaldığı parçalar ile Lozan'a dair yazılmış şiirlerin okunması takip etmiştir. Kutlama, Cumhuriyet Marşı'nın söylenmesiyle sona ermiştir (Yeni Adana, 21 Temmuz 1937; 26 Temmuz 1937; Türk Sözü, 24 Temmuz 1937; 25 Temmuz 1937; Görüşler, S.4 (1. Teşrin 1937); Adana Halkevi, 1938: 58). Halkevi, Lozan'ın yıldönümünü ilerleyen yıllarda da kutlamaya devam etmiştir.

Zafer Bayramı (30 Ağustos)

Halkevi, Zafer Bayramını geniş kapsamlı olarak ilk defa 1937 yılında kutlamıştır. Kutlamanın Koşu Meydanında gerçekleştirilen gündüz kısmında söz alan Ömer Sanver büyük zaferden, Halkevinde gerçekleştirilen akşam kısmında söz alan Ali Hadi Okan zaferin Türk tarihindeki öneminden, Kurmay Yüzbaşı Kemal Aykut ise askeri öneminden bahsetmiştir. Gece, okunan şiirler ile orkestra ve askeri bandonun çaldığı parçalarla sona ermiştir (Türk Sözü, 22 Ağustos 1937; Yeni Adana, 25 Ağustos 1937; 27 Ağustos 1937; Görüşler, S.4 (1. Teşrin 1937); Adana Halkevi, 1938: 58). 30 Ağustos Zafer Bayramı ilerleyen yıllarda da Halkevi tarafından törenlerle kutlanmaya devam edilmiştir.

Dil Bayramı (26 Eylül)

1934 yılındaki Dil Bayramını kutlamak üzere çalışmalarına başlayan Halkevi, kutlama programını tespit etmek üzere 18 Eylülde bir toplantı gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 19 Eylül 1934). Toplantı sonunda tespit edilen ve Halkevinde yapılacak olan kutlama programı şu şekildedir (Türk

Sözü, 25 Eylül 1934; Yeni Adana, 26 Eylül 1934):

* Gündüz, İstanbul ve Ankara’da kıymetli ilim adamlarının vereceği konferanslar ile hatiplerin nutukları Halkevi salonuna, belediye salonuna, Borsaya ve Ziraat Bankası salonuna konulacak radyolarla halka dinletilecektir.

* Saat 20.00’de bandonun iştirakiyle Muallim Mektebi talebesi tarafından Kurultay Marşı söylenecektir.

* Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi ve Halkevi Reis Vekili Aksaray Mebusu Süreyya Beyefendi tarafından öz Türkçe bir nutukla Dil Bayramı kutlulanması açılacaktır.

* Bando ile müştereken Cumhuriyet Marşı umum tarafından söylenildikten sonra Erkek Muallim Mektebi talebesinden bir efendi tarafından öz Türkçe bir şiir okunacaktır.

* Saat 21.00’de İlk Tedrisat Müfettişi Ali Rıza Bey kısa bir konferans ile dil inkılabının mahiyeti, vatandaşın vazifesi, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin mesaisi ile elde edilen ve yakında istihsal edilecek semereler hakkında bir konferans verilecektir.

* Bandonun bir parçasından sonra Muallim Mektebi talebesinden biri öz Türkçe bir manzume okuyacaktır.

* İboşların Ali Ağa ve müezzin Hakkı Efendi tarafından milli türküler çalınıp söylenilecektir.

* Muallim Mektebi talebesinden bir efendi tarafından öz Türkçe güzel bir manzume okunacaktır.

* Dil yıldönümü hatırası olarak yaptırılacak rozetler halka dağıtılacak.

* Halkevi ve ilim müesseseleriyle arzu eden sair müesseseler gündüz bayraklarla gece elektriklerle tenvir edilecektir.

* 26 Eylül Dil Bayramı hazırlık kılavuzu, Halkevindeki toplantıya gelenler hazırlanan büfeden izaz olunacaktır.

Halkevi tarafından yapılan kutlama programı uyarınca şehir, bayrak ve murt dallarıyla süslenmiş, bayrama özel yaptırılan rozetler dağıtılmış, şehrin muhtelif yerlerine yerleştirilen radyolarla Ankara ve İstanbul’da verilen konferans ve nutuklar dinlenmiştir. Akşam kutlamaları CHF ve Halkevi Başkanı olan Süreyya Bey’in dil bayramının özünü ve inceliklerini anlattığı saat 20.00’deki konuşmasıyla başlamıştır. Süreyya Bey’in konuşmasından sonra ilk tedrisat müfettişlerinden Ali Rıza Bey Türk diline dair bir konuşma yapmış, Erkek Muallim Mektebi öğrencileri çeşitli manzumeler okumuş, İboşların Ali Ağa ile müezzin Hakkı Efendi de milli türküler söylemiştir (Türk Sözü, 27 Eylül 1934; Türk Sözü, 28 Eylül 1934). Adana

Halkevi, Dil Bayramını ilerleyen yıllarda da gerçekleştirdiği etkinliklerle kutlamıştır.

Cumhuriyet Bayramı (29 Ekim)

Adana Halkevinin faaliyete geçtiği 1933 yılı, cumhuriyetin ilanının onuncu yılına denk geldiğinden Cumhuriyet Bayramı kutlamasına özel önem verilmiştir. Bu nedenle hazırlıklara aylar öncesinden başlanmıştır (Yeni Adana, 17 Temmuz 1933; 9 Teşrinievvel 1933; Türk Sözü, 26 Temmuz 1933).⁶ Yeni açılmasına rağmen Halkevi de bu süreçte aktif olarak rol almıştır (Türk Sözü, 26 Temmuz 1933; 23 Teşrinievvel 1933; 26 Teşrinievvel 1933; 27 Teşrinievvel 1933).⁷

Cumhuriyet Marşı'nın halk tarafından öğrenilmesi için yoğun çaba sarf eden Halkevi, 14 Ekimden itibaren Namık Kemal Mektebi'nin salonunda fırka bandosu tarafından öğrencilere yönelik çalışmalar başlatmıştır. Öğrencilerin yanı sıra vatandaşların da marşı öğrenmesi için gayret gösterilmiştir (Yeni Adana, 15 Teşrinievvel 1933). Bu doğrultuda mekteplerin musiki muallimleri akşamları Erkek Lisesi'nde kurs verirken, Kolordu civarındaki belediyeye ait arsada da bando eşliğinde çalışmalar yapılmıştır (Yeni Adana, 13 Teşrinievvel 1933; 15 Teşrinievvel 1933; 19 Teşrinievvel 1933).

Cumhuriyet Marşı'nın Adanalılar tarafından öğrenmesi için çaba harcayan Halkevi, şehrin süslenmesine katkı sağlamak amacıyla Halkevi önüne bir tane de tak yaptırmıştır (Yeni Adana, 17 Teşrinievvel 1933). Bunun yanı sıra Temsil Şubesi de CHF'na ait sinemada sahnelemek üzere *Uyanış*, *Mahkeme-i Şeriyeye* ve *İstiklâl* adlı piyesleri hazırlamaya başlamıştır (Yeni Adana, 9 Teşrinievvel 1933; 13 Ekim 1933). Hatta şube, Yeni Adana Gazetesi'ne verdiği ilanla, bayram münasebetiyle hazırlamakta olduğu temsillere dair fikir alışverişinde bulunmak üzere şube üyesi olsun olmasın herkesi Halkevine davet etmiştir (Yeni Adana, 3 Teşrinievvel 1933). Ayrıca bayramın ilk gün kutlamaları kapsamında CHF ile Halkevinin yeni binası da hizmete açılmıştır (Türk Sözü, 30 Teşrinievvel 1933). Açılıştan sonra Yıldız Parkı'nda *Yarım Osman* piyesi sahnelenmiştir. Temsillere bayramın ikinci (Yeni Adana, 30 Teşrinievvel 1933; 31 Teşrinievvel 1933) ve üçüncü gününde de devam edilmiştir.⁸

Bayram münasebetiyle devlet büyüklerine kutlama telgrafı çekilerek duyulan minnet ve şükran belirtilmiştir. Bunlardan Atatürk'e çekilen telgraflar şu şekildedir (Türk Sözü, 29 Teşrinievvel 1933; 30 Teşrinievvel

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Çanak, 2013: 1-25; Çanak, 2016: 97-151; Çanak, 2020: 13-74).

7 Kutlamalar kapsamında Yağ Cami civarındaki okuma odasında cumhuriyet döneminde Adana'da sağlık alanında verilen mücadeleyi gösterir bir sergi açılmıştır (Türk Sözü, 31 Teşrinievvel 1933).

8 Bayramın üçüncü gününde *İstiklâl ile Mahkeme-i Şeriyeye* isimli piyesler sahnelenmiştir (Yeni Adana, 1 Teşrinisani 1933).

1933; 31 Teşrinievvel 1933; Yeni Adana, 30 Teşrinievvel 1933; 31 Teşrinievvel 1933):

Cumhur Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine:

Eşsiz dehanızın açtığı nurlu izden yürümeye ant etmiş olan Adana Halkevi, en yüksek eserimiz olan cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü can ve yürekten kutlular; kurtarıcı başbuğuna sonsuz saygılarını değerli varlığına da sıhhat ve saadet dileklerini sunar efendim Hazretleri.

Halkevi Reis V. Şadi

Bayram kapsamında gerçekleştirilen toprak alma merasimi üzerine de Atatürk'e şu telgraf çekilmiştir (Yeni Adana, 1 Teşrinisani 1933):

Ulu Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine:

Cihanı hayrete düşüren büyük eserleriniz, inkılap ve cumhuriyetin onuncu yaşını candan kutlularken Türk varlığının kurtarıcı rehberine minnet ve şükranlarımızı bildirmek üzere açtığınız yolda ölmüş Adanalıların kanını ve gönüllerini taşıyan toprağımızdan sunulmak üzere bir avuç aldık. Büyük eserinizi korumakta yurt çocuklarının birliğini, beraberliğini ve yurt kurtarıcısının açtığı ülküye Adanalıların bağlılığını bu ılık ve cömert topraktan dinleyeceksiniz. Sonsuz saygılarımızı candan sunarız Ulu Reisimiz.

Halkevi Reis V. Şadi

Adana Halkevi, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da aktif olarak rol oynamıştır.

Sonuç

Halkevleri, Cumhuriyet değerlerini bireylere yaşayarak öğretmek amacıyla kurulmuş ve bu doğrultuda da faaliyetler geręekleřtirmiřlerdir. Bunu yaparken bireylerin cumhuriyet rejimi ile değerlerini yaşayarak öğrenebilmesi için okuma-yazma kursları, tiyatro, şiir yaşışmaları, gezi, sosyal yardım faaliyetleri ve spor müsabakaları gibi çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu süreçte bir taraftan da topluma milli kimlik kazandırmak istemişlerdir. Adana Halkevi de halkevlerinin misyonu doğrultusunda faaliyetler geręekleřtirmiřtir. Bu bağlamda halkevlerinin açılış yıldönümü, Atatürk günü, İnönü günü, Çanakkale zaferi, İkinci İnönü zaferi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası, 19 Mayıs gençlik ve Spor Bayramı, Lozan zaferi, Zafer Bayramı, Dil Bayramı ve Cumhuriyet Bayramı gibi Türk milleti açısından önem arz eden günleri de düzenlemiş olduğu etkinliklerle kutlamıştır. Bunun yanı sıra Adana'nın Kurtuluş Bayramı, Montrö Zaferi, Preveze Deniz Zaferi ve Toprak Bayramı gibi günlerde düzenlenen etkinliklere destek vermiştir. Bu bağlamda günün anlam ve önemine dikkat çeken konferanslar düzenlemiş, temsiller sahnelemiş, söylevler vermiş, müzik yayını yapmış, konserler organize etmiş ve şiir dinletileri geręekleřtirmiřtir. Geręekleřtirdięi bu törenlerle de Türk halkının milli değerlerinin, vatan sevgisinin ve toplumsal hafızasının canlı kalmasını sağlayarak toplumsal birlik ve beraberlik ile aidiyet duygusunun oluşmasına çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akgünler (1935-1936).

Görüşler (1937-1944).

Türk Sözü (1931-1944).

Yeni Adana (1933-1949).

Kitaplar ve Makaleler

Adana Halkevi, (1938). Adana.

Çanak, E. (2013). *Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.86, s.1-25.

Çanak, E. (2014). *Atatürk'ün Adana Ziyaretleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXX, S.90, s.49-81.

Çanak, E. (2016). *Atatürk ve Adana*, Gece Yayınevi, Ankara.

Çanak, E. (2022). *Adana Halkevi'nin Millî Coşkuya Katkısı*, Toplumsal Tarih, S.337, s.50-53.

Özacun, O. (1996). Halkevlerinin Dramı, *Kebikeç* II, S.3, s.91-92.

Sansar, F., Karataş, A., Memili, S., Batar, H. (2016). *Çukurova Milli Mücadele Hatıraları-I*, Çukurova Fuarçılık A.Ş. Yayınları, Adana.

”

BÖLÜM 5

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BALKAN MİSÂKİ VE ÖNEMİ

İsmail ÖZER¹

¹ Doç.Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismailozer@odu.edu.tr , 0000-0001-5910-4216

Giriş

Balkan coğrafyası, 19. yüzyılın başından günümüze Avrupa'nın en problemli yerlerinden birisi olmuştur. Avrupa'nın büyük güçleri arasında anlaşmazlıkların önemli bir kısmı bu bölgede doğmuş, büyümüş ve nihayetinde savaşla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya savaşından sonra Romanya, Çarlık Rusya'dan Besarabya, Macaristan'dan Transilvanya ve Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı ele geçirmiştir. Bulgaristan, Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a, Makedonya'nın bir kısmını da Yugoslavya'ya kaptırmış, Ege Denizi ile bağlantısı kesilerek küçük bir kara devleti haline gelmiştir (Eyicil,2004:339). Balkanlar'da küresel güçler tarafından yapılan bu düzenlemeler çatışmalara altyapı hazırlayan sorunlar ortaya çıkarmıştır (Yılmaz 2017:446). Bu çerçevede Balkan devletleri, gerek Balkan Savaşları gerekse Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan uyumsuzlukların çözülmesi için gayret sarf etmiş ve kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır.

Balkanlar, Türkiye'nin muhafazası açısından hassasiyetle takip etmesi gereken bir bölge idi. Batıdan yönelebilecek tehlikeler için emniyet altına alınması gerekmekteydi. Balkan coğrafyasındaki çatışma ve anlaşmazlıkların temelinde bölgeye büyük güçler tarafından yapılan dış müdahaleler yer almakta olduğundan Türkiye'yi de içine alabilecek bir savaşa zemin hazırlayan bu müdahaleleri engellemenin tek yolu Balkan ülkelerinin birbirleri ile iş birliği içerisinde bulunmasından geçmekteydi. Türkiye açısından Balkanlar'da kalıcı bir barış ancak bölge devletleri ile kalıcı dostluk kurularak sağlanabilirdi. Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devleti'nin dış politika esaslarını Kurtuluş Savaşı içerisinde belirlemeye başlamıştır. 8 Eylül 1922'de İzmir yolunda "Yunanlıları yenip ezdik. Fakat memleketin selameti ve Akdeniz'in huzuru için yakında Yunanlılara elimi uzatacağım ve onlarla bir anlaşma yapacağım" ifadesinde ve 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı aşağıdaki konuşmasında Türk Dış Politikasının ipuçları görülmekte idi (İrmak, 1978: 18):

"Bulgar halkının menfaatlerinin Türkiye ile müşterek olduğunu takdir ettiğime eminim. Bulgaristan'ın evvel ve âhir bu alâkanın icabatına tevessül eyleyeceğine kanaatim vardır. Türkiye dostluğunun kendilerine temin edeceği menafii azîmeden Bulgarların gafil kalacağı zannedilemez. Arnavutluk Hükümetine gelince: Bu hükümeti İslamiye halkıyla asırlarca beraber yaşadık. Uzun zamanlar kendileriyle tevhidi hayat ve mukadderat eyledik. Harbi Umumiden sonra Yugoslavya Devleti şekline inkilâb eden eski Sırbistan'ın menafii hayatiyesiyle alâkadar hedefler vardır ki, bu hedefler, bugün bize mütecaviz düşmanın elindedir" (TBMMZC, 1338: 12).

Atatürk döneminde Türkiye, dış politikası vasıtası ile kendi varlığını ve bu varlığın dayanağı olan Türk kimliğini meşrulaştırma gayreti içerisinde-

de olmuş, milli kimlik ve milli devlet ilişkisini milli dış siyasetin kaynağı yapmayı hedeflemiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikası iki ana eksen etrafında dönmekteydi:

1- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığının korunması ve Lozan Antlaşması ile oluşan statikonun devam ettirilmesi ile Sovyetlerin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliği sağlanması,

2- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik, milli ve üniter rejiminin korunması (Karpaz, 2012: 249).

Türkiye, eski toprakları üzerinde bir hak iddiasında bulunmadığı için 1923 Lozan Antlaşması sonrasındaki süreçte Balkan devletleri ile ilişkilerini geliştirebilmek için önemli bir ivme yakalamıştır. Atatürk, Balkanlar'da bir ittifak oluşturmayı geniş bir planın parçası olarak değerlendirmekteydi. Balkanlar'da kuvvetli bir birlik kurmak ve böylece batı sınırlarından gelmesi muhtemel tehlikelere karşı bir güvenlik duvarı meydana getirmek istiyordu (Özer, 2017: 480). Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki bu bağ Türkiye'nin Avrupa sistemi ile daha organik bir bağ kurmasına da yardımcı olabilirdi (Sander, 2013: 179). Bu çerçevede 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan, 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ve 30 Ekim 1930'da Yunanistan ile dostluk ve iş birliği antlaşmaları imza edilmiştir (Yılmaz 2017:446). Yapılan bu anlaşmalarla Türkiye ile Balkan devletleri arasındaki ilişkiler iyileştirilmiş ve iş birliği yapılması için gerekli olan barış ve dostluk ortamı hazırlanmaya çalışılmıştır. 1920 Küçük Antant(Little Entente), 1925 Locarno (Pact of Locarno), 1928 Kellog-Briand Paketi (Kellog-Briand Pact) ve 1929 Litvinov Protokolü (Litvinov Agreement) gibi anlaşmalara bakıldığında devletlerin kendilerine güvenlik çemberi oluşturmak için ittifak arayışlarına girdiği görülmektedir (Akandere 2003:252). Bu gelişmeleri hassasiyetle takip eden Türkiye ve Yunanistan, mevcut sınırlarının değişmesinden yana olmadıklarından Balkanlar'da bir ittifak kurulması için gayret eden en aktif devletler olmuşlardır. Özellikle İtalya'nın durumundan çok tedirgin olan Türkiye açısından Balkanlar'da böylesine bir güvence çok önem taşımaktaydı (Ateş, 1986: 91). Türkiye, muhtemel bir İtalya-Bulgaristan ittifakı'na Yunanistan'ın dahil olmasını istemiyordu (Sönmezoglu, 2015: 358).

İki savaş arasındaki bu hassas dönemde Balkanlara barış getirebilmek adına atılan, yurttan sulh cihanda sulh ilkesine de uygun adımlar, Türkiye ile Yunanistan arasında sıcak yakınlaşma ile başlayıp Balkan ülkeleri arasında konferansların başlamasına daha sonra ise Balkan Misâkı'nın imzalanmasına doğru hızlı bir seyir izlemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşiv belgeleri, Türk Basınındaki haber ve yorumlar ile konu hakkında çalışılmış olan akademik literatüre dayanan bu araştırma makalesinde Balkan Misâkı öncesi ve sonrası

farklı bir bakış tarzı ile anlatılmaya çalışılarak Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda şekillenen Türk Dış Politikası, misâk'a üye devletlerin anlaşmanın inşasındaki rolleri ve Balkan Misâkı olarak tarihe geçen bu anlaşmada ikisi de Balkan ülkesi olan Bulgaristan ve Arnavutluk'un neden misâk dışında kaldıkları açığa çıkarılmak istenilmiştir. Literatürde genel olarak pakt şeklinde geçmesine rağmen dönemin birinci el Türk kaynaklarında misâk şeklinde kullandığından çalışmamızda da misâk kelimesi tercih edilmiştir. Aynı zamanda pakt kelimesi dış politikada genellikle saldırgan bir mana ihtiva etmektedir. Oysaki yapılan bu anlaşma saldırgan bir içerikte olmadığından misâk kelimesini kullanmayı daha uygun gördük.

1- Balkan Misâkı Öncesi Balkan Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler

Balkan devletleri arasındaki münasebetlerin düzelmesi hususunda en önemli gelişmelerden birisi 1891'de kurulmuş olan Uluslararası Barış Bürosu (International Peace Bureau-IPB) tarafından 27.si 1929 yılında Yunanistan'ın başkenti Atina'da düzenlenen Barış Kongresi'dir. Bu kongrede Yunan eski başbakanlarından Alexandros Papanastasiou, Balkan devletleri arasındaki problemleri müzakere etmek üzere Balkan Birliği Enstitüsü kurulmasını teklif etmiştir (Akşin, 1991: 259). Bu girişime olumlu bakan kongre, Balkan Konferansı'nın yapılması kararını almıştır. Bulgaristan, sınırları dışında kalan Bulgar azınlıklar meselesini konferansta gündeme getirmek isterken Yugoslavya böyle bir konunun konuşulması halinde konferansa katılmayacaklarını beyan etmiştir. Bulgaristan, II. Balkan ve I. Dünya Savaşı sonrasındaki anlaşmalar ile büyük toprak kaybına uğramıştı. Bulgaristan'ın problem yaşadığı ülkelerden birisi olan Yugoslavya, kendi hakimiyetindeki Bulgar azınlığa haklar verilmesini kabul etmiyordu (BCA 30.10.0/226-523-13). Hatta 1932 yılında İstanbul'da toplanan Balkan Konferansına gelen Yugoslavya temsilcileri Bulgar'ların bir millet değil kavim olduklarından hareketle Yugoslavya'ya iltihak etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir (BCA 30.10.0/240-621-4). Yugoslavya, Makedonya'da Bulgar azınlığa ait bütün eğitim-kültür kurumlarını kapatmış, Bulgarca her türlü neşriyatı ki buna İncil de dahil yasaklamıştır. Hatta altı yüz kırk bir Bulgar öğretmeni ve Bulgar eğitim sistemi ile eğitim görmüş otuz yedi bin öğrenciyi sınır dışı etmiştir. Bu şartlar altında yaşayamayan altı yüz bin Bulgar, Makedonya'yı terk ederek Bulgaristan'a geçmişlerdir. Romanya, Makedonya'da ikamet etmekte olan Ulahları güney Dobruca'ya iskân etmiş böylece toprakları elinden alınan yerli Bulgarlar ile muhacir Ulahlar arasında kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Yunan-Bulgar anlaşmazlığının temelinde ise Bulgar'ların Ege Denizine çıkmak için Selanik şehrini istemeleri ve 1931 Hoover Moratorium'u gereğince Bulgaristan'ın Yunanistan'a vermekle mükellef olduğu tamirat ödemesi yatmaktaydı. Bulgaristan mali durumundan dolayı bu ödemeyi erteleyince Yunanistan da 9 Aralık 1927

tarihli Molloff-Caphandaris Mukavelenamesi ile Makedonya’da mallarına el koyduğu Bulgar azınlığa vermeyi taahhüt ettiği altmış üç milyon leva’yı ödememiştir (BCA 30.10.0/226- 523-13). Bu noktada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Bulgaristan kendi ırkdaşlarına yapılan muameleden şikâyet ederken, kendi tabiiyetindeki Türk azınlığa da iyi davranmamıştır. 1933 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda durum şöyle özetlenmiştir:

“...Çingeneler hariç tutulursa yarım milyondan az olmayan Türklerin, zamanın tahripkâr tesiratına ve emsali sık görüldüğü gibi ferden Bulgarlığa temasüllerine imkan bırakılması milli bir hata teşkil edeceği mülahazasında bulunduğumuzdan Pomaklardan başlanarak Bulgaristan Türklerinin memleketimize aldırılmaları zaruret kesbetmiştir. Çingenelerin hiç olmasa burada ehliperde denilen ve şehirde sakin olup Türkçe konuşan kısmını da memlekete kabul ve hicrete teşvik ederek Protestan propagandasından kurtarmak çok isabetli olacaktır. Bulgar hükümeti ahden kabul ettiği hicret hakkını fiiliyatta hiçe indirmekte, hele Pomakların isimlerini ağzımıza bile almamıza tahammül etmemektedirler” (BCA 30.10.0/241-629-15).

Bulgar Çiftçi Partisi Koşukavak Mebusu Hacı Galip oğlu Hüseyin Efendi 1933 yılı ağustos ayında Sürmenler İstasyonu civarında güpegündüz öldürülmesine rağmen Bulgar Hükümeti ne onun ne de aynı şehirde yakın bir zamanda öldürülen iki Türk’ün katillerini aramamıştır (BCA 30.10.0/241-630-25). Mestanlı ve Kırcaali’de Türklerin evlerine baskınlar yapılmış, paraları çalınmış, bazı Türkler Bulgaristan’ın kuzeyine sürgün edilmişlerdir (BCA 30.10.0/241-630-27). Türkçe yayın yapan Deliorman Gazetesi sahibi Mahmut Necmettin Bey 24 Ağustos 1933’te Gorna Banja’da evine giderken kaçırılmış ölesiye dövülerek bir çukura atılmıştır (BCA 30.10.0/241-630-40).

5 Ekim 1930’da Atina Üniversitesinde toplanan Birinci Balkan Konferansı’na (BCA 30.18.1.2/14-62-12) Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan katılmışlardır (Hatipoğlu, 1997: 160). Konferansa başkanlık eden Alexandros Papanastasiou, toplanma amaçlarının Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkların savaşla çözülmesine engel olarak Balkanlar’da fikri ve iktisadi birlik gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1930: 3). Birinci Balkan Konferansında üzerinde uzlaşılan kararlar şunlardır: Balkan devletleri arasında Dışişleri Bakanları’nın katılımı ile yıllık toplantılar yapmak, yaşanabilecek her türlü sorunu barışçı yollarla çözmeyi gaye edinen bir misâk hazırlamak, sosyo-kültürel, siyasi ve iktisadi yakınlaşmayı sağlayarak uzun dönemde bir Balkan Birliği’nin altyapısını oluşturabilmek (Ateş 1986:91). Bu kararlar Türk basını tarafından tarih boyunca birbirleri arasındaki problemleri savaş yolu ile halleden devletlerin herhangi bir büyük devletin etkisi altında

kalmaksızın barış umudu ile aynı masa etrafında oturabilmeleri açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet 1930b:1). Konferansın ardından hem alınan kararlar hakkında fikir teatisi yapmak hem de bundan sonraki süreçte Balkanlar'da yaşayan milletlerin nasıl bir araya gelebilecekleri hususunda bir nizamname hazırlamak için 4 Aralık 1930'da (BCA 30.18.1.2/15-78-8) Sofya'da Balkan Gazetecileri Toplantısı gerçekleştirilmiştir (BCA 30.18.1.2/16-82-18).

20-26 Ekim 1931 tarihleri arasında İstanbul'da (Cumhuriyet, 1931a: 4) Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya Dışişleri Bakanları'nın katılımı ile toplanan İkinci Balkan Konferansında (Cumhuriyet 1931b:1) merkezi İstanbul olmak üzere Balkan Enstitüsü kurulması kararlaştırılmış, gümrük birliği konusunda çalışmalar yapılmıştır (Cumhuriyet, 1931c: 1). Temsilciler, İstanbul'da yapılan toplantıların ardından kapanış töreni için 26 Ekim 1931 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdir. Atatürk, Ankara'da katılımcılara hitap ederek Balkan ülkelerinin ortak kökleri olduğunu vurgulayarak Balkan milletlerinin geleceğinin birbirleri arasında yaşanmış geçmişteki kötü hatıralarda değil, mazideki sağlam bağlarda aranması gerektiğini belirtmiş, dünyadaki siyasi ve askeri gelişmelerin de Balkan ülkeleri arasında yakınlaşmayı zorunlu kıldığını vurgulamıştır (Cumhuriyet, 1931d: 1). Balkan Konferansı'na katılmak için Pire üzerinden gelecek Balkan milletlerine ait temsilcilerin yol masrafları Türk hükümetince karşılanmıştır (BCA 30.18.1.2/22-59-6). Aynı zamanda IPB başkanı Henri Marie La Fontaine, Ludwig Quidde ve Die Welt am Montag Gazetesi müdürü Helmut von Gerlach konferansı izlemek üzere İstanbul'a gelmişlerdir (BCA 30.18.1.2/23-70-10). Konferansı izlemeye gelen Arnavut gazeteci Nebil Çıka değerlendirmelerini şu şekilde aktarmıştır:

“İkinci Balkan Konferansında görüşülmesi gereken en önemli mesele azınlıklar meselesi idi. Bu meselenin hallinin diğer daha mühim meselelerinin çözülmesine bağlı olduğunun ifade edilmesi bizleri tatmin etmedi. Çünkü kalplerinde hançer saplı mağdur milletler böyle dolambaçlı siyaseti istemezler. Bugün Türkiye cihana karşı sulhperver bir vaziyet almıştır. Fakat Türkiye cihan siyasetindeki rolünü müdiriştir. Beynelmül sil siyasetteki mevkiini sulhperverliğine rağmen feda etmek istemez. Strasında o cihan siyaseti sahnesinde arzı endam edecektir” (BCA 30.10.0/233-570-15).

Türkiye, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk dış işleri bakanlarının katılımı ile 22 Ekim 1932 tarihinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansında Balkan Birliği düşüncesi açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır (Cumhuriyet, 1931e: 1). Toprak talebinin diğer ülkelerce kabul edilmemesi üzerine Bulgaristan konferansı terk etmiş, onu azınlıklar meselesinin halledilmediğini ifade eden Arnavutluk takip etmiştir (Sander, 2018: 9). Bulgaristan ve Arnavutluk'un konferanstan ayrılmasından sonra Türkiye, Romanya, Yuna-

nistan ve Yugoslavya ekonomik ve sosyal meseleler üzerinde fikir teatisi yapmışlar ve Balkan Gümrük Birliği konusunda uzlaşmaya çalışmışlardır (Gönlübol ve Sar, 1996: 97). Bükreş Büyükelçisi H. Suphi Tanrıöver konferans sırasında Bulgar'ların diğer Balkan ülkelerinde yaşayan ırkdaşları dışında başka hiçbir mesele ile ilgilenmek istemediklerini söyleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bulgar murahhasları Balkan Milletleri Birliği fikrini kendi ekalliyet davalarını halletmek için bir vasıta saymaya devam ediyorlar. Yugoslavlar ise dördüncü konferansın başkentleri Belgrat'ta toplanmasını kabul etmemek suretiyle buna açıkça kapalı olduklarını gösterdiler. Yugoslavlar mümkün mertebe vakit kazanmak ve Türk, Arnavut, Bulgar vb. bütün azınlıkları cebr ile temsil etmek fikrindedirler” (BCA 30.10.0/226-524-3).

Konferansa Yunan baş delegesi olarak katılan Papanastasiou'nun değerlendirmesi ise şöyledir:

“Bulgar heyet daha konferansın başında içtimalara iştirak etmesi için şart olarak Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya heyetlerinden Balkanlar'da iyi ilişkiler geliştirilmesine mani olan meselelerin halli için iki taraflı müzakerelere imkan temin olunmasını talep etmiştir. Ancak bu hususta vaat aldıktan sonra Bulgar heyeti Balkan Paktı, müteakabil muavenet ve ekalliyetler meselelerini muhtevi bulunan ruznameye rey vermişlerdir. Fakat siyasi komisyonda Balkan Paktı müzakere edilmeye başlanınca Bulgar heyet, ekalliyetler meselesi müzakere edilinceye kadar bu meselenin tehir edilmesini teklif etmiştir. Bu hal Balkan Konferansını devletler arasında akdedilebilecek anlaşmalara bağlı kılacağından kabul edilemezdi. Biz böyle bir mesuliyeti deruhte edemedik çünkü hükümetlere tabi değiliz, serbestiz. Çalışmamız hükümetler arasında anlaşma şartına değil delegelerin iyi niyetine bağlıdır. Bulgar teklifi bu güne kadar takip ettiğimiz çalışma usullerine, yani hükümetlere bağlı olmayarak, Balkan milletleri arasında itimat duyguları hasıl olması ve bu suretle hükümetler arasında anlaşma zemini hazırlanması dileğine muhaliftir”

Arnavutluk delegesi Mehmet Konitza “Her şeye rağmen konferansta pakt kabul edilmiş ve tasdik edilmek üzere Balkan hükümetlerine tevdiî kararlaştırılmıştır. Misâkı, Balkan milletleri arasında itimat duygularının husulüne hizmet edecek bir amil addederim. Anlaşma ancak bu itimat duyguları üzerine teessüs edilebilir” (BCA 30.10.0/251-694-27) şeklinde görüş bildirirken Arnavutluk Dış İşleri Bakanı Cafer Bey de Balkan muvazenesi hususunda Türkiye'nin ne derece ehemmiyeti haiz olduğunu, Türkler ve Arnavutlar arasındaki dostluğun yalnız hissiyata değil, Balkanlar'da müşterek menfaatlere de bağlı bulunduğunu beyan etmiştir (BCA 30.10.0/233-571-4). Türkiye Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen de raporunda durumu şu şekilde anlatmıştır:

“İtalya, Balkan Birliği mefkûresinin gerçekleşmesini istememektedir. Yugoslavya böyle bir birlik içerisinde karşısına daha güçlü çıkabileceği gibi, Arnavutluk, İtalya'nın baskısından kurtulabilecektir. İtalya'nın Yugoslavya'ya karşı kullanabileceği en kuvvetli silah olan azınlıklar meselesi için Bulgaristan ve Arnavutluk'a ihtiyacı var. Üçüncü Balkan Konferansı'nın tehir edilmesini isteyen Bulgaristan ve Arnavutluk'un azınlıklar meselesi halledilmediği için Bükreş'e gitmeyeceklerini beyan etmeleri aynı kaynaktan yönlendirildiklerini göstermektedir. Fransa da bu girişime sıcak bakmıyor. Yugoslavya ve Romanya'nın Fransa güdümündeki Küçük Antant ile irtibatlarının gevşemesinden korkmaktadır. Fransa ancak kendi dış politika çizgisinde yürüyecek bir Balkan Birliğine rıza gösterebilir (BCA 30.10.0/226.523.30).

1933 yılında Balkan ülkeleri arasında birlik oluşturma çabaları da hız kazanmıştır. 4 Ekim 1933 tarihinde Yugoslavya Kralı Aleksander Karadordević (Gökçen, 2016: 671) ve 17 Ekim 1933 tarihinde Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'nun Türkiye ziyaretleri Balkan Misâki'nin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Ancak, Balkan ülkelerinin bir araya gelmesi için en önemli aşama Türk-Yunan dostluğunun gerçekleşebilmesi idi. Türk-Yunan birlikteliği Balkan Birliği'nin de kaderini belirleyen ana etmendi. Türkiye Cumhuriyeti, Balkanlar'da barış ortamı oluşturmayı amaçlayan tüm girişimleri teşvik etmiştir. Örneğin Yunan Dışişleri Bakanı Konstantinos Rentis'in -başarılı olamasa da- 19 Temmuz 1925 tarihinde Balkan ülkelerin tümünün aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde zorunlu tahkim ilkesinin kabul edilmesini teklifini desteklemiştir (Metin, 2019: 316). Türkiye ve Yunanistan arasındaki uzlaşmacı dış politikada Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'nün gayretleri etkili olmuştur. Atatürk başta olmak üzere Türk devlet adamları Yunanistan'a karşı düşmanca bir tutum takınmamaya gayret sarf etmişlerdir. Venizelos'un başbakan olması ile Yunan dış politikasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. 1929'da tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran ve özellikle de İtalya'nın Akdeniz havzası ile Balkanlar üzerindeki revizyonist dış politikası Türk-Yunan ilişkilerinin yakınlaşmasında etkili olmuştur (Yalçın, 2007: 272). Venizelos sonrasında 10 Mart 1933'te iktidara gelen Panayotis Tsaldaris de kendinden önce başlayan bu dostluk havasını devam ettirmiştir. Tsaldaris, Bulgaristan'ın Balkanlar'da gerçekleştirmeye çalıştığı yayılmacı politikadan hoşnut değildi. Türkiye ve Yunanistan hem iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek hem de Balkanlar'da bir güç birliği yapabilmek için bir dostluk antlaşması imzalamayı kararlaştırmışlardır (Çakmak, 2007: 1272). Tsaldaris, hem iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirecek antlaşmayı imzalamak (Cumhuriyet 1933a:1) hem de Balkan Birliği'nin bir an evvel gerçekleştirilmesi için nelerin yapılması gerektiği hususunda görüşmek üzere Türkiye'ye resmi bir ziyaret

gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 1933b: 1). Tsaldaris, bu ziyaretin önemini yola çıkmadan önce parlamentoda Türk-Yunan ilişkilerini şöyle değerlendirmiştir:

“Kardeşler arasında zuhur etmiş olacak en şiddetli kavgalar dahi kardeşliği ortadan kaldırmazsa Türklerle Yunanlılar arasında da böyle olmuştur diyebiliriz. Benim kanaatime göre biz Türk-Yunan dostluğu ile yalnız iki millet arasında sulha hizmet etmekle kalmış olmuyoruz. Ben, bu dostlukta cihan sulhuna hizmet eden kuvvetli temellerden birini görüyorum. Herkesin daha düne kadar bütün fenalıklara mazhar olmak istidadında bir diyar olarak bildiği Balkanla’rda barış tesis etmeye çalışan iki millete mensup olmakla alabildiğine memnun ve müftehir olabiliriz” (Cumhuriyet, 1933c: 1).

Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos da Tsaldaris’i destekler mahiyette konuşarak Avrupa ülkelerinin gerginlikleri ve çatışmalarına karşın Türkiye ve Yunanistan’ın uluslararası siyaseti birlikte tetkik edeceklerini söylemiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933a: 1). Türk basınında çıkan haberlere göre Tsaldaris’in Yunan Parlamentosunda yaptığı açıklama memnuniyetle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 1933d: 1). 10 Eylül’de Başbakan Tsaldaris, Dışişleri Bakanı Maximos ve İktisat Bakanı G. Pesmazoglou İstanbul’da sıcak bir şekilde karşılanmışlardır (Hakimiyeti Milliye, 1933a: 1). Özel bir tren tahsis edilen heyet 11 Eylül’de Ankara’ya ulaşmıştır. Misafirperverlikten dolayı memnuniyetini ifade eden Yunan Başbakanı Tsaldaris şunları söylemiştir: “Türk-Yunan dostluğu bir numunedir. Bilhassa Balkan devletleri arasındaki münasebetlerde esasen böyle bir dostluk olmasını temenni ediyoruz. Milletler arasında bu nevi dostlukların teessüsü sayesinde ki dünya harplerin ve nizaların tahripkâr tesirlerinden kurtularak rahat edecektir” (Cumhuriyet 1933e:1). Atatürk tarafından kabul edilen heyet şerefine İsmet İnönü tarafından bir akşam yemeği tertip edilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933b: 1). İnönü, Türkiye ve Yunanistan arasındaki iş birliğinin temelinde iki devletin karşılıklı çıkarlarının uyuşmasının yattığını ifade etmiştir. İnönü’nün konuşmasını müteakiben söz alan Tsaldaris de cevaben şöyle konuşmuştur: “Türkler ve Yunanlılar yalnızca memleketlerimiz arasındaki sorunları halletmekle kalmadık, karşılıklı anlaşma havası vücud getirdik” (Cumhuriyet, 1933e: 1). Yunan Dışişleri Bakanı Maximos da Türk Yunan dostluğunun tüm dünya milletlerine özellikle de kendi coğrafyalarındaki Balkan ülkelerine örnek teşkil etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türk ve Yunan heyetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 14 Eylül 1933 tarihinde “Samimî Anlaşma Misâkı” (Pacte d’Entente Cordiale) imzalanmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1933c: 1). Bu anlaşmaya göre Türkiye ve Yunanistan şu hükümler üzerinde anlaşmışlardır:

1- Türkiye ve Yunanistan, sınırlarının dış müdahale ve taarruzdan korunmasının karşılıklı olarak güvence altında olduğunu kabul etmişlerdir.

2- Türkiye ve Yunanistan, uluslararası politikada birbirlerini ilgilendiren her konuda önceden danışmada bulunmayı karşılıklı çıkarlarına uygun bulmuşlardır.

3- Türkiye ve Yunanistan, tüm uluslararası toplantılarda birbirlerinin çıkarları doğrultusunda dayanışma içerisinde olmayı kabul etmişlerdir.

4- Samimi Anlaşma Misâkı taraflardan birisi itiraz etmediği sürece imzasından sonraki her on yılda kendini yeniler (TBMMZC, 1934: 14).

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras antlaşmanın tüm ülkeler ile açık ve samimi siyaset yapmak isteyen Türk dış politikasına uygun olduğunu söyleyerek anlaşmayı şöyle değerlendirmişlerdir:

“Türk-Yunan iş birliğinin bütün Balkan devletlerini bir arada çalışmaya doğru götüreceği yol üzerinde bir merhale teşkil ettiğini ehemmiyetle kaydetmek iyi olur. Yakın doğu memleketleri arasında sıkı bir iş birliği vücuda getirilmesi, siyasi olduğu kadar iktisadi sebeplerden dolayı da önemlidir. Ancak bu fikirle meşbu olaraktır ki, siyasi istikrarın idamesini ve iktisadi yükselişin hazırlanmasını umabiliriz. Hükümetlerimiz dünyanın bu anda girişmekte olduğu cidden vahim güçlüklerle dayanmamıza yardımcı dokunacağından emin bulunduğumuz kurucu bir siyaset tatbik etmektedir. İşte genişletmek ve tersin etmek için toplandığımız dostluğun ana hatları bunlardır” (Cumhuriyet, 1933f: 1).

Tsaldaris, 16 Eylül’de İstanbul’da yaptığı açıklamada Türkiye ve Yunanistan’ın barışa doğru koş tuğunu birlikte hareket etmek isteyen diğer devletlere de kapılarının açık olduğunu ifade etmiştir (Çakmak, 2007: 1272). Türk-Yunan dostluğunu pekiştiren bu antlaşma Yunan Parlamentosunda büyük sevinçle karşılanmış ve TBMM’ne tebriklerini iletmışlerdir (TBMMZC, 1933: 3). Yunan Parlamentosu bir jest olarak Türk milletvekillerinin Yunanistan’da demiryolları ile ücretsiz seyahat etmeleri hususunda bir karar çıkartınca TBMM de Yunan milletvekili ve senatörlerin Türk trenlerinde ücretsiz seyahat etmelerini kararlaştırmıştır (TBMMZC, 1934: 307).

Anlaşma, Bulgaristan tarafından olumsuz bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Bulgaristan, Akdeniz’e inmesinin önündeki en büyük engel olan Yunanistan artık Türkiye’nin koruması altına girmiş oluyordu (Yalçın, 2007: 274). Bulgar basınında Türk-Yunan iş birliğinin kendilerine yönelik mahzurlarını ifade eden yazılar çıkmaktaydı:

“Türk-Yunan Misâkı, Balkanların ve Yakın Şark’ın sulhunu, Türk-Yunan hudutlarının müştereken müdafaasını ve katiyetini temin etmektedir. Bu misâk bir ittifakı andırmaktadır. Türkiye ile Yunanistan, Trakya’daki hudutlarını müştereken müdafaayı deruhte etmişlerdir. Bulgaristan’ın çıkarlarına uymayan yeni bir durum ortaya çıkmış oluyor. Türk-Yunan Misâ-

ki Akdeniz'e çıkmamız için büyük bir engel teşkil etmektedir” (Cumhuriyet, 1933g: 1).

Türk Dışişlerince hükümete gönderilen bir yazıda da “Türkiye ile Bulgaristan arasındaki münasebetler resmîyette dostanedir fakat Türkiye ile Yunanistan arasında akdedilen anlaşma neticesinde Bulgaristan’ın Ege Denizinde bir mahreç elde etmesi güçleştiği için Bulgar Milleti arasında Türkiye’ye karşı bir husumet olduğu görülmektedir” değerlendirilmesi yapılmıştır (BCA 30.10.0/221-490-8).

Türkiye, Dördüncü Balkan Konferansı öncesinde Bulgaristan’ın endişelerini giderebilmek ve onları misâk’a girmeye ikna edebilmek için girişimlerde bulunmuştur. İnönü ve Tevfik Rüştü Aras, 20 Eylül 1933 tarihinde Bulgaristan’a giderek Türk-Yunan anlaşmasından tedirgin olan Bulgar kamuoyunu teskin etmeye çalışmışlardır (Cumhuriyet, 1933h: 1). İnönü ve Bulgaristan Başbakanı Nikola Mushanov 1929 yılında imza edilmiş olan “Bitarafılık, Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakem Muahedesi”ni beş yıl uzatan antlaşmayı imzalamışlardır (TBMMZC, 1935: 95). Türk heyeti, Bulgar-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde aracı olmak istemişse de Bulgarlar net bir cevap vermemişlerdir. Ancak Yunan konsolosluk işlerinde olduğu gibi Sovyetlerdeki Bulgar menfaatlerinin Türkiye tarafından himaye edilmesi Bulgar Hükümeti tarafından kabul edilmiştir (BCA 30.10.0/232-566-3).

Venizelos, Balkan Birliği hususunda görüşmelerde bulunmak üzere 26 Eylül 1933’te Türkiye’ye gelmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933d: 1). İstanbul’da Atatürk tarafından kabul edilen Venizelos, bu görüşme esnasında Balkan devletleri arasında yapılması muhtemel anlaşmanın Bulgaristan’ın ileriki süreçte katılmasına imkan verecek şekilde hazırlanarak imzalanmasının Balkanların sınırlarının güvenliği açısından önemli olduğunu söyleyerek bu fikrin Atatürk’ün planı ve eseri olduğunu belirtmiştir (Şimşir, 1981: 177). İki devlet adamı, askeri ve iktisadi olarak İtalyan nüfuzu altında adeta bir sömürge şeklinde bulunan Arnavutluk’un durumu netleşinceye kadar süreç dışında bırakılmasının uygun olacağı konusunda anlaşmışlardır (Türkeş, 1994: 133). İtalya, Arnavutluk’taki ekonomik nüfuzunu siyasal hakimiyete 27 Kasım 1926 tarihinde imzalanan Tiran Paktı (The Tirane Pact) ile dönüştürmüştür. Antlaşmaya göre İtalya Arnavutluk’un toprak bütünlüğünden sorumlu olurken tarafların üçüncü ülkeler ile yapacakları politik veya askeri antlaşmalar bir diğerrinin çıkarlarına aykırı olmayacaktı (Kelkitli, 2017: 433). Bağımsızlığını kazanmasından 1930’lara kadarki süreçte Arnavutluk’ta milli bir birlik oluşmamıştı. Dini grupların oluşturduğu sosyal bir hayat devam etmekteydi. Merkezi yönetim bunları birleştirmek yerine rekabetlerini arttırarak daha rahat idare etme yolunu seçmiştir (BCA 30.10.0/233-571-9). Arnavutluk, nasıl davranacağı belli olmayan, günlük politik gelişmelere bağlı bir dış politika sergileyen yö-

netim anlayışına sahipti. Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, 1928 yılında rejimi değiştirip kendisini kral I. Zog olarak ilan edince Türkiye-Arnavutluk ilişkileri de bozulmuştur. Türkiye, Tiran büyükelçisini geri çekerek yerine maslahatgüzar tayin etmiştir (Yel, 2003: 116). Bu dönemde Arnavutluk bütçesinden on altı milyon altın frank savunma harcamalarına gitmekte, bütçe açığı ise her sene İtalya tarafından verilen on milyon altınlık kredi ile kapatılmaktaydı. İtalya-Arnavutluk arasında zaman zaman gerginlikler de yaşanıyordu. Arnavutluk Kralı I.Zog'un Tiran Paktı'nın süresini uzatmakta tereddüt etmesi, zaman zaman uyumsuz davranması ve varisinin olmaması dolayısı ile İtalya, Arnavut beylerinin nüfuzlarından Şevket Vurlaç' i elde etmeye çalışmıştır. Arnavut Katolik papazları da hükümetin bazı okullarını kapatması üzerine İtalya'nın teşviki ile ayinlerde Kral ve hükümeti aforoz ettiklerini ilan etmişlerdir (BCA 30.10.0/233-571-14). İtalya, kapatılan okulların açılmasını, okullarda İtalyancanın mecburi dil olarak okutulmasını, yüksek tahsil yapmak isteyen Arnavut öğrencilerin İtalya'ya gönderilmesini, alacaklarına mukabil Arnavut gümrüklerinin kendilerine devrini, Arnavut ordusunun İtalyan bir komutan emrine verilmesini, Avlonya Paşa Limanı'nın deniz üssü olarak İtalya'ya terkini, otuz bin İtalyan muhacirin Arnavutluk'ta iskânını talep etmişlerdir (BCA 30.10.0/233-571-15). 1933'te İtalya -Arnavutluk ilişkileri bozulduğunda devreye bundan faydalanmak isteyen Küçük Antant ülkeleri girmiş Arnavutluk ile Yugoslavya altı milyon altın frank, Çekoslovakya ise iki milyon altın franklık ticaret anlaşmaları yapmışlardır (BCA 30.10.0/221-488-15). Ancak İtalya'nın devreye girerek Arnavutluk'a üç milyon altın frank borç vermesi üzerine I.Zog'un Mussolini'ye yazdığı övgü ve minnettarlık mektubu Küçük Antant için hayal kırıklığı olmuştur. Kısa bir süre sonra İtalya-Yugoslavya görüşmeleri başlayıp Arnavutluk üzerindeki İtalyan menfaatlerini kabul edilmek şartı ile İtalya'nın Yugoslavya'nın Balkan politikasına müdahil olmayacağı şeklindeki haberler duyulunca Arnavut parlamentosu, uzun zamandır sürüncemede bıraktığı Yugoslav-Arnavut serbest trafik anlaşması ve Belgrade Export Bankasının Tiran şubesinin açılması işlerini hemen kabul etmiştir. Türkiye'nin Tiran Büyükelçisi Basri Danişmend bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

“Arnavut aydınlar, Arnavutluk'un Türkiye tarafından ihmal edildiğini ifade ederek Balkan Misâkı'na davet beklemektedirler. Fakat böyle bir daveti kabul etmekte serbest midirler, değil midir bilinmez. Bu tamamen İtalyan-Arnavut ilişkilerine bağlıdır. Arnavutlar, İtalyanlardan yüz buldukları ve yardım aldıkları zaman Balkan ülkesi olduğunu unuttur. İtalya'dan yüz bulamayınca bize yanaşmak ister. Arnavutluk dış siyasetinde denilebilir ki bir nevi Abdülhamit politikası takip ediliyor. Yani rekabetlerden istifade sistemi”(BCA 30.10.0/233- 573-1)

Yugoslavya Kralı Aleksander Karadordević Bulgaristan'ı ziyaret ederek Bulgar Kralı III. Boris ile görüşmüş, buradan Türkiye'ye geçerek Atatürk ve sabık Yunan Başbakanı Venizelos'un katılımıyla 4 Ekim 1933'te üçlü toplantıya katılmıştır (Değerli, 2006: 254). Bu gelişmeler yaşanırken Bulgaristan Başbakanı Mushanov şunları söylemiştir:

“Bulgaristan'ın Türkiye ve Romanya ile münasebetleri iyidir. Yunanistan ile de anlaşmamız yakındır. Makedonya'da yaşayan Bulgar halkına ekalliyetler hukukunun uygulanması için Yugoslavlarla yaptığımız müzakerelerin ilerlemesi lazımdır. Bulgar Hükümeti hiçbir devlete kendini bağlamak istemediğinden ne Türkiye-Yunanistan Misâkı'na girdi ne de Küçük Antant'a. Serbest olarak komşularımız ile siyasi ve iktisadi sahalarda çalışmak istiyoruz” (Cumhuriyet, 1933: 1).

Orta Avrupa'da İtalyan siyasetini destekleyecek bir kuvvet oluşturmak isteyen Benito Mussolini Katolik Hırvatistan ve Slovenya'yı kendi yanına çekerek Yugoslavya'yı zayıflatmak istemiştir. Bu planı engellemek isteyen Küçük Antant ülkeleri ise bir taraftan Sovyetler ile iş birliği yolları ararken diğer taraftan da Romanya aracılığı ile Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek istemiştir. Bükreş Büyükelçisi H. Suphi Tanrıöver'in görüşüne göre Küçük Antant yararına Türk-İtalyan ilişkilerini bozmak isteyen Romanya, Besarabya meselesinde kendi görüşlerini kabul ettirmek ve Sovyetlere yanaşmak için de Türkiye'yi kullanmak eğilimindeydi (BCA 30.10.0/221-488-2).

17 Ekim 1933'te Türkiye'ye gelen Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, Türkiye-Romanya Dostluk, Ademi Tecavüz Hakem ve Uzlaşma Misâkı'nı imzalamıştır (BCA 30.18.1.2/41-88-19). Buna göre: “Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında sulh ve ebedi bir dostluk mevcuttur. İki akit taraf başka devletler tarafından teşebbüs olunacak her tecavüzü veya anlaşmasını takbih eylemek taahhüdünde bulunacaklardır” (Cumhuriyet, 1933: 5) Romanya Kralı II. Carol, 31 Ekim 1933 tarihinde Kral III. Boris ile görüşerek onu Balkan birliğine katılmaya ikna etmeye çalışmış ancak Bulgaristan uzlaşmaya yanaşmamıştır (Değerli 2006:254). Bulgaristan'ın Küçük Antant'a katılması için Çekoslovak hükümetince bir teşebbüs olmuşsa da Bulgar Hükümeti bunu da kabul etmemiştir (BCA 30.10.0/241-627-25). Küçük Antant'ın hamisi Fransa, Bulgaristan ile Yugoslavya'yı uzlaştırmak için gayret sarf etmekteydi. Fransızlar'ın “Türkler elinde boş bir çöl manzarası gösteren Doğu Trakya'nın Bulgarlara zaruri bir mahreç teşkil ettiği” şekilde propaganda ettikleri de görülmekte idi. Fransız etkisi ile Yugoslavların Bulgaristan'a karşı tavırlarında yumuşama başlamıştı. Yugoslavya'nın daha önce Balkanlar'da iki Slav devlet için yer olmadığı ifadesi değişerek Bulgar ve Yugoslav kralları için yer bulunduğu şekline dönüşmüştür. Ayrıca, Bulgar maliyesine ve ordusuna dokunulmayacağı yönündeki söylemlerle Bulgar'ların endişeleri bertaraf edilmek istenilmiştir (BCA 30.10.0/241- 629-21). Nitekim bu politikaların neticesi

olarak Bulgar Kralı III. Boris ve Kraliçe Giovanna, Yugoslav Kralını ziyaret için Aralık 1933'te Belgrat'a gitmişlerdir. Bulgar heyet, sınırdan itibaren büyük bir ilgi ile karşılanmışlardır. Bulgar'ların amacı Balkanlar'da kendilerinin dahil olmayacakları bir misâk yapılmamasını sağlamak ve mümkünse Yunanistan ve Yugoslavya'dan iktisadi kolaylıklar elde edebilmektir. Bulgar gazeteleri, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın yalnızca Balkanların değil Avrupa barışının mihverini teşkil ettiklerini, birbirleri ile aynı dili konuşan aynı mezhebe inanan iki milletin anlaşmasından daha doğal hiçbir şey olamayacağını yazmışlardır (BCA 30.10.0/226-525-15). Yugoslavya ile Bulgaristan arasında gizli görüşmeler yapıldığına dair söylentilerin çıkması üzerine Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bogoljub Jevtić, Türkiye'nin bilgisi olmayan bir görüşme yapmayacaklarını söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Doğu Trakya hakkında Bulgarlardan bir teklif gelse de bunu dinlemeyeceğimizden emin olabilirsiniz. Yugoslavya'yı hiç kimseye bağlamayan anlaşmalar yaptık. Maksadımız Bulgaristan'ı bizim yanımıza çekerek Balkanların barış ve ahengini sağlamaktır" (BCA 30.10.0/226-525-11).

Bulgaristan, Romanya ile arasındaki problemleri de düzeltmek hevesindeydi. Romanya Büyükelçisi Vasile Stoica ile görüşen III. Boris, Bulgaristan'ın barışseverliği ve komşuları ile anlaşma arzusunun samimi olduğu hakkında teminat vermiş ve Bulgaristan'ın niyetinin komşularınca bile anlaşılammış olmasından şikayet ederek "Türk boyunduruğu, Bulgar'ları medeniyette geri bırakmış olduğu için kendisini hala iyi tanıtamayan ve hislerini olduğu gibi ifade edemeyen Bulgarlar mazur görülmedir" demiştir. Türk Dışişlerinin yorumuna göre Türk-Yunan grubu ile Küçük Antant arasında denge politikası oynamak isteyen Bulgarlar, arazi ve azınlıklar gibi isteklerini geçici olarak bir kenara bırakarak Küçük Antant ülkelerinden iktisadi bazı imtiyazlar elde etmenin gayreti içerisindeydi (BCA 30.10.0/241-631-15). Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, anti-revizyonist gruba geçmesi durumunda Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın, Bulgaristan'a iktisadi kolaylıklar sağlayabileceğini söylemiş, Bulgar Başbakanı Mushanov ise öncelikle Romanya ve Bulgaristan arasındaki muallak meselelerin çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür (BCA 30.10.0/226-525-11). Bu diplomatik görüşmeler devam ederken Bulgar Hükümeti Dobruca'da çeteler oluşturarak Romanya'ya komitacılar göndermekteydi. Romanya, kontrolü sağlayabilmek için geçişlerin yaşandığı sınırın iki tarafından birer kilometrelik ormanın kesilmesini aksi takdirde Bulgaristan'a iktisadi yaptırım uygulayacağını ilan etmiştir (BCA 30.10.0/241-631-33).

27 Kasım 1933 tarihinde Tefik Rüştü Aras Yugoslavya'ya giderek Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tasviye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması'nı imza etmiştir (TBMMZC, 1934: 20). Taraflar bi-

tiş süresinden altı ay önce fesh kararı almazlar ise beş yılda bir kendini yenileyecek anlaşmaya göre diploması ile makul sürede halledilemeyen ihtilaflar barışçı bir yolla çözülecekti. Her iki ülke, üçüncü bir ülke tarafından anlaşmayı yapan ülkelerden birisine karşı yapılacak taarruzu veya buna yönelik anlaşmaları tasvip etmemeyi kabul etmişlerdir (Cumhuriyet, 1933j: 6). Fransa, Türkiye'nin Yunanistan ile imzalamış olduğu "Samimî Anlaşma Misâkı"nda olduğu gibi her iki ülke sınırlarının taarruzdan korunmasının karşılıklı olarak güvence altına alınması yönünde idi. Fransa, böyle bir maddenin Yugoslavya'nın durumunu İtalya'ya karşı güçlendireceğini söylese de Türk Dış İşleri Yugoslavya ile ortak sınırimız bulunmadığından böyle bir maddeye ihtiyaç olmadığını beyan etmiştir (BCA 30.10.0/251-696-12). Tevfik Rüştü Aras Yugoslav gazetecilerin "matbuatta Balkan Dörtler Misâkı daha doğrusu Balkan Locarnosu hakkında şaiyalar dolaşmaktadır" sorusuna şöyle cevap vermiştir:

"Şimdiye kadar dört Balkan devleti arasında bir anlaşma hakkında hiçbir resmi teklif vaki olmamıştır. Bir taraftan Yunanistan ve Türkiye diğer taraftan Yugoslavya ve Romanya arasında tam bir itimat ve samimi münasebat mevcut olup Balkanlarda intizam ve ahengi temin edecek bir şekildedir. Her iki taraf, Bulgaristan ile de münasebatı dostaneye malik olmak istiyor. Bütün bunların esası şudur: Balkan memleketleri arasında elan mevcut iyi münasebattan tevellüt edebilecek samimi dostlukların umum komşular beyninde temini (BCA 30.10.0/251-696-25).

Kanaatimize göre Bulgaristan'ın misâk'a dahil olması için en çok çaba sarf eden devlet Türkiyedir Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf Bey "Yunan bakan Maximos'un bütün düşüncelerinde ve mütalaalarında Bulgaristan'ı hariçte bırakan bir dörtler paktını yapmak ve bu suretle Bulgaristan'ı "encercler" etmek yani kuşatmak noktai nazarı hakimdir" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (BCA 30.10.0/227-526-9).

Bulgar akademisyenlerden Georgi Petrov Genov gazetecilere yaptığı açıklamalarda Türkiye ve müttefikleri bizi kuşatmaya çalışıyorlar diyerek şöyle devam etmiştir: "Türklerin Belgrad'a gitmesi bu amaç doğrultusundadır. Bütün komşularımız ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalayabiliriz. Fakat Balkan Statükosu Misâkını imzalamıyoruz diye savaş istiyor değiliz. Biz ülkemizin sınırlarını değiştirmek için barış içerisinde mücadele edeceğiz" (Cumhuriyet, 1933j: 6).

Dördüncü Balkan Konferansı Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya Arnavutluk ve Yugoslavya'nın katılımı ile 4-10 Kasım 1933 tarihinde Selanik'te toplanmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1933e: 1). Konferansın ana meselesi ilk üç toplantıda halledilemeyen Bulgar Hükümeti'nin kaygılarının giderilmesi ve uzlaşmaya ikna edilmesi idi (Hakimiyet-i Milliye, 1933f: 1). Bulgaristan toplantı neticesinde ortaya çıkan Balkan Misâkı tas-

lağını daha önceki çekincelerini koruyarak imza etmekle birlikte daha sonra oluşturulan birlik içerisinde yer almamıştır (Sönmezoğlu, 2015: 355). Konferansta alınan kararlar şunlardır:

1- Balkan memleketlerinin uzlaşıp birbirlerine yakınlaşmaları hususundaki mesainin altı Balkan devleti hariciye vekillerinin her sene buluşup konuşmaları suretiyle daha ziyade kuvvet bulacağını düşünen Dördüncü Balkan Konferansı bu görüşmelerin her sene yapılması lehinde daha önceki konferanslarda ileri sürülen dilekleri teyit ve tekrar eder.

2- Altı Balkan devleti arasında bir misâk yapılmasının temin edeceği büyük faydaları ve haiz olduğu ehemmiyeti takdir eden konferans, Balkan Misâkı hakkında üçüncü konferansta verilen kararı tazeler ve Üçüncü Balkan Konferansında kabul olunan layiha müsveddesin deki esaslar dairesinde birçok taraflı misâk akdini murahhas heyetlerin mensup oldukları hükümetlerden rica eder” (Cumhuriyet, 1933m: 3).

Konferans devam ederken Bulgar Harp Malulleri Cemiyeti tarafından 8 Kasım 1933'te Balkan Savaşının yirmi ve Birinci Dünya Savaşı'nın on beşinci yıldönümü merasimi yapılmış, törene katılan Bulgar Kralı'na içerisinde Türkiye, Yugoslavya ve Romanya sınırlarından getirilen toprakların olduğu bir asa takdim edilmiştir (Cumhuriyet, 1933k: 3). Bulgar cenahı isteklerinden vazgeçmeyeceklerini bu şekilde Balkan Konferansı'na göstermiştir.

Balkan Misâkı taslağını tetkik etmek üzere Tevfik Rüştü Aras Romanya'ya giderek 31 Ocak'ta Nicolae Titulescu ile dört saatlik bir toplantı yapmış her iki Dışişleri Bakanı daha sonra Belgrat'a gitmek üzere trenle hareket etmişlerdir (Cumhuriyet, 1934a: 6). Misâkı imzalayacak devletlerin Dışişleri Bakanları'nın toplandığı Balgrat'ta misâk'ın son esasları kararlaştırılmış (BCA 30.18.1.2/42-4-14) ve şu tebliğ neşredilmiştir:

“Dört Hariciye Nazırı 4 Şubat 1934'te Yugoslavya Krallığı Hariciye Nezaretinde toplanarak Balkan İtilafı Misâkı'nın kat'i metnini parafe ederek imza merasiminin bir hafta zarfında Atınada yapılmasına karar vermişlerdir” (Cumhuriyet, 1934b: 1).

Tevfik Rüştü Aras gazetecilere verdiği beyanatta “Balkanların sulh ve selameti namına bir anlaşma yapılıyor. Şimdi daha önce kararlaştırılan esasları kağıt üzerinde tesbit etmek ve ona hukuku düvel noktasından bir sıfat vermek zamanı geldi” demiştir (Cumhuriyet 1934c:6).

2- Balkan Misâkı'nın İmzalanması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Balkan Misâkı'nın imza noktasına gelebilmesindeki en önemli etken Türkiye ve Yunanistan'ın diplomatik gayretleri olmuştur. İki ülke arasındaki ihtilâfların çözümlenmesi Türk-Yunan dostluğunun birçok devleti içi-

ne alan bir anlaşmaya varabilecek şekilde gelişebilmesine imkân vermiştir. Bu açıdan 14 Eylül tarihli Türk-Yunan Samimi Anlaşma Misâkı çok kıymetli bir yere sahiptir (Alp, 1974: 315). Bulgaristan'ın azınlık sorunları, toprak talepleri gibi problemler yüzünden komşularıyla anlaşmazlıkları olduğu ve bunlar çözüme kavuşmadan anlaşmaya yanaşmayacağı Balkan Konferansları sırasında net bir şekilde görülmüştür. Balkan Misâkı'nın imzalanmasından birkaç gün önce Mushanov, Bulgaristan'ın ittifaka neden yanaşmadığını şu gerekçe ile açıklamıştır: “Misâk'ı imza etmek istemeyişimizin Balkanlar'da sulhu muhafaza etmek arzusundan ve Cemiyeti Akvam Misâkı'nın tanımış olduğu hukuktan feragat etmek imkansızlığından mülhem olduğumu ilan ettik” (Hakimiyet-i Milliye, 1934: 1). Aynı şekilde Bulgaristan Büyükelçisi de Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'daki Bulgar azınlığın durumu ve Bulgaristan'a Akdeniz'e çıkacak toprak verilmesi meseleleri halledilemediği için misâka katılmayacaklarını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1934: 1). Türkiye ise görüşlerini şöyle özetlemiştir: “Bulgaristan ile dostluk, bugünün şeraiti içinde beşli bir anlaşma yapmaktaki faydayı ona anlatmaktadır. Türkiye zayıf Bulgaristan'ı ezmek istemiyor. Eğer bu anlaşma dörtlü olursa sebebi Bulgaristan'ın kendisi ve ona bu suretle nasihat verenler olacaktır” (BCA 30.10.0/227-526-9).

1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı gereğince bütün süreçte Sovyetler Birliğine bilgi verilmiştir. Misâk iyice belirginleşmeye başlayıp imza ihtimali ortaya çıktığında ise Sovyetler, misâkın Bulgaristan için zararlı olacağını bunun Bulgarları kuşatmak manasına geleceğini söylemiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov, misâkın Türkiye'yi birçok uluslararası anlaşmazlığa sürükleyebileceğini ifade ederek Besarabya meselesi yüzünden Sovyet-Romen çatışması yaşanırsa Türkiye ile karşı karşıya gelmek istemediklerini belirtmiştir (Soysal, 1985: 156). Türkiye, Sovyetler Birliği'nin endişelerini giderebilmek amacıyla anlaşma taslağına “Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman, katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceği”, şeklinde bir çekince eklemiştir (Soysal, 2000: 457).

Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dış işleri bakanları 9 Şubat 1934'te Atina'da bir araya gelerek Kellog-Briand Paktı ve Milletler Cemiyeti düşüncesine paralel olarak “Balkanlar'da halen müesses arazi nizamının muhafazasını temine katiyetle karar vermiş” bulduklarını ilan etmiş ve bu amaca hizmet eden Balkan Anlaşma Misâkını (Pacte d'Entente Balkanique) imzalamışlardır (TBMMZC, 1934: 8). Türk Hükümeti tarafından 3.3.1934 tarihinde onaylanan Balkan Anlaşma Misâkı şu maddeleri içermekteydi (BCA 30.18.1.2/43-11-6):

“Madde 1-Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini müteakiben tekeffül ederler.

Madde 2-Yüksek Âkitler; bu itilâfnamede tayin edilmiş olan menfaatlerini ihlal edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar, bu misâkı imzalamamış herhangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine haber vermeksizin siyasî hiç bir harekette bulunmamayı ve taraf ülkelerin onayı olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasî hiç bir vecibe altına girmemeyi taahhüt eylerler.

Madde 3- Bu itilâfname bütün âkit devletlerce imzalandığı zaman mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname iltihakı âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir” (Cumhuriyet, 1934e: 1).

Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Misâkı hakkında şunları söylemiştir:

Balkan birliğini isteyenler harp ve sulhun ne olduğunu tecrübe ile bilip sulhsever olmayı tercih edenlerdir. Beşeriyetin saadet ve refahının sulh içinde yaşamakla kabil olacağı inancına kani olanlardır. Bu kanaatte bulunan devletlerdir ki en önce bugünün, beşerin başı üstünde yükselen tanınması zaruri realitelerini görmüşler ve onun değiştirilemez icaplarına uygun olarak reel dostluklarla birleşmişlerdir. Bu dostlukların beşeriyetin bugünden sonra tecellisine gönülden intizar ettiğimiz dostluklara örnek olmasını temenni ederiz. Balkan Misâkı işte bu beklediğimiz örneklerin ilkidir. Bu ilk örneği yapabilenler içinde bulunmakla Türkiye bahtiyardır. Bütün sulh isteyen medeniyet alemi karşısında şüphesiz ki Balkan Misâkı'nın birleştirdiği çehre insanlık, sulhperverlik, kardeşlik çehresidir (Hakimiyeti Milliye, 1934b: 1).

Balkan Misâkı'na bağlı devletler kendi düşüncelerini tüm dünyaya daha rahat ifade edebilmek için Balkan haberlerinin yer aldığı Balkan Herald adlı İngilizce yayım yapacak bir gazete çıkarmışlar ve gazetenin basım masraflarını üstlenmiştir (BCA 30.10.0/227-528-2). Tevfik Rüştü Aras, misâk'ın Türkiye'nin takip etmiş olduğu yurttan sulh cihanda sulh politikasının mesut bir tecellisi ve Balkan ülkeleri arasında bir kardeşlik devrinin vesikası olduğunu ifade ederek Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere, İtalya ve Macaristan'a tavırlarından dolayı teşekkür etmiştir (TBM-MZC, 1934: 15). Amerika'da yayım yapan The Hartford Times, eskiden karışık Balkan siyaseti içerisinde payı olan Türkiye bugün bir barış mimarı haline gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikası, Sovyetler'in Avrupa'da tanınmasını her surette teşvik, Sovyetler ve diğer milletler ile dostane münasebet ve Avrupa'daki savaş ihtimali karşısında Balkan ittifakı oluşturmak şeklinde idi ve hepsini başardı şeklinde haber yapmıştır (BCA 30.10.0/227-527-16). The Times, Bulgaristan ile Arnavutluk'un

dahil olmadığı Balkan Misâkı'nın ismi ile tezat teşkil ettiğini, Yugoslavya'nın Bulgaristan'ın misâka dahil olması için bekleme taraftarı olmasına rağmen Fransa'nın baskısı üzerine imza etmek zorunda kaldığını yazmıştır (Cumhuriyet, 1934d: 3). Bulgaristan ve Macaristan'ın tedirgin olmaları üzerine “Misâk yalnızca Balkan Hükümetleri'nin emniyetini tekeffül eden bir vesikadır. Bunun haricinde yer alan devletler için haizi bir tesir olmayacaktır” şeklinde konuşan Tefik Rüşti Aras, misâka katılmayan ülkelere karşı herhangi bir düşmanlık beslenmediğini eklemiştir (BCA 30.10.10/227-526-19). Buna rağmen özellikle Bulgaristan'da misâka karşı tepkiler dinmemiştir. Bulgaristan'da çıkan Borba Gazetesi'nin 13 Şubat 1934 tarihli nüshasında Türkiye'yi Balkan Misâkı konusunda teşvik eden Sovyetler olduğu, Bulgar milletine adeta pranga vurularak adaletsizlik yapıldığı belirtilerek şöyle devam edilmiştir:

“Bu adaletsizliklerin husulünde Türkiye'nin büyük teşriki mesasi vardır. Balkanlar'da iki Slav devletin birleşme ihtimali üzerine Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın Balkan Misâkı'nın akdi için en ziyade ısrar etmeleri bir tesadüf eseri değildir. Dünyada ebedi diye birçok muahedemeler imzalanmıştır. Fakat bunlar büyük adaletsizliklere istinat ettiğinden uzun müddet devam edememiştir. Balkan Misâkı'nın akıbeti de böyle olacaktır” (BCA 30.10.0/242-632-18).

Bulgar Başbakanı Mushanov, “Biz misâkı luzumsuz addediyoruz, Bulgaristan'ın kimseye taarruz etme gibi bir düşüncesi yoktur” diyerek Misâk'a girmelerinin kendilerini Cemiyeti Akvam'ın on dokuzuncu maddesinde tarif edilen Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış antlaşmalarının milletlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi hakkında mahrum bırakacağını, uluslararası hukukun kendilerine tanıdığı hakları talep ettiklerini belirtmiştir (Milliyet, 1934h: 7). Bulgaristan, 1919 Neuilly Antlaşması (Treaty of Neuilly-sur-Seine) ile kendisine çizilen sınırları ve kısıtlayıcı hükümleri tadil etmek istiyordu. Eğer Balkan Misâkı'nı imzalamış olsalardı mevcut durumu kabullenmiş olacaklarından düzenleme taleplerinden vazgeçmiş görüneceklerdi (Milliyet, 1934i: 1). İtalyan 11 Lavoro Fascista Gazetesi, Balkan Misâkı uluslararası ilişkilerin iyileşmesine hizmet etmiyor bilakis problemleri daha da derinleştiriyor. Balkan devletleri arasındaki münasebetleri bozan bu anlaşma Balkan haricindeki vaziyeti de olduğu gibi bırakıyor derken Almanya'da çıkan Der Angriff Gazetesi *“Tamamen Balkan devleti olan bir tek devlet var: Bulgaristan. O da misâk dışında bırakıldı. Fransız diplomatların rızasıyla imza olunan bu misâk dünya savaşı sonrası yapılan muahedelerin tadiline aleyhtar olması dolayısıyla ile bir terakki eserinden ziyade gerilemedir”* yorumunu yapmıştır (Akşam 1934: 2). Macaristan'da yarı resmi yayım yapan Órai Újság Gazetesi'nde ise Balkan Misâkı'nın Balkanları karıştıracak bir husus içermediği yönünde haberler yayınlanmıştır (BCA 30.10.0/227-527-8).

Balkan Misâkı'nın imzalanması Arnavutluk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Özellikle bu anlaşmaya dahil olmak için yaptıkları teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanması Arnavutları üzmüştür. Arnavutluk, bütçede tasarruf tedbirleri uyarınca Ankara Büyükelçiliğini kapattığını ilan ederken Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Litvanya'yı kapsayacak yeni bir elçilik açma girişiminde bulunmuştur (BCA 30.10.0/233-572-5). Misâk sonrası, İtalyan donanması Arnavutluk'un Draç Limanına herhangi bir izin talep etmeden demir atmış ve İtalyan denizcileri karaya çıkmıştır. İtalyanlar misafir olarak geldikleri limanda kaideler gereği Arnavutluk Bayrağını selamlamamışlardır (BCA 30.10.0/255-718-8). Bu durum Arnavutluk üzerindeki İtalyan nüfuzunu net bir şekilde göstermiştir.

Balkan Misâkı'nın imzalanmasından hemen sonra Yunanistan'da muhalefet ve iktidar arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Aslında bu tartışmalar Misâk'ın imzalanmasından önceye uzanmaktadır. Müzakerelerin başladığı ilk günlerde Yunan Dış İşleri eski Bakanlarından Andreas Michalakopoulos, Balkan birliğinin hayal olduğunu zira Balkan devletlerinin geçmişten gelen davalarının çözümünün mümkün olmadığını söylemiştir (BCA 30.10.0/226.523.30). İşçi ve Köylü Partisi lideri Alexandros Papanastasiou, Balkan Misâkı'nı parafe etmek için 3 Şubat'ta Belgrat'ta toplanan Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları'na telgraf çekerek imza sürecinin ertelenmesini istemiştir (Milliyet, 1934j: 6). Yunan muhalefetinin endişesi şu yönde idi: Sovyetler Birliği'nin Besarabya Bulgaristan'ın ise Dobruca meselesi yüzünden Romanya ile problemleri vardı. Sovyetler veya Bulgarların Romanya'ya karşı savaşa girmeleri halinde misâk'ın yükümlülükleri devreye girebilirdi. İtalya, Arnavutluk üzerinden Yugoslavya'ya saldırırsa da Yunanistan savaşa dahil olmak istemiyordu. İtalya, Sovyetler Birliği veya Almanya ile karşı karşıya gelme düşüncesi Yunanistan'da muhalif bir hava estirerek Balkan Misâkı aleyhinde büyük bir şüphe meydana getirmiştir. Liberal Parti lideri Venizelos (Sönmezoglu, 2015: 356), Misâk'ın imzacı ülkelerin meclislerinde kabul edilmeden feshedilmesi ve ardından yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylüyordu (Milliyet, 1934a: 1). Papanastasiou ise Bulgaristan ve Arnavutluk'un misâk'a dahil olması için yeniden müzakerelere başlanılmasını ve Yunanistan'ın askeri taahhütlerinden kurtulması şartları yerine getirilirse Balkan Misâkı'na girmesi gerektiğini ifade etmiştir (Milliyet, 1934b: 2). Balkan Misâkı'nı iç politika tartışmalarına malzeme etmek istemediklerini, itirazlarının anlaşmanın esasına yönelik olduğunu ifade eden Venizelos ve taraftarlarının itirazları ana hatları ile şu şekilde idi: 1-Balkan Misâk'ı Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşma ile başlamıştır ve sonuçlanmıştır. Misâk'a hayat veren Venizelos'tur. Yunan Milleti bunu unutmamalıdır. 2-Arnavutluk ve Bulgaristan'ın dışarda kalması İtalya'yı rencide, İngiltere'yi de tedirgin etmiştir. 3-Misâk'ta Balkanlar dışından gelebilecek

saldırlara karşı da Yunanistan'ın savaşa gireceği manası vardır. Yunanistan'ın kuvveti Bulgar ordusu ile mücadele etmeye yeterlidir. Buna karşı koymak için herhangi bir yardıma veya birliğe dahil olamaya muhtaç değildik. Balkan Misâkı, askeri ve mali açıdan zayıf durumda olan Bulgaristan'a karşı yapılmışsa bu kadar geniş bir kombinezona ihtiyacımız yoktu. Bedava olarak ağır tehlikelere atılıyoruz. Balkan Misâkı, az menfaate karşılık Yunanistan'a büyük devletlerin katılabileceği tehlikeli bir savaşa girme yükümlülüğü getiriyor. Balkan Misâkı'na Türklerin Sovyet çekincesi koymaları gibi Yunanistan'ın da İtalya çekincesi koyması gerekmektedir. 4-Balkan Misâk'ında yer alan "alınacak müşterek tedbirler" maddesi askeri yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu mahiyette bir misâk'ın imzası için Yunanistan anayasasında bazı engeller ve şartlar mevcuttur. 5-Misâk'ın gizli tutulan protokolleri, milletlerarasında gizli diplomasinin ilgasına yönelik olan Cemiyeti Akvam ilkelerine aykırıdır (BCA 30.10.0/227-526-12). 6- Gizli protokolün üçüncü maddesi Yunanistan'ı İtalya ile savaşmaya zorlamayacak şekilde düzeltilmelidir (BCA 30.10.0/255/718-8).

Tsaldaris, muhalefetin Balkan Misâkı gibi önemli bir anlaşmanın imza şerefini hükümete mal etmek istemediğini, hükümetin amacının Yunan sınırlarını mevcut şekli ile muhafaza etmek olduğunu söylemiştir (BCA 30.10.0/227-526-12). Hükümet taraftarı Kathimerini Gazetesi de Balkan Misâkı'nın bütün aşamalarının Liberal Parti dahil olmak üzere bütün siyasi mahfilce milli siyaset olarak tasvip edildiğini hatta Yunanistan'ın bu siyaset sayesinde General Nikolaos Plastiras'ın darbe girişiminden kurtulduğunu yazmıştır (BCA 30.10.0/256-720-9). Buna karşılık muhalif gazeteler "Büyük bir muvaffakiyetle tatbik edilen harici siyaset alt üst oldu. Yunanistan hareket serbestliğini kaybetti. Dostane münasebet yapmak yerine bir itilafın hasmı başka bir itilafa bağlandı" diyerek özellikle İtalyan tehlikesine karşı savunmasız kalmaktan endişe ettiklerini ve Misâk'ın böyle bir durumda Yunanistan'a yardım edemeyeceğini şu şekilde ifade etmişlerdir: "Hükümet gazeteleri ve müttefiklerimiz ordularını sıralıyorlar, diziyorlar, fakat asla söz etmeyi unutuyorlar ki bu ordular savaş zamanında büyük kısmında kendi memleketlerinin müdafaası ile meşgul olacak, sahillerimiz ve adalar ise İtalyan donanmasının tehdidi altında kalacaktır" (BCA 30.10.0/227-526-6). Venizelos'un Girit'te yaptığı bir konuşmada "Bulgaristan'sız bir misâka Yunanistan'ın iltihakı beyhude ve manasızdır" demesi üzerine hükümet adına konuşan Maximos, misâk'ın Balkanlar'da barışı kuvvetlendirdiğini, revizyonist heveslere kapılan ve başka ülkeler tarafından kışkırtılan Bulgaristan'ın hayallerine son verdiğini ifade etmiştir. Maximos, Venizelos'un anlaşmanın onayının Senato'dan geçirilmeyeceği tehdidine karşı da gerekirse Senato'nun lağvedeceğini ifade ederek şunları söylemiştir:

"Muhalefetin ileri sürdüğü endişe şayet Yugoslavya-İtalya savaşı olur ve Bulgaristan İtalya yanında savaşa katılırsa Yunanistan'ın İtalya'ya karşı

bir savaşa gireceği ihtimalidir. Halbuki böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi çok müstebattır ve bundan endişeye kapılmak beynelmil vaziyeti bilmemek demektir. Yunanistan önemli bir tehlike atlatmıştır. Bulgar-Yugoslav yaklaşması gerçekleşse idi Selanik için hakiki bir tehlike teşkil ederdi. Balkan Misâkı, işte bu tehlikeyi bertaraf etmiştir” (BCA 30.10.0/227-526-12).

The Times gazetesinde Bulgar-Yugoslav yaklaşmasına dair haberlerin yayınlanması ve Atina İngiliz Büyükelçiliği haftalık bülteninde bu haberin de yer alması üzerine Venizelos “İttifakın kusuru yalnızca Bulgaristan’ın dışarıda bırakılması değildir. Aynı zamanda Yugoslavya Bulgaristan ile yapacağı siyasi münasebetler konusunda Türkiye, Romanya ve Yunanistan’a haber vermek şartıyla serbesttir” diyerek bu gün böyle bir yaklaşma olmasına rağmen Yugoslavya engellenmiyorsa misâk’ın hükmü yok demektir demiştir (BCA 30.10.0/227-526-6). Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bogoljub Jevtić, Balkan Misâkı’nın savaş için değil barış için yapılmış bir anlaşma olduğunu, Balkanlar harici için herhangi bir taahhüt içermediğini ifade ederek şöyle demiştir: “Venizelos’un Balkan Misâkı aleyhindeki mücadelesini hayretle izliyorum. Misâkı kabul edecek ilk kişi olmalı idi. Acaba hakikat mefhumunu mu kaybetti?” (Milliyet, 1934c: 2). Tevfik Rüştü Aras da yaptığı açıklamada Balkan Misâkı’nın mükemmel olduğunu iddia etmediklerini çünkü Bulgaristan’ın misâka iştirak etmesinin eksiklik olduğunu ancak Bulgaristan’a katılabilmesi için açık kapı bırakıldığını söyleyerek şöyle devam etmiştir:

“Balkan devletlerinden herhangi biri Balkan harici bir ülkeye saldırırsa, misâkı imzalayan devletlere hiçbir yükümlülük düşmez. Aynı durum misâkı imzalayan devletler için de geçerlidir. Yani misâkı imzalayan devletlerden birisi misâk içi veya dışındaki bir Balkan devletine saldıracak olursa misâk müteceviz hakkında mevcut olmaktan düşüyor. Balkan Misâkı tedafüi yani savunma amaçlıdır ve bu mahiyeti Balkan Misâkı kadar mütebariz olan anlaşma çok azdır” (Milliyet, 1934d: 1).

12 Mart 1934 tarihinde Tsaldaris Hükümeti, muhalefetin endişelerini giderebilmek amacı ile “Balkan Misâkı’nın hedefi Balkan devletleri hudutlarının herhangi bir Balkan Devleti tarafından yapılacak taarruzdan müdafaasıdır. Yunanistan hiçbir sebeple yerine getirmeyi üstlendiği taahhütlerin ifası için herhangi bir büyük devletle harbe sürüklenemez” beyanatını parlamentoda okumuştur (Milliyet, 1934e: 1). Dış İşleri Encümeninde 14 Mart’ta kabul edilen misâk (Milliyet, 1934f: 2) parlamentoda uzun tartışmalardan sonra 20 Mart 1934’de kabul edilmiş geriye sadece Senato onayı kalmıştır (Milliyet, 1934g: 1). Bu tartışmaların Balkan Misâkı ülkeleri üzerindeki endişeli etkilerini gören Tsaldaris, 21 Mart’ta gazetelere beyanat vererek Yunanistan’ın bütün ruhu ile Balkan Misâkı politikasını takip ettiğini ve Balkan menfaatlerine hizmet etmek için üzerlerine düşen her şeyi yapacağını ifade ederek Misâk hakkındaki tartışmaların bitirilmesini iste-

miştir (BCA 30.10.0/256-720-9). Yunanistan, Türkiye'nin anlaşmaya eklediği Sovyet çekincesine benzer olarak Yunanistan hiçbir durumda, büyük devletlerden birine karşı savaş ilan etmez şeklinde gizli nitelikli çekinceyi Balkan Misâkı'na ilave ettirmiştir (Sönmezoğlu, 2015: 356). Türkiye'nin İtalyan saldırısına uğraması halinde Yunanistan'ın tutumunun ne olacağını soran Türk Büyükelçisine cevap veren Tsaldaris, 1933 tarihli "Samimî Anlaşma Misâkı"nın gereği ne ise Yunanistan'ın yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğini söylemiştir (BCA 30.10.0/255-717-23). Yunan Senatosu önüne gelen misâk, "Bir anlaşmanın gizli maddeleri bulunduğu takdirde o anlaşmanın ilan edilen şartlarını ihlal etmemesi hakkında Yunan Anayasasının seksen iki ve meclis onayı olmadan savaş ilan edilemeyeceğine dair seksen üçüncü maddelerine uyulmak koşulu" ile 2 Nisan 1934'te onaylanmıştır (Milliyet, 1934i: 1) . Yunan iç siyasetine malzeme olan Balkan Misâkı, onay sonrasında da uzun müddet tartışılmış ve hatta İsviçre'de yayımlanan Der Bund Gazetesi'nde Balkan Misâkı hakkındaki münakaşalar dolayısı ile Yunanistan'da diktatörlük ilan edileceğine yönelik emareler olduğuna dair haber yer almıştır (BCA 30.10.0/227-526-18).

Balkan Misâkı, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı İtalya'ya, Yunanistan'ı Bulgaristan'a ve Romanya'yı Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'ne karşı dış politikada güçlendirirken, Bulgaristan'ın Balkanlar genelindeki revizyonist politikalarına karşısında caydırıcı askeri bir iş birliği olmuştur (Sönmezoğlu, 2015: 356). İmzacı ülkelerin siyasi olduğu kadar iktisadi sahada da birlik oluşturması için Balkan Misâkı İktisadi Konseyi oluşturulmuştur. Yugoslav gazeteleri iktisadi buhranı hafifletebilecek bir banka kurulması fikrinin Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapıldığını duyurmuşlardır (Hakimiyeti Milliye, 1934a: 4). 1935 yılında Ankara'da toplanan Dışişleri Bakanları şu kararları almışlardır:

Konsey, dört şube halinde çalışacaktır. Şubelerin her birinin beş temsilcisi olacak ve bunlara uzman ekipler yardım edeceklerdir. Tuna ve Karadeniz'den istifade ederek Balkan devletlerinin İran ile olan faaliyetlerini arttıracak yollar ve deniz irtibat yollarının düzenlenmesi sağlanacaktır. Avrupa ülkelerinde Balkan Bankası kurulacaktır. Misâk ülkeleri arasındaki turizm işleri tanzim edilecektir. Misâk üyeleri, kendi ülkeleri dahilinde uygulamakta oldukları kanunları mümkün olduğu kadar birbirlerine yaklaştıracak, bu kanunlar arasında zıtlıklar mevcut ise bunlar düzenlenecektir.

Bahsedilen konularda düzenlemeler yapmak için ise Balkan Misâk Devletleri Daimi Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon Başkanlığı Yunanistan'la başlayarak 1935 yılında Romanya, 1936 yılında Türkiye, 1937 yılında ise Yugoslavya'da olacak böylece Misâk, tek büyük devletmiş gibi hareket serbestliğine sahip bulunacaktı. Romanya Dış işleri Bakanı Titulescu, bu kararların alındığı Ankara toplantısından sonra "Ankara'da bu defa muazzam bir devlet kurduk" demiştir (Kurun, 1935: 15).

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrası dünya barışının ancak tüm ülkelerin dahil olduğu ortak bir güvenlik sistemi ile gerçekleşebileceğinden hareketle Milletler Cemiyeti kurulmuştu. Aralarında birçok sorun olan devletlerin birlik içerisinde bulunabilmesi için öncelikle kendi bölgesel meselelerini halletmeleri gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için ise bölgesel ittifak ve uzlaşmalara ihtiyaç vardı. Balkan ülkeleri arasında bir barış ortamının sağlanması hem Balkanlar'ın geleceği hem de dünya barışının sağlanması açısından çok önemliydi. Balkanlar'da birbirine hasmane tutum takınan devletlerin olması en çok bölgeye nüfuz etmeye çalışan büyük devletlerin menfaatlerine gelmekte ve işlerini kolaylaştırmaktaydı. Atatürk, Balkan ülkeleri arasındaki bir iş birliğini Balkanlar, Avrupa ve geniş çerçevede dünya barışı açısından elzem görmekteydi. Bu açıdan Atatürk'ün daha milli mücadele yıllarında kafasında şekillenen ve 1931 yılında ifade ettiği "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" politikasının en önemli sonuçlarından birisi Balkan Misâkıdır. Balkan Misâkı hiçbir devlete karşı oluşturulmuş tehdit amaçlı bir birlik değildi. Savunma amaçlı düşünülen Misâk, saldırganlığa kesinlikle karşıydı. Saldırganlığa karşı tutumu dünya barışı için güzel olmakla birlikte misâka bağlı devletler için zaaf teşkil etmekteydi. Misâk ülkelerine bir saldırı halinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın ne yapması gerektiği, savunmayı ne şekilde üstlenecekleri kararlaştırılmamıştır. Misâk, herhangi bir taarruz durumunda müzakere ile ortak karar alma mekanizmasını işletmek üzerine kuruludur. Kısacası savaş gibi zamanın çok kıymetli olduğu bir olayda acil karar almak yerine ortak müzakere yapmak önemli bir problem teşkil etmektedir.

Balkanların jeopolitik olarak en önemli devletlerinden birisi olan Bulgaristan'ın ve Arnavutluk'un Balkan Misâkı'na katılamamış olması Balkanların geleceğini tayin etmek iddiasında olan bir anlaşma için önemli bir eksikliktir. Ancak, Bulgaristan'ın 1933 yılındaki durumuna baktığımızda Balkan Misâkı'na dahil olabilmelerinin zor olduğu da görülmektedir. Bulgar'ların, Akdeniz'e çıkış noktalarının Yunanistan tarafından kapatılması anlaşmaya yanaşmamalarındaki en büyük sebeplerdendir. Türkiye, Sevr'i tanımayarak Kurtuluş Savaşı ile Misâkı Milli hedeflerini gerçekleştirmesine rağmen Bulgarlar kendi mefkurelerini gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden Bulgarların iktisadi ve askeri güçleri zayıf olsa da anlaşmaya dahil olmamaları kendi revizyonist politikalarına uygun bir hareket tarzıdır. Arnavutluk ise bulunduğu coğrafya itibarı ile İtalya etkisine çok açıktır. İktisadi, askeri ve hatta milli birlik yönünden zayıf olan bu küçük devletin Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya gibi bölgesel güçler ile aynı dış politikayı takip etmesi mümkün değildir. Bu noktaları dikkate aldığımızda Arnavutluk ve Bulgaristan'ın oluşturulan bu ittifaka girmesi mümkün gözükmemektedir. Bulgaristan ve Arnavutluk'un katılmayacağıının en

başından bilindiği bir ittifaka neden Balkan Misâkı adı verildiği ise önemli bir sorudur. Balkan ismi üzerinde ısrar edilmesinin arkasında dünyaya Balkanların geleceği ile ilgili bir karar verilecekse bizimle uzlaşmadan olmaz mesajının verilmek istenilmesi olarak da değerlendirebiliriz. Misâk, büyük güçler tarafından bölgesel veya küçük adı verilen devletlerin kendilerinin bir köşede bırakılmasına bir karşı çıkıştır. Misâk içerisinde hukuksal olarak birbirlerine eşit olan devletler büyük güçlerin çizeceği dünya siyasetinde gruplar arasında savrulmak yerine kendi ittifaklarını yapıp güçlerini birleştirerek hakim rol oynamak ve kendi kaderlerini kendileri tayin etmek arzusunu hayata geçirmişlerdir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

B-Telif-Tetkik Eserler

Akşin, A. (1991). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akandere, O. (2003). "20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S.14, s. 249-298.

Alp, A.H. (1974). "Balkan Paktı", Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On yılı ve Balkan Paktı(1923-1934). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, s.308-388.

Ateş, T.(1986). "Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C.44, S.1-4, s.81-104.

Çakmak, Z. (2007). "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti", (10-17 Eylül 1933)". Turkish Studies, C 2, S 4, s.1271-1282.

Değerli, E.S. (2006). "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S.15, s.239-262.

Eyicil, A. (2004). "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C.20, S.59 s.335-367.

Gökçen, S. (2016). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.9, S.42, s. 662-682.

Gönlübol, M. ve Sar, C. (1996). "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995). Ankara, s.3-182.

Gönlübol, M. ve Sar, C. (1997). Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

Hatipoğlu, M.M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan(1923-1954), Ankara: Siyasal Kitabevi Irmak, S. (1978). Atatürk'ten Anılar, Ankara: Güven Matbaa

Karpat, K. (2012). Türk Dış Politikası Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları

Kelkitli F.A . (2017). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.72 S.2, s.423-443.

Sander, O. (1969). Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara: İmge Kitabevi
Sander, O. (2013). Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi

- Soysal, İ. (1985). “Balkan Paktı(1934-1941)”, Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan, TTK, 227-238.
- Soysal, İ. (2000). Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945, C.1, Ankara: TTK
- Sönmezoğlu, F. (2015). İki Savaş Arasında Türk Dış Politikası, Der Kitabevi, İstanbul.
- Şimşir, B. (1981). “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, Belle-ten, C.XLV/I, S.177, s.157-207.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1334), Birinci İçtima, C.18, D.1, İ.3
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1933), Yetmiş Birinci İnikat, C.17, D4, İ.2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Elli sekizinci inikat, D.IV, C.22, İ.3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1934),Sekseninci İnikat, D.IV, C.24, İ.3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Yirmi Dördüncü İnikat, D.IV, C.20, İ.3.
- Türkeş, M. (1994). “The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34”, Middle Eastern Studies, C. 30, S.1, s.123-144.
- Metin, Ö. (2019). “Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)”, CTAD, Yıl 15, S.30, s. 309-332.
- Özer, İ. (2017). ”İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, Türk Dış Politikası(1830-1989), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yalçın, E. S. (2007). Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti, Ankara: Gazi Kitabevi
- Yel, S. (2003). “Atatürk ve İnkılâplarının Arnavutluk’taki Tesirleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIX, S. 55, s.105-123.
- Yılmaz, M. S. (2017). “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası(1923-1938)”, Türk Dış Politikası(1830-1989), Ankara, Berikan Yayınevi.

C- Gazeteler

- Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930(a).
- Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1930(b).
- Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1931(a).
- Cumhuriyet, 14 Eylül 1931(b).
- Cumhuriyet, 23 Teşrinievvel 1931(c).
- Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1931(d).
- Cumhuriyet, 22 Teşrinievvel 1932.
- Cumhuriyet, 6 Eylül 1933(a).
- Cumhuriyet, 8 Eylül 1933(b).
- Cumhuriyet, 18 Ağustos 1933(c).
- Cumhuriyet, 9 Eylül 1933(d).
- Cumhuriyet, 12 Eylül 1933(e).

- Cumhuriyet, 15 Eylül 1933(f).
Cumhuriyet, 18 Eylül 1933(g).
Cumhuriyet, 20 Eylül 1933(h).
Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1933(ı).
Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1933(i).
Cumhuriyet, 28 Teşrinievvel 1933(j).
Cumhuriyet, 7 Teşrinisani 1933(k).
Cumhuriyet, 11 Teşrinisani 1933(m).
Cumhuriyet, 30 Kanûn-ı Sâni 1934.
Cumhuriyet, 1 Şubat 1934(a).
Cumhuriyet, 3 Şubat 1934(b).
Cumhuriyet, 5 Şubat 1934(c).
Cumhuriyet, 14 Şubat 1934(d).
Cumhuriyet, 12 Şubat 1934(e).
Hakimiyeti Milliye, 11 Eylül 1933(a).
Hakimiyeti Milliye, 12 Eylül 1933(b).
Hakimiyeti Milliye, 15 Eylül 1933(c).
Hakimiyeti Milliye, 26 Eylül 1933(d).
Hakimiyeti Milliye, 6 İkinci Teşrin 1933(e).
Hakimiyeti Milliye, 24 İkinci teşrin 1933(f).
Hâkimiyet-i Milliye, 9 Şubat 1934.
Hakimiyeti Milliye,13 Birinciteşrin 1934(a)
Hakimiyeti Milliye, 20 Birinciteşrin 1934(b)
Milliyet, 2 Mart 1934(a).
Milliyet,3 Mart 1934(b).
Milliyet, 7 Mart 1934(c).
Milliyet, 8 Mart 1934(d).
Milliyet, 14 Mart 1934(e).
Milliyet, 15 Mart 1934(f).
Milliyet, 21 Mart 1934(g).
Milliyet, 1 Nisan 1934(h).
Milliyet, 3 Nisan 1934(ı).
Milliyet, 4 Nisan 1934(i).
Milliyet, 4 Şubat 1934(j).
Akşam, 16 Şubat 1934.
Kurun, 1 İkincikanun 1935

”

BÖLÜM 6

ADANA HALKEVİ MÜZE VE SERGİ ŞUBESİ (1933-1951)

Erdem ÇANAK¹

¹ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Cumhuriyet döneminin önemli toplumsal dönüşüm projelerinden birisi olan halkevleri, 1933-1951 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Açılmalarında inkılapların halka yeterince anlatılamadığını ortaya koyan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile Menemen Olayı gibi gelişmeler önemli rol oynamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin müsebbibi olarak da inkılapları halka anlatmada yetersiz kaldığı gerekçesiyle Türk Ocakları görülmüştür. Bu nedenle Türk Ocakları, 10 Nisan 1931 tarihinde gerçekleştirdiği olağanüstü kongresinde Cumhuriyet Halk Fırkasına katılma kararı almıştır. Türk Ocaklarının kapanmasını müteakiben de inkılapları halka anlatmak amacıyla halkevleri adı verilen müesseseler açılmaya başlanmıştır. Halkevleri açılmadan önce dünyadaki benzer örnekleri tetkik edildiği gibi Türk Ocakları deneyiminden de istifade edilmiştir (Atatürk ve Halkevleri, 1974: 17-38). Açılmalarına ise Cumhuriyet Halk Fırkasının 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasındaki Üçüncü Büyük Kongresi'nde karar verilmiştir. Alınan bu karar üzerine de 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da ilk halkevleri açılmış, zamanla da sayıları artmıştır (Çeçen, 1990: 118).

Bireylerin cumhuriyet değerlerini yaşayarak öğrenmesini amaçlayan halkevleri, bunun için okuma yazma kursları, gezi, tiyatro, şiir yarışmaları, sportif müsabakalar ile sosyal yardım faaliyetleri gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetleri ise bünyelerindeki dokuz şube aracılığıyla yapmışlardır. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler; Güzel Sanatlar, Spor, Temsil, Kütüphane ve Neşriyat, İctimai Yardım, Dil-Edebiyat-Tarih, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Köycüler ile Müze ve Sergi Şubesi'dir.

Müze ve Sergi Şubesi'nin Görevleri¹

1932 CHF Halkevleri Talimatnamesine göre şube, müze ve sergi grubu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 14-15).

Müze grubunun iştiğal ve faaliyet sahası şunlardır:

* Mensup olduğu halkevi mıntikasındaki tarihi eser ve abidelerin iyi muhafazası hususunda ilgili resmi makamları bilgilendirmek. Bu eserlerin muhafazası maksadıyla teşekkül eden hususi cemiyetlere yardım etmektir.

* Halkevinin bulunduğu yerde resmi müzeler varsa onları zenginleştirmeye, eksiklerini tamamlamaya, yoksa bunların kurulmasına çalışmak. Tarihi abidelerin fotoğraflarını çekmek, mümkün olan yerlerde alçıdan kü-

¹ 1940 Talimatnamesiyle *Tarih ve Müze* adını almıştır (1940 Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 29-30).

çük modellerini yaptırmak, üzerlerindeki yazıların fotoğraf ve kopyalarını almak.

* Bağış yoluyla veya maddi imkân varsa satın alma suretiyle tarihi kıymeti haiz eski yazılar, ciltler, tezhipler, divanlar, minyatürler, çiniler, halılar ve nakışlar gibi milli kültür vesikalarıyla eski milli kıyafetler, oyalı yazmalar, çevreler, eski kılıçlar, yatağanlar, tüfekler, tabancalar ve alelum silahlar, sedef, altın, gümüş ve sair kakmalar ve oymalar gibi milli etnografya vesikalarını toplamaya çalışmak suretiyle mahalli müzelerin zenginleşmesine ve teşekkülüne hizmet etmektir.

Güzel sanatlar ile milli mamulat ve mahsulat olmak üzere ikiye ayrılan sergi grubunun başlıca iştiğal ve faaliyet sahası şunlardır:

* Güzel sanatlar kısmı, gerek halkevi mıntıkasında gerekse de memleketin diğer taraflarında bulunan ressamaların, heykeltıraşların, mimarların, hattatların, tezhipçilerin ve emsal-i sanatkârlarla temasa girerek, gönderilme masrafları kendilerine ait olmak üzere geçici veya daimi surette teşhir edilmesini isteyecekleri eserleri halkevi binasında halka tanıtmak; muhtelif müesseseler ile kulüplerde, gazinolarda, kahvelerde, ticarethanelerde milli bedii zevkimizi yükseltecek eserlerin yer bulmasını ve memlekette hakiki sanatın revaç kazanmasını temine çalışır.

* Sergi kısmı, memleketin her tarafındaki alakadarların yine daimi veya geçici kaydıyla ve kendi masrafları ile gönderecekleri milli mamulat ve mahsulat numunelerini teşhir etmek. Alım ve satımı şube namına fiilen vasıta olmamakla beraber mal sahiplerinin adresleriyle mallarının satış şartlarını muhite tanıtmak.

* Milli Tasarruf ve İktisat Şubelerinin bulunduğu ve bu işi bizzat görmek istediği yerlerde halkevi sergi kısımları bu cemiyet şubelerini destekleyecektir.

Adana Halkevi'nin Açılışı

1932 yılında açılan ilk halkevlerinin arasında Adana Halkevi yer almamıştır. Bu durum Adana kamuoyunda ciddi bir tartışmaya yol açarak bu yönde bir toplumsal talep olmasına rağmen neden açılmadığı sorgulanmıştır. Nitekim Türk Sözü Gazetesi'nde yer alan 28 Aralık 1931 tarihli *Halkevi* başlıklı yazıda, *Ankara'da Cuma günü büyük bir merasimle Halkevi açıldı... Bu teşkilat, henüz şehrimizde yapılmış değildir. Birçok münevver zevat, bizimle hasbihallerinde bu teşkilatın burada da derhal yapılması için lazım gelen bütün anasırın mevcudiyetini ileri sürmekte ve niçin bu hususta faaliyete geçilmediğini de hayretle bize sormaktadır.*

Filhakika bu teşkilatın kurulması için icap eden malzeme mevcuttur: Spor Cemiyetleri var. Mülga, Ocak zamanında teşekkül edip bugün yersiz

yurtsuz kalan musiki sevenlerimiz var. Tarih ve coğrafya merakıbları var. Edebiyatçılarımız var. Lisan ve daktilo için imkân ve fırsat bekleyenler var, hülâsa var oğlu var. Fakat bütün bu varlıkları toplayıp onlara yer ve inkişaf imkânı vermek vaziyetinde bulunanların harekete geçtiklerine dair ortada bir emarecik yok.

Hâlbuki bu işte çok acele etmek ve bu vesile ile de fırkamızın yüksek gayelerini herkese tanıtmak ve sevdirmek lazımdır. Sonra, işte önümüzde 5 Kânunusani gibi güzel bir fırsatta mevcut. Binaenaleyh, o güne kadar bu işin bütün formalitelerini tamamlamak ve o gün Halkevi'nin açılma merasimini yapmak hiç de güç ve imkânsız değildir sanıyoruz (Türk Sözü, 28 Kânunuevvel 1931).

Türk Sözü Gazetesi'nin 27 Kânunusani 1932 tarihli sayısındaki *Halkevleri Adana Gençliği* başlıklı yazıda ise Halkevinin Adana gençliği açısından önemi şu sözlerle dile getirilmiştir:

Adana gençliği, kısa bir tarifle istikametini kaybetmiş, ne istediğini, ne yapacağını, ne yapması lazım geldiğini bilmeyen gençliğimiz. Bize kendisinden müsmir faaliyetler beklemeye hak verecek kadar düşünebilen ve çalışmak kabiliyetinde olan Adana gençliği, korkunç bir hareketsizlik ve yan geldizle malûl... Bu halin en büyük membaını şu noktada buluyoruz:

Gençlik, kendisini düşünmeden en büyük fedakârlıklara sevk edecek sevgi ve inanıştan mahrumdur... Bu iş doğrudan doğruya inkılabı sevk eden Fırkaya terettüp eder. Bu vazifeyi ve ihtiyacı çok iyi anlayan Fırka gençliği toplayacak bir teşekkülü ihzar etmiştir: Halkevleri

Fakat işittiğimize nazaran ilk halkevleri teşkil edilecek on beş vilayet arasında Adana bulunmamaktadır. Bu teşekküle her yer kadar ve belki de her yerden daha çok muhtaç olan Adana gençliğinin kendisi için hayırlı olacak müesseseden daha bir müddet mahrum kalması doğru olmasa gerek. Hastalıkların seyirlerini ilerlettikçe tedavileri daha müşkül olacağını bildiğimiz için acele etmeğe hakkımız vardır (Türk Sözü, 27 Kânunusani 1932).

Adana basınında dile getirilen eleştirilerin de etkisiyle ilk halkevlerinin açılmasından yaklaşık bir yıl sonraya tesadüf eden 24 Şubat 1933 tarihinde Adana'da da halkevi açılmıştır (Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Çanak, 2013a, s.1-45; Çanak, 2013b, s.139-156). Açılışı müteakiben Yeni Adana Gazetesi'nde, 16 Mart 1933 gününden itibaren, *Vatandaş! Halkevi, halkın evidir* başlıklı bir duyuru yayınlanmaya başlamıştır. Bu duyuruda şu ifadelere yer verilmiştir (Yeni Adana, 16 Mart 1933):

Senin hakiki evine karşı gösterdiğin alaka sinsilik düşünenlerin gözlerine batıyor. Fakat bu evi senin için kuranlar böyle düşünmekten çok uzaktırlar ve diyorlar ki:

Tahsili, bilgisi, seviyesi ne olursa olsun bütün vatandaşlar Halkevi, telakkisi noktasından aynı derecede kıymetli memleket evladlarıdır.

Halkevleri bunların hepsini kendi çatısı altında toplamaya çalışmalıdır. Halkevi hakikaten “Halkın evidir”. Bu ruh daima hâkim olmalıdır. Bu sebeple Halkevlerinde bir kısım vatandaşları diğerlerine tercih fikri cari olmamalıdır. Yüksek rehberlerin temiz düşünceleriyle kurulan bu ev senindir ve senin için bilgi ve hars kaynağı olacaktır. Üst tarafına kulak verme!

Adana Halkevi, açılacağına dair haberin duyulmasından itibaren halkın yoğun ilgisine sahne olmuştur. Nitekim bir yerde halkevi açılabilmesi için ilk etapta üç şubenin kurulması yeterliyken Adana Halkevi dokuz şubesiyle faaliyete geçmiştir (Seyhan, 1938, s.159; Adana Halkevi, 1938: 16; Türk Sözü, 9 Eylül 1943). Açılışı müteakiben de komite seçimleri yapılmıştır. Bu komitelerden birisi de Müze ve Sergi Şubesi'dir.

Müze ve Sergi Şubesi'nin Faaliyetleri

Müze ve Sergi Şubesi'nin komite seçimleri 20 Mart 1933 günü yapılmıştır (Yeni Adana, 20 Mart 1933). Şubeye üye 51 azadan 27'sinin katıldığı seçim sonucunda Müze Müdürü Halil Bey 26, Evkaf Müdürü Hulusi Bey 24, Debağzade Salahattin Ragıp Bey 24, Suphipaşazade Abidin Bey 22 ve Hacı Afifzade Sabri Bey 22 oy alarak komite azalığına seçilmiştir (Türk Sözü, 21 Mart 1933; Yeni Adana, 21 Mart 1933). Şubenin ilerleyen yıllardaki komite üyeleri ise şu isimlerden meydana gelmiştir:

1935 yılı komite üyeleri: Ziraat Müdürü Ali Kemal, Borsa Genel Kâtabi Süleyman, Ragıp Sepici, kimyager Tahsin, Diş Tabibi İsmail Hakkı (Türk Sözü, 20 Şubat 1935; Yeni Adana, 21 Şubat 1935).

1937 yılı komite üyeleri: Müze Müdürü Yalman Yalgın, çiftçi Ragıp Sepici, Borsa umumi kâtabi Süleyman Sergici, müze memuru Mehmet Yaylalı, Mehmet Çelikkaya (Türk Sözü, 2 Mart 1937; 12 Mart 1937; Yeni Adana, 2 Mart 1937; 11 Mart 1937).

1941 yılı komite üyeleri: Naci Kum, Nadir Arat, Süleyman Sergici, Sabri Akıner, Mehmet Çelik (Türk Sözü, 13 Mart 1941).

1945 yılı komite üyeleri: Nadir Arat, Süleyman Sergici, Latif Yücel, Naci Kum, Adil Tol (Görüşler, S.75-76 (Mart-Nisan 1945)).

1947 yılı komite üyeleri: Nadir Arat, Naci Kum, Süleyman Sergici, Seyyide Çelikkol, Nazım Tarhan (Türk Sözü, 11 Mart 1947; 29 Mart 1947).

Şube, faaliyete geçtiği ilk yıllarda müzecilik konusuna yoğunlaşmasından dolayı diğer şubeler kadar ilgi görmemiştir. Şubelerin 1933-1935 yılları arasındaki üye sayısına bakıldığında da bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim belirtilen yıllar arasında Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi'nin üye sayısı 132-142, Güzel Sanatlar Şubesi'nin üye sayısı 198-237, Temsil Şubesi'nin

üye sayısı 88-231, Spor Şubesi'nin üye sayısı 700-771, İctimai Yardım Şubesi'nin üye sayısı 472-484, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi üye sayısı ise 260-261, Köycüler Şubesi'nin üye sayısı ise 496-514 arasında değişirken Müze ve Sergi Şubesi'nin üye sayısı 52-57 arasında değişmiştir. Şubenin üyelerinin meslek ve cinsiyet esaslı dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

Tablo 1: Şubeye kayıtlı üyelerin meslek ve cinsiyet esaslı dağılımı (1933-1935)

	1933	1934	1935
Avukat	1	1	1
Doktor	-----	-----	1
Öğretmen	2	3	4
Çiftçi	5	5	5
Tüccar	3	7	7
İşçi	1	-----	39
Sair Meslekler	41	36	-----
Toplam	53	52	57
Erkek	53	52	57
Kadın	-----	-----	-----
Toplam	53	52	57

Kaynak: Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1934: 102-103; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1935: 186-187; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936: 186-187.

Tablodan, şubeye farklı meslek gruplarından insanların üye olduğu görülmektedir. Ancak bunların büyük kısmını 1933-1934 yılında sair meslekler, 1935 yılında ise işçi şeklinde sınıflandırılan insanlar oluşturmuştur. Bir diğer dikkat çeken husus da üyelerin tamamının erkeklerden oluşmasıdır. Bu durum, şubenin faaliyete geçtiği ilk yıllarda daha ziyade müzecilik alanındaki çalışmalara yoğunlaşmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Şube, halkevleri talimatnamesi doğrultusunda müze ve sergi olmak üzere iki alanda çalışmalar yürütmüştür. Müzecilik konusunda tarihi eserlerin muhafazası hususunda yetkilileri bilgilendirmiş, eski eserleri korumuş, bunlarla ilgilenmek maksadıyla kurulmuş olan cemiyetleri desteklemiş, eski eserleri fotoğraflamış ve mümkünse kopyalarını almış, maddi imkânlar ölçüsünde eski çini, tezhip, divan, minyatür, halı, nakış, oyali yazma ve eski milli kıyafetler ile eski tüfek, tabanca ve kılıç gibi eserleri toplamış, arşivlerde, şeriye sicillerinde, vakfiyelerde ve eski yazma eserlerde bulunan bölgeye dair bilgileri derlemiştir. Sergi konusunda ise sanatkârlara ait eserler ile milli mamulat ve mahsulata ait ürünleri teşhir etmiştir.² Böylece bir taraftan sanatkârların eserlerini sergileyerek onları onore ederken bir taraftan da toplumun sanat zevkinin gelişmesi için çalışmıştır.

2 CHF Genel Sekreterliği tarafından 1934 Ekiminde gönderilen bir tebliğde halkevi mensupların müze ve harabeleri gruplar halinde ücretsiz olarak ziyaret edebilecekleri bildirilmiştir (Türk

Ayrıca düzenlediği sergilerde teşhir ettiği yerli mamulat ve mahsulatla da ülke ekonomisinin Cumhuriyet idaresi altında geldiği aşamayı göstermek istemiştir. Şüphesiz bu durum, geleceğe yönelik toplumsal motivasyon açısından da faydalı olmuştur.

Şube gerçekleştirdiği etkinliklerle şehre kültürel anlamda ciddi bir canlılık kazandırırken dönemin en modern binası olduğu ifade edilen Halkevi binası ile sergi salonu da şehirdeki sanatsal etkinliklerin yapıldığı en önemli mekân haline gelmiştir. CHP Genel Sekreterliği de 1939 yılında halkevlerine gönderdiği bir tamimle resim sergilerinin açılmasına öncelik verilmesini isteyerek bu doğrultuda gerçekleştirilecek olan sergilerde muhtelif eserlerin bir araya getirilerek teşhirinden ziyade halkevlerinin muhitindeki resme istidatlı gençleri bularak onlara çalışma imkânı sağlanması hususunda dikkatlerini çekerek yapılacak olan çalışmaların ilerleyen süreçteki sanatsal faaliyetlere zemin oluşturacağını vurgulamıştır (Yeni Adana, 30 Teşrinisani 1939). Sekreterlik bu yaklaşımıyla yetenekli gençlere sahip çıkılarak geleceğin sanatkârlarının yetiştirilmesi hususuna verdiği önemi de göstermiştir. Ancak şubenin adının 1940 yılında *Tarih ve Müze Şubesi* olarak değiştirilmesiyle birlikte sergi çalışmaları devam etmekle birlikte mahalli tarih araştırmaları daha fazla öne çıkmaya başlamıştır.³

Müze

Şube, vilayet merkezi ile çevresinde bulunan cami, medrese, mescit ve türbe gibi eski eserleri inceleyerek yerinde muhafazası mümkün olanların muhafazalarını sağlarken nakli mümkün olanları müzeye nakletmiştir (Türk Sözü, 25 Kânunusani 1934; Akgünler, 3 Haziran 1935; 1 Temmuz 1935; 2 İlkânun 1935; 23 Şubat 1936; Seyhan, 1938: 167; Adana Halkevi, 1938: 19). Bunun yanı sıra 1933 yılında Tarsus ve Misis'te yapılan araştırmalar sırasında birçok kıymetli eser, eski kitabe ve bir lahit tespit edilmiştir. Ayrıca Cerablus ve Birecik'te yapılan araştırma ve inceleme neticesinde çıkarılan Hitit eserleri ile kitabeleri, Ceyhan'da bulunan tarihi kıymete haiz bir küp ile Gaziantep'teki bir kabartma heykelinin de müzeye naklini sağlamıştır.⁴

Şehirdeki tarihi eserleri yok olmadan kayıt altına alarak bir albüm meydana getirmek isteyen şube, öncelikle eski eserleri tespit ederek işe başlamıştır (Türk Sözü, 26 Mart 1935; Akgünler, 6 Nisan 1935; 23 Şubat 1936; 20 Haziran 1936; 8 Temmuz 1936; Adana Halkevi, 1938: 28; Seyhan, 1938: 168). Fakat Maarif Vekâletinden istenen ıstampaz kâğıtla-

Sözü, 17 Birinciteşrin 1934).

3 Şubenin sergi kolu, halkevlerinin açıldığı ilk yıllarda güzel sanatlar konusunda faaliyete geçilemediğinden daha ziyade yerli mallar sergisi düzenlemekle yetinmiştir. Ancak ilerleyen süreçte kültürel nitelikli sergiler açmaya başlamış, hatta bu sergilere amatörlerin katılmasını da teşvik etmiştir (Olgun, 2019: 89).

4 Belediye tarafından kaldırılacak olan Karşıyaka mezarlığındaki mezar taşları incelenerek kıymetli olanlar müzeye nakledilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 19, 28, 55, 65, 72).

rın gelmemesi albümün hazırlanmasını bir süre geciktirmiştir (Akgünler, 9 Mayıs 1935). Malzemelerin gelmesiyle birlikte tespit edilmiş olan eserler fotoğraflanmış, bir kısmının da kitabeleri kopya edilmiştir (Akgünler, 23 Şubat 1936; Adana Halkevi, 1938: 28).⁵ Fotoğraflama işleminin sona ermesiyle birlikte eserler hakkında bilgi toplama aşamasına geçilmiştir. Albüm hazırlamaya dönük çalışmalar 1937 yılında da devam etmiştir. Ayrıca klişesi yaptırılan şehir haritası ile bazı eski eserlere ait resimler sipariş edilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 55). Ancak albümün nihai şeklini alması için Tarsus hafriyatında bulunan Halkevi üyesinin inceleme gezisinin sonucu beklenmiş, üyenin inceleme sonucunu teslim etmesiyle birlikte de basım aşamasına geçilmiştir (Akgünler, 8 Temmuz 1936). Fakat 1938 yılına kadar albüm basılamamıştır. Bununla birlikte şube çalışmalarına devam ederek eski eserlerin muhafazası için civar kasaba ve köylerde yaşayanlara telkinde bulunmak suretiyle tarihi kıymeti olan mezar taşlarının müzeye nakledilmesine yönelik çalışmalarını sürdürmüştür (Türk Sözü, 19 Şubat 1938; Görüşler, S.15 (Şubat 1939); Seyhan, 1938: 167). Bunun yanı sıra bölgedeki önemli tarihi yerleşim yerlerini de ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştur.⁶ Fakat şubenin çalışmaları eski eserlerle sınırlı kalmamıştır. Nitekim aynı zamanda şube üyesi olan Adana Müze Müdürü Ali Rıza Yalman Yalgın, 1940 Ocağında bazı mıntıklarda tetkik ve aramalar yaparak aşiretler arasında etütler yapmıştır (Görüşler, S.24 (II. Kanun 1940).

Ali Rıza Yalman Yalgın

⁵ Eserlerden 10x15 ebadında 95 fotoğrafı alınmıştır (Adana Halkevi, 1938: 55).

⁶ Bu ziyaretlere, 1942 Nisanında Tarsus'taki Gözlükule hafriyat alanı ile Mersin'deki Yumuktepe ziyaretleri örnek olarak verilebilir (Türk Sözü, 10 Nisan 1942).

1950'lerde Çukurova mücahitlerinin büstleri yaptırılarak Milli Mücadeleye dair hatıralarıyla birlikte sergilenmek üzere bir müze açılmak istenmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950). Bu düşüncenin fiiliyata dökülmesine dair bir bilgi yoktur. Buna karşın İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Mr. Billovs'un 16 Mart 1950 tarihinde Halkevine yaptığı ziyaret esnasında Atatürk'e ait hatıraların olduğu müzeyi gezerek Albay Halil Nuri Yurdakul'un hatıra defterine düşüncelerini yazmasından Atatürk'e dair bir müze oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Mr. Billovs duygu ve düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

Bu neviden bir müzeyi ilk defa gördüm ve çok ilgilendim. Aynı zamanda büyük bir adamın hatırasına içten gelen bir sevgiyi belirtmesi beni çok mütehasşıs etti (Türk Sözü, 17 Mart 1950).

Sergi

Şubenin ilk sergi faaliyeti 1935 yılında açmak istediği yerli mamul ve zirai mahsuller sergisi olmuştur (Adana Halkevi, 1938: 23, 28; Akgünler, 6 Nisan 1935; 23 Şubat 1936). Ancak sergi, bütçenin müsait olmamasından dolayı 1936 yılına ertelenmiştir (Türk Sözü, 26 Mart 1935; Akgünler, 6 Nisan 1935; 3 Haziran 1935; 2 İlkânun 1935). Bunun yanı sıra şube, zaman zaman diğer şubelerle işbirliği yaparak ortak çalışmalar da gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 1935 yılında Köycülük Şubesi ile birlikte dağ ve ova köylerinde yapılacak etnografik incelemeler sonucunda bir sergi açılacağı açıklamıştır (Akgünler, 9 Mayıs 1935; 2 Aralık 1935). Fakat serginin açıldığına dair Adana basınına yansıyan bir habere tesadüf edilmemiştir. Bunu müteakiben gerçekleştirilen ilk sergi, Güzel Sanatlar Şubesi ile işbirliği yapılarak düzenlenen 1936 Haziranındaki amatörler resim sergisi olmuştur (Akgünler, 20 Haziran 1936).⁷

Şubenin açtığı veya açmak için çalışmalar yaptığı sergilere dair Adana basına yansıyan haberler ise şunlardır:

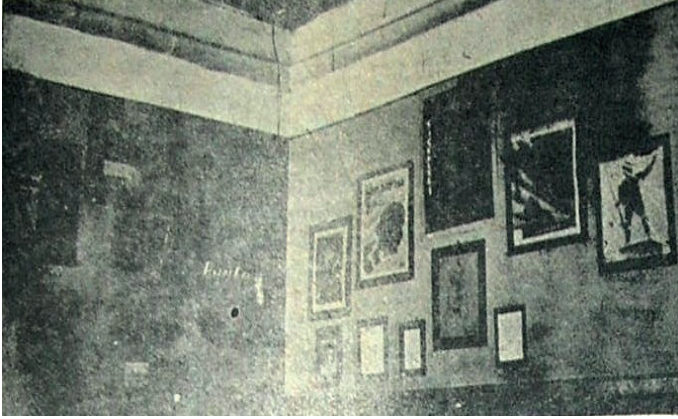
* 1937 Martında Adana Müzesinde anıtlar ve höyüklerle ait bir sergi açmak üzere hazırlık yapılmıştır (Yeni Adana, 10 Mart 1937; 11 Mart 1937).

* Öğretmen Okulu öğrencisi Kemal Çizer 1 Mayıs 1937 tarihinden itibaren 15 gün süreyle ziyarete açık olan bir karikatür sergisi açmıştır (Türk Sözü, 2 Mayıs 1937; Adana Halkevi, 1938: 65).

* Mersin Halkevi Ar Şubesi, Mersin'de açmış olduğu serginin yoğun ilgi görmesi üzerine aynı sergiyi Adana Halkevinde de açmıştır. 22 Haziran 1937 tarihinde açılan sergi, üç gün açık kalmıştır (Yeni Adana, 21 Haziran

⁷ 1 Haziran günü açılan ve 1 hafta açık kalan sergide 197 eser sergilenmiştir. Hatta sergi, gördüğü yoğun ilgi üzerine 5 gün daha uzatılmıştır. Bu süreçte sergiyi 3.000 kişi ziyaret etmiştir (Adana Halkevi, 1938: 55).

1937; 22 Haziran 1937; 25 Haziran 1937; Türk Sözü, 22 Haziran 1937; 23 Haziran 1937; Görüşler, S.4 (1. Teşrin 1937); Adana Halkevi, 1938: 65).

1936 yılında Halkevinde açılan resim sergisinden bir köşe

* Sadettin Ünal ile Salahaddin Çanga 20-27 Kasım 1937 tarihleri yaklaşık yüz eserden oluşan bir resim ve karikatür sergisi açmıştır (Türk Sözü, 18 Teşrinisani 1937; Yeni Adana, 20 Teşrinisani 1937; Görüşler, S.6 (1. Kanun 1937); Adana Halkevi, 1938: 65).

* 1938 yılının ilk günlerinde bir etnografya ile resim ve karikatür sergisi (Türk Sözü, 19 Şubat 1938), 10 Haziran günü de resim ve el işleri sergisi açılmıştır. Sergide, Gazipaşa İlkokulu'nda açılan öğretmenler kursu sergisi, Erkek Öğretmen Okulu'nda açılan öğrenci sergisi ile İstiklal Okulu'nda açılan Adana köşesi sergisinden seçilmiş olan resim ve el işleri teşhir edilmiştir. Bir hafta açık kalan sergi, halktan yoğun ilgi görmüştür (Türk Sözü, 8 Haziran 1938; 11 Haziran 1938; 15 Haziran 1938).

* Kemal Zeren 23 Temmuz 1938 tarihinde bir resim sergisi açmıştır (Yeni Adana, 23 Temmuz 1938; Türk Sözü, 24 Temmuz 1938).

* Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 22 Şubat 1940 tarihinde bölgedeki resim ve fotoğrafla ilgilenen amatörlerin eserlerinin sergileneceği bir sergi açılacağı ilan olunmuştur (Türk Sözü, 13 Aralık 1939; 7 Şubat 1940; 13 Şubat 1940). On beş gün açık kalacak olan sergide her türlü eserin sergilenmekle birlikte resimlerin doğrudan doğruya tabiatan yapılmış olması gerektiği, dereceye giren çalışmaların nakdi olarak ödüllendirilerek mayısta Ankara Halkevi'nde açılacak olan Halkevleri Umumi Resim Sergisinde de sergileneceği açıklanmıştır (Türk Sözü, 7 Şubat 1940; 8 Şubat 1940; 11 Şubat 1940). Fakat serginin açılışı önce 29 Şubata, daha sonra 8 Marta ertelenmiştir (Türk Sözü, 18 Şubat 1940; 29 Şubat 1940). Halktan yoğun ilgi gören serginin süresi iki gün uzatılarak 25

Mart günü kapanmıştır (Yeni Adana, 23 Mart 1940; Türk Sözü, 24 Mart 1940; 26 Mart 1940). Bu süre zarfında sergiyi 5.092 kişi gezmiştir (Türk Sözü, 27 Mart 1940).

* 23 Nisan 1940 tarihinde Türkçe neşriyat sergisi açılmak istenmiştir. Halkevinin o güne kadar açtığı ilk neşriyat sergisi olma özelliğini taşıyan bu sergide, son iki yılda Türkiye’de yayınlanmış olan kitap, gazete ve mecmuaların teşhir edileceği açıklanmıştır (Yeni Adana, 23 Mart 1940; Türk Sözü, 28 Mart 1940; 21 Mayıs 1940). Sergiye, vekâletler, hususi neşriyat yapan müessese ve müellifler ile yurdun dört bir yanındaki kütüphaneler kitap, gazete ve mecmua göndermiştir (Türk Sözü, 5 Nisan 1940; 14 Nisan 1940; 5 Mayıs 1940; 19 Mayıs 1940). Ancak serginin açılışı 20 Mayıs’a ertelenmiştir (Türk Sözü, 11 Mayıs 1940; 21 Mayıs 1940). 20 Mayıs’ta açılan ve 30 Mayıs’a kadar açık kalan sergiyi 3.300 kişi gezmiştir (Türk Sözü, 18 Mayıs 1940; 23 Mayıs 1940; 29 Mayıs 1940; Görüşler, S.28 (Eylül 1940).

* 1941 Mayıs’ında, 1939-1941 yılları arasında yayınlanmış olan neşriyatların yer alacağı bir sergi açılmak istenmiştir (Türk Sözü, 22 Mayıs 1941). 25 Mayıs günü açılacağı ilan olunan sergi, hazırlıkların tamamlanamamasından dolayı 29 Mayıs günü açılmıştır (Türk Sözü, 27 Mayıs 1941; 3 Haziran 1941; Görüşler, S.35 (Mayıs 1941). Yoğun ilgi gören sergiyi yaklaşık olarak 6.000 kişi gezmiştir (Görüşler, S.36 (Haziran 1941). 27 Haziran 1942 tarihinde de benzer bir sergi açılmıştır. Bir hafta açık kalan sergide, son bir yılda yurt genelinde yayınlanmış olan eserler teşhir edilmiştir (Türk Sözü, 27 Haziran 1942; 27 Haziran 1942).

* 15 Aralık 1940 tarihinde bölgedeki bütün amatörlerin katılabileceği ve her çeşit eserin sergileneceği bir sergi açmak üzere hazırlıklara başlanmıştır. Sergideki eserlerden dereceye girenlerin 19 Şubat 1941 tarihinde Ankara Halkevi’nde açılacak olan Halkevleri Umumi Resim Sergisinde teşhir edileceği belirtilmiştir (Yeni Adana, 21 İkinciteşrin 1940; 28 İkinciteşrin 1940; 3 Birincikanun 1940; 12 Birincikanun 1940). Ancak bir süre sonra serginin açılışının 2 Ocak 1941 tarihine ertelendiği belirtilmiştir (Yeni Adana, 11 Birincikanun 1940; 20 Birincikanun 1940). Fakat Adana basınında serginin açılıp açılmadığına dair herhangi bir haber yer almamıştır. Buna karşın 15 Aralık 1941 tarihinde de benzer bir sergi açılmak istenmiştir. Yapılan duyuruda, herkese açık bir amatör resim ve fotoğraf sergisi açılacağı belirtilerek sergiye katılmak isteyenlerden eserlerini 10 Aralık akşamına kadar Halkevine teslim etmesi istenmiştir (Türk Sözü, 23 İkinciteşrin 1941; 27 İkinciteşrin 1941; 10 Birincikanun 1941). Ancak müracaatın az olmasından dolayı serginin açılışı önce 25 Aralık 1941 (Türk Sözü, 17 Birincikanun 1941), daha sonra 10 Ocak 1942 tarihine ertelenmiştir (Türk Sözü, 28 Birincikanun 1941). Bir hafta açık kalan sergiye Adanalılar yoğun ilgi göstermiştir (Türk Sözü, 14 İkincikanun 1942). Sergide resim dalında birinci ve ikinciliği Ortaokul resim öğretmeni Şemsi Başkurt, fotoğrafta ise birinci ve ikinciliği Reşat

Güçlü kazanmıştır (Görüşler, S.40-41 (I. Kanun 1941-II. Kanun 1942). Dereceye giren eserler, halkevlerinin açılışının onuncu yıldönümü dolayısıyla Ankara Halkevi'nde açılan ödüllü amatör resim ve fotoğraf sergisinde teşhir edilmek üzere Ankara'ya gönderilmiştir (Türk Sözü, 17 İkincikanun 1942; 2 Mart 1942). Reşat Güçlü, Ankara Halkevi'ndeki sergide de dereceye girmiştir (Türk Sözü, 2 Mart 1942).

* 1942 yılının son sergisi 12 Aralık günü gerçekleştirilen resim ve fotoğraf sergisi olmuştur (Türk Sözü, 21 Teşrinisani 1942; 27 Teşrinisani 1942; 2 Birincikanun 1942; 13 Birincikanun 1942).

* 1943 yılında daha önce açılmış olan sergilerden farklı olarak 27 Mart günü *İngiliz Maarif Binaları Resim Sergisi* adlı bir sergi açılmıştır (Türk Sözü, 27 Mart 1943; 28 Mart 1943). Sergiyi 31 Mart ile 3 Nisan günlerinde ziyaret ederek sergi hakkında açıklama yapacağı duyurulan İngiliz Kültür Müessesesinin Mersin Mümessili B. Toombin (Türk Sözü, 31 Mart 1943; 3 Nisan 1943), 3 Nisan günü gerçekleştirdiği ziyaret esnasında sergi hakkında bir de konferans vermiştir (Yeni Adana, 3 Nisan 1943).

* 23 Nisan 1944 tarihinde Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi reisi ve ressam Latif Ariş ve eşi Nezihe Ariş tarafından Halkevi salonunda reklamcılık ve Türk tezyinatı ile minyatür resimlere ait bir sergi açılmıştır (Yeni Adana, 19 Nisan 1944; 21 Nisan 1944; Türk Sözü, 23 Nisan 1944).

* 1945 Şubatında açılan ve üç gün süren resim sergisinde Türkiye'nin tanınmış ressamlarının eserlerinden oluşan 44 eser sergilenmiştir (Türk Sözü, 27 Şubat 1944).

* 1946 Nisanında Türk-İngiliz Pazar Sanayi Sergisi açılmıştır. 28 Nisan günü kapanan sergiyi yaklaşık olarak 15.000 kişi gezmiştir (Türk Sözü, 30 Nisan 1946).

1940 Halkevleri Çalışma Talimatnamesi ile şubenin adının *Tarih ve Müze* olarak değişmesiyle birlikte faaliyet alanı da değişmiştir (1940 Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 29-30). Yaşanan değişimin bir sonucu olarak Adana Halkevi 1941 yılında şehrin tarihini yazmak üzere harekete geçmiştir (Görüşler, S.32 (Şubat 1941). Ancak süreç, İkinci Dünya Savaşının etkisiyle olsa gerek bir hayli uzamıştır. Nitekim 1946 yılına gelindiğinde çalışmanın hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu esnada Şark ve Garp kaynakları taranarak bölgeyi ilgilendiren bütün vaka ve bilgiler toplanmış, Müze Müdürü Naci Kum'un yardımıyla Adana Müzesindeki kadı sicillerinin fihristleri yapılmış, birçok mücahidin Milli Mücadele dönemi hatıraları noter huzurunda tasdik ettirildikten sonra tasnif edilmiştir. Müteakiben de on beş kadar profesör ve doçente teklif mektubu yazılmıştır (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946). Ancak eserin kaleme alınıp alınmadığına dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

şubenin Diğer Faaliyetleri

* 1935 yılında yerli ve yabancı arkeoloji çalışmalarını inceleyen şube, bölgeyi alakadar eden bilgileri toplayarak mahalli gazetelerde yayınlamıştır (Adana Halkevi, 1938: 28).

* Adana'daki en eski eserlerinden birisi olan Ağca Mescidin cephesindeki Türk tezyinatı ve oymaların muhafazası ile eseri kapıyan ınko saağın yükseltilmesi için 1936 yılında Vilayet Vakıflar Müdürlüğüne müracaat etmiş ve bu hususta da muvaffak olmuştur (Adana Halkevi, 1938: 55).

* Müzede kurulmaya başlanan güney yurt Türkmen oymakları etnografya bölümü eşyalarını tedarik ve satın almaya yönelik çalışmalar 1936-1938 yıllarında da devam etmiştir (Adana Halkevi, 1938: 55, 65, 72).

* 1936 yılında şehrin en yüksek yeri olan Tepebağ'da yapılan kazı sonrasında burasının tabii bir yer olmayıp höyük olduğunu gösteren kuyu bilezikleri ile İslam, Bizans, Roma ve Hitit eserleri bulunmuştur (Adana Halkevi, 1938: 55).

* 1937 yılında Müze idaresiyle birlikte Çukurova'daki anıt ve höyüklerin şematik olarak yağlı boya haritasını yaparak bütün anıtların büyük ölçekte resimleri ile höyüklerden çıkan çanak ve çömlekler için muhtelif dolaplar yaptırarak büyük bir odada ilmi bir surette tasnif ettikten sonra ziyarete açmıştır (Adana Halkevi, 1938: 65).

Sonuç

Adana Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, halkevleri çalışma talimatnamelerinde belirtilen ilkeler doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Bu doğrultuda çalışmalarını genel olarak müze ve sergi olmak üzere iki alanda yürütmüş, gerçekleştirdiği faaliyetlerle de şehrin kültürel hayatına büyük bir canlılık kazandırmıştır. Halkevinin şehrin merkezinde bulunan modern binası da sağladığı fiziki çalışma şartlarından dolayı süreç üzerinde olumlu yönde katkıda bulunmuştur.

Adana'nın tarihi geçmişi ile sahip olduğu sosyo-ekonomik yapısı şubenin çalışmalarını daha anlamlı ve değerli kılmıştır. Zira binlerce yıllık mazisi olan şehir, coğrafi konumunun da etkisiyle birçok medeniyete beşiklik yapmış, bunlara dair ihtiva ettiği eserlerden dolayı da adeta bir açık hava müzesi görüntüsü sergilemiştir. Bu eserlerin koruma ve kayıt altına alınması noktasında şube önemli rol oynamıştır. Hatta şehir merkezinin yanı sıra bölgede tespit edilen tarihi eserleri de koruma altına alarak veya müzeye naklini sağlayarak zarar görmelerini veya yok olup gitmelerini önleyerek gelecek nesillere kalmasını sağlamıştır.

Şehrin sahip olduğu tarımsal üretime dayalı sanayisi aynı zamanda canlı bir sosyal yaşama da neden olmuştur. Bu doğrultuda resim, fotoğraf, karikatür, neşriyat ve el işi başta olmak üzere yerli mamul ve mahsul, Türk tezeynatı ile minyatür, İngiliz Maarif Binaları ve Türk-İngiliz Pazar Sanayi gibi birçok farklı içerikte sergi açılmıştır. Ancak bunların içerisinde resim sergilerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Zira bu sergiler sayesinde bir taraftan şehrin kültürel hayatına canlılık getirilirken bir taraftan da yetenekli gençler çalışmaları yönünde teşvik edilmiştir. Ayrıca farklı şehirlerden gelerek sergi açanlar da olmuştur.

Şubenin adının 1940 yılında Tarih ve Müze olarak değişmesiyle birlikte faaliyet alanı da değişmiştir. Bunun üzerine Adana Halkevi Tarih ve Müze Şubesi de Adana tarihini yazdırmak üzere harekete geçmiştir. Hatta bu konuda bir hayli çalışma da yapmıştır. Ancak böyle bir eserin kaleme alındığına dair bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte şube, şehrin sosyal ve kültürel hayatına büyük bir canlılık getirerek önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940). Ankara.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932). Ankara.

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, (1934). Ankara.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, (1935). Ankara.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, (1936). Ankara.

Sürelı Yayınlar

Akgünler (1935-1936).

Görüşler (1938-1946).

Türk Sözü (1933-1950).

Yeni Adana (1933-1947).

Kitaplar ve Makaleler

Adana Halkevi, (1938). Adana.

Atatürk ve Halkevleri, (1974). Ankara.

Çanak, E. (2013a). Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.85, s.1-45.

Çanak, E. (2013b). *Çukurova: Adana Halkevi Dergisi*, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.1 (Nisan 2013), s.139-156.

Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Olgun, Kenan. (2019). *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği)*, Ankara.

Seyhan, (1938). İstanbul.